

Ek. 3

STOCKHOLMS HÖGSKOLAS
JURIDISKA BIBLIOTEK

FÖRORD TILL FÖRSTA UPPLAGAN

STRÖDDA BIDRAG

TILL

FAMILJERÄTTENS HISTORIA

AV

JAN ERIC ALMQUIST

Andra omarbetade och utökade upplagan

STOCKHOLM 1945

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

445372

145 a/45

Juridikbok.se

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

FÖRORD TILL FÖRSTA UPPLAGAN.

Av de tre bidrag till familjerättens historia, som ingå i detta arbete, utgör »Om blodsskyldskap såsom äktenskapshinder enligt svensk rätt» ett avtryck ur Personhistorisk tidskrift 1931 med några smärre ändringar och tillägg. »Den s. k. mellersta lagens bestämmelser om istadarätt» har tidigare varit tryckt i Uppsala universitets årsskrift 1924, juridik I, men är här fullständigt omarbetad på grundval av delvis nytt material. De släkttavlor, som i överskådlighetens intresse bl. a. nu tillkommit, äro uppgjorda med ledning av den tryckta genealogiska litteraturen. I åtskilliga fall har dock denna måst kompletteras med otryckta källor, bland vilka må nämnas K. H. KARLSSONS Biografiska anteckningar för medeltiden (Riddarhusarkivet), Lars Sparres kopiebok (RA, sign. B 16) samt CLAES ANNERSTEDTS samlingar rörande Svenska medeltidens fräsesläkter (UB, sign. X 58 a—h). Släkttavlor ha i korrektur granskats av redaktionssekreteraren Bengt Hildebrand, till vilken jag står i tacksamhetsskuld för flera värdefulla påpekanden. — Den tredje uppsatsen »Om morgongåvas stadfästelse med glaven» har tidigare icke varit tryckt.

Uppsala den 16 oktober 1932.

FÖRORD TILL ANDRA UPPLAGAN.

Sedan första upplagan numera slutsålts i bokhandeln, har en ny upplaga ansetts böra utgivas. Förutom de ovan omnämnda bidragen, som nu ånyo undergått en tämligen omfattande revidering delvis med stöd av nytt material, har ett fjärde bidrag tillkommit under titeln »Den svenska kvinnans arvsrätt». Ursprungligen utarbetad såsom provföreläsning vid Stockholms högskola har detta bidrag sedermera varit tryckt i Fredrika-Bremer-förbundets jubileumsskrift »I Fredrika Bremers spår» (1944), s. 81 ff. Det har här undergått vissa smärre, mestadels formella ändringar samt dessutom försetts med notapparat.

Djursholm den 1 maj 1945.

J. E. Almquist.

F Ö R K Ö R T N I N G A R.

DL	= Dalalagen.
DS	= Diplomatarium Suecanum.
EB	= Eghnobalk.
ES	= Eghna salur (balk i ÖgL).
FMU	= Finlands medeltidsurkunder, utg. av R. H a u s e n.
GB	= Giftermålsbalk.
HL	= Hälsingelagen.
HSH	= Handlingar rörande Skandinaviens historia.
JB	= Jordabalk.
KB	= Kungliga biblioteket, Stockholm.
KrLL	= Kristoffers landslag.
LUÅ	= Lunds universitets årsskrift.
MELL	= Magnus Erikssons landslag.
MESL	= Magnus Erikssons stadslag.
RA	= Riksarkivet, Stockholm.
SD	= Svenskt diplomatarium från och med år 1401.
SdL	= Södermannalagen.
SRP	= Svenska riksarkivets pergamentsbref från och med 1351, utg. av N. A. KULLBERG.
SRPapp.	= Svenska riksarkivets pappersbrevsamling.
SRPerg.	= Svenska riksarkivets pergamentsbrevsamling.
SvJT	= Svensk Juristtidning.
UB	= Uppsala universitetsbibliotek.
UBPerg.	= Uppsala universitetsbiblioteks pergamentsbrevsamling.
UL	= Upplandslagen.
UUÅ	= Uppsala universitets årsskrift.
VFT	= Västergötlands fornminnesförenings tidskrift.
VgL I	= Äldre Västgötalagen.
VgL II	= Yngre Västgötalagen.
VmL	= Västmannalagen.
ÄB	= Ärvdabalk.
ÖgL	= Östgötalagen.

**Om blodsskyldskap såsom äktenskapshinder
enligt svensk rätt.**

Blodsskyldskap såsom äktenskapshinder utgör ett av de få institut i vår svenska rättshistoria, som kunna följas tillbaka till en tidpunkt, då landskapslagarna ännu icke börjat upptecknas i skrift. Förklaringen härtill ligger i öppen dag. Detta rättsinstitut tillhörde nämligen under den äldsta kristna tiden¹ icke den borgerliga lagstiftningen utan reglerades helt och hållet av den mäktiga katolska kyrkan, som genom påvliga skrivelser dikterade sin vilja för de svenska myndigheterna. Det är m. a. o. den kanoniska rätten, som redan under detta ålderdomliga skede utövar sitt inflytande på svensk rättsuppfattning.

Det äldsta kända påvebrevet rörande äktenskapshinder, som ankommit till Sverige, är utfärdat av påven Alexander III den 9 september 1171 eller 1172² och innehåller ett förbud för personer, befryndade t. o. m. sjunde led (kanonisk komputation), att ingå äktenskap med varandra. Förbudet skulle i viss omfattning även tillämpas retroaktivt. Dock tillägges i brevet, att de, som redan voro gifta med släktingar i fjärde eller fjärmare led, ej på grund av förbudet behövde åtskiljas. Denna senare bestämmelse ändrades emellertid redan genom påven Innocentius III:s skrivelse den 13 november 1198,³ enligt vilken endast de, som befunnos gifta med fränkor i femte eller sjätte led, fingo fortsätta äktenskapen, sedan de erlagt böter till biskopen. Ungefär samma innehåll har ett senare påvebrev av den 3 oktober 1213.⁴ De stränga kanoniska reglerna om äktenskapshinder kunde förmodligen hos oss lika litet som bland övriga germanska folk⁵ i längden upprätthållas. Det är f. ö. svårt att förstå,

¹ Härmed har jag ej velat påstå, att våra hedniska förfäder icke skulle hava uppställt nära skyldskap, t. ex. mellan syskon eller mellan far och dotter, resp. mor och son, såsom hinder för äktenskap. Detta är tvärtom tämligen säkert, ehuru några lagstadganden härom ej bevarats åt eftervärlden. Jfr E. Kock i SvJT 1932, s. 560.

² DS 56. Ang. dateringen, se Finlands medeltidsurkunder, Bd 1 (ed. R. Hausen, 1910), s. 13. Jfr K. B. Westman, Den svenska kyrkans utveckling (1915), s. 149 ff. Denne, som anser, att brevet »måste vara» daterat (den 11 sept.) 1171, synes dock icke hava observerat Hausens utredning.

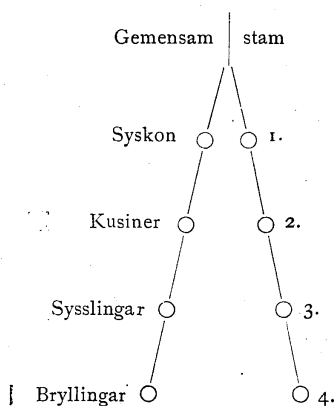
³ DS 108; jfr Bullarium Danicum, Bd 1 (ed. A. Krarup, Kbhvn 1931), n:ris 5—6.

⁴ DS 150; Bullarium Danicum n:o 88.

⁵ Jfr H. Eichborn, Das Ehehinderniss der Blutsverwandtschaft nach kanonischem Rechte (Breslau 1872), s. 24.

hur prästerskapet i Sverige kunnat kontrollera en så pass avlägsen släktskap som mellan anförvanter i femte, sjätte och sjunde led under en tid, då skriftligt material för upprättande av släktregister i allmänhet måste hava saknats. Huru som helst bestämdes på Lateransynoden 1215, att de sista tre leden helt skulle frigivas, och att äkten-skapshindren sålunda skulle inskränkas till de fyra första leden jämlikt kanonisk komputation. Genom påven Innocentius III:s skrivelse till Sverige den 5 april 1216¹ förordnades vidare, att de präster, som hädanefter understodo sig att viga dem, vilka befunno sig i förbjudna led, skulle straffas, och att barnen av sådana förbindelser skulle anses såsom oäkta.

Kanonisk släktskapsberäkning (komputation).

I de svenska medeltidslagarna omtalas bl. a. även blodsskyldskap såsom äktenskapshinder. Några närmare föreskrifter i ämnet lämnas dock icke. Det anföres blott, att dylika fall skulle bedömas enligt Guds och kyrkans rätt.² Av andra lagrum, som handla om lägersmål, framgår det till yttermera visso, att det fjärde ledet betraktats såsom det yttersta av de förbjudna leden.³ De svenska lagstiftarna

¹ DS 156.

² VgL I, Giftermålsbalken kap. 7; II, Giftermålsbalken kap. 14; ÖgL, Kristnubalken kap. 28; UL, Kyrkobalken kap. 15; VmL, Kristnubalken kap. 19—21; HL, Kyrkobalken kap. 15; MELL, Giftermålsbalken kap. 4 pr.; KrLL, Giftermålsbalken kap. 4 pr.; MESTL, Giftermålsbalken 4 pr. Jfr A. Winroth, Äktenskapshindren (1890), s. 187—88.

³ Se t.ex. VgL II, Kyrkobalken kap. 52; SdL, Kyrkobalken kap. 15 pr.; DL, Kristnubalken kap. 9 pr.

håva m. a. o. utgått från Lateransynodens beslut såsom gällande även för Sverige. I praxis gav emellertid påven stundom dispens, då det gällde äktenskap i tredje och fjärde led, varvid såsom skäl plägade anföras brist på passande giftermål eller lämpligheten att behålla vissa jordagods inom släkten.¹

I och med reformationen inträder en ny epok i äktenskapshindrens historia. Visserligen blev sakläget till en början icke något nämnvärt förändrat, men man började nu diskutera och analysera äktenskapshindrens natur på ett helt annat sätt än förut. Härigenom öppnades väg för en lagstiftningsreform, som under nästa århundrade skulle komma att överskrida den kanoniska rättens gamla rāmärken. Under medeltiden hade man i allmänhet låtit sig nöja med de minst sagt krystade motiv, som kommit till uttryck i de påvliga skrivelserna. Då äktenskapsgränsen satts vid sjunde led, hade sålunda orsaken angivits vara den, att världen blivit skapad på sju dagar. Och då kyrkan av omständigheternas makt tvungits att inskränka de förbjudna ledens antal till fyra, hade det påståtts, att fyrtalet valts med hänsyn till de fyra grundelementen: eld, luft, vatten och jord.² I Sverige kom det nya programmet första gången till synes i »en liten boock om sakramenten», som 1528 anonymt utgavs genom trycket. Det har länge tvistats om vem som författat detta arbete. Numera synes det stå utom allt tvivel, att boken utgör en fri litterär översättning ur en tysk anonym skrift, som utgivits i Nürnberg 1525, och som inom litteraturen f. n. går under namn av »Ansbacher Ratschlag». Översättningen har med all säkerhet verkställts av OLAVUS PETRI, som delvis kompletterat framställningen med sina egna funderingar.³ Det möter i varje fall ingen svårighet att upptäcka, varifrån stoffet hämtats till den nya förkunnelsen. Några år före tillkomsten av »Ansbacher Ratschlag» eller 1522 hade nämligen LUTHER låtit trycka en »Predigt vom ehelichen Leben», vilken i stort sett utgår från samma synpunkter.⁴ Det är alltså Luthers lära om äktenskapshindren, som Olavus Petri genom sin publikation 1528 ville befrämja

¹ Påvliga brev 1252 ²²/₁₀, 1259 ¹/₃, 1284 ¹³/₂ och ²³/₁₂, 1288 ²¹/₅, 1289 ¹⁹/₁₂, 1299 ¹⁸/₈, 1303 ⁷/₁₁, 1347 ¹²/₉ (DS). Jfr Winroth, a. a., s. 188, och H. Hildebrand, Sveriges medeltid, Bd 1, s. 93, not 3 och 4.

² Eichborn, a. a., s. 19 och 28.

³ Jfr K. B. Westman i inledningen till Olavus' Petri samlade skrifter, Bd 1 (1914); C. Bergendoff, Olavus Petri and the Ecclesiastical Transformation in Sweden (New York 1928), s. 114, 117 och 133; S. Belfrage, Studier i svensk reformationslitteratur 3—5 (1932), s. 3 ff.; Hj. Holmquist i Svenska kyrkans historia III: 1 (1933), s. 178.

⁴ Jfr R. Sundelin, Framställning och granskning af Luthers sociala etik, I (1880), s. 89.

och sätta som en motvikt till den kanoniska rättens hithörande föreskrifter.

I boken »om sakramenten»¹ har dess författare verkställt en grundlig undersökning av den mosaiska rättens bud rörande äktenskapshinder. Han påvisar bl. a., hurusom i Mose bok III: 18 uppräknas de blodsfränkor, med vilka Gud förbjudit en man att gifta sig, nämligen moder, syster, sondotter, dotterdotter, faster och moster. »Där skulle påven och hans hop låtit bliva vid», utbrister författaren. Men i stället hade »papisterna» förbjudit äktenskap mellan befryndade personer »allt intill femte led». Detta godtycke behövde man nu ej längre rätta sig efter. Om ett äktenskapshinder förelåg enligt »påvens lag», betydde detta intet, såvida det icke samtidigt återfanns i »Guds lag».

Vid det kyrkomöte, som 1529 hölls i Örebro, tog den svenska kyrkan ståndpunkt bl. a. även till frågan om äktenskapshindrens omfattning. Beslutet härom präglas emellertid av en viss försiktighet, som står i bjärt motsats till innehållet i 1528 års publikation, ehuru själva tankegången givetvis är en och densamma. »Efter påvens lag», heter det i beslutet, »förbjuder några led i äktenskapet, dem Gud intet förbjudit haver, må de där tillskickade äro av redliga orsaker därutinnan dispensera.» Dock tillades, att vederbörande så mycket som möjligt skulle söka undvika »förargelse».² Ungefär enahanda ståndpunkt återfinnes ännu i 1572 års kyrkoordning, vilket är desto egendomligare, som de samtida lutherska kyrkoordningarna på kontinenten i regel redan hunnit övergiva det kanoniska systemet.³ 1572 års svenska kyrkoordning fasthöll däremot i likhet med 1529 års konciliibeslut principiellt vid Lateransynodens föreskrifter och förklarade alltså fjärde led jämn sidolinje för det yttersta av de förbjudna leden. Dock medgavs liksom tidigare dispens, såvida det icke var fråga om något i Mose lag förekommande äktenskapshinder. Ej heller fingo kontrahenterna för dylik händelse befinna sig »alltför nära» den gemensamma stammen.⁴

Förhållandet, att 1572 års kyrkoordning beträffande äktenskapshinder kom att intaga en med hänsyn till tidsläget törhända alltför konservativ ståndpunkt, berodde så gott som uteslutande på ärke-

¹ Denna finnes omtryckt i Olavus' Petri samlade skrifter, Bd 1 (1914).

² Svenska riksdagsakter, D. 1: 1 (ed. E. Hildebrand och O. Alin, 1887), s. 119.

³ Jfr Winroth, a. a., s. 191.

⁴ Hithörande lagrum i 1572 års kyrkoordning är av följande lydelse: »Därför skall ock intet äktenskap bindas innan femte led, med mindre besynnerlig orsak kan vara på färde, varför något må varda någrom efterlåtet uti någon av de leder, som icke äro förbjudna uti den heliga skrift och rotenne icke äro alltför när.» Ang. tidigare praxis jfr H. J. Holmquist i Svenska kyrkans historia III: 1 (1933), s. 282.

biskopen LAURENTIUS' PETRI ställning till frågan. I motsats till sin broder Olavus var ärkebiskopen mera skolastiskt betonad, och vördnaden för de katolska kyrkofädernas meningar ledde honom ofta till en alltför doktrinär tolkning av bibelns lärosatser. Vår förnämste kännare av reformationstidens litteratur¹ uttrycker saken på följande sätt: »Under det att Olavus' verksamhet huvudsakligen gått ut på att lossa alla de onödiga band, i vilka medeltidens kyrka insnört människonaturen, söker Laurentius att ånyo hopdraga de lösta knutarna.» Visserligen vägrade även Laurentius att böja sig för sådana stadgar, som direkt stredo mot Guds bud, men dels tolkade han skriften så extensivt som möjligt, dels förklarade han den kanoniska rätten, då den ej uttryckligen vederlades av bibeln, vara åtminstone i många fall bindande för människorna. I en särskild skrift med titeln »Om förbuden skylskap och svågerskap», utarbetad i november 1571 och tryckt påföljande år i Uppsala, har ärkebiskopen närmare motiverat sin och kyrkoordningens ställning till äktenskapshindren. Han säger däri, att det tredje och fjärde ledet medtagits bland de förbjudna leden »liksom en gärd och ett värn», för att man icke så lätt skulle kunna bryta Guds förbud beträffande de led, som lågo närmare den gemensamma stammen. Men samtidigt erkände Laurentius, att han icke gärna ville utan nödtvång förändra en ordning, varefter »hela kristenheten» sig »nu så lång tid» rättat. Då emellertid tredje och fjärde led ej uttryckligen angavos såsom äktenskapshinder i Guds lag, medgav ärkebiskopen, att dispens fick förekomma i dessa fall. Detta kunde han f. ö. så mycket lättare tillåta, som ett dylikt förfarande ju tillämpats redan under den katolska tiden.

I praxis kunde kyrkoordningens föreskrifter rörande äktenskapshinder dock ej länge upprätthållas.² De världsliga myndigheterna, som hade svårt att förstå vördnaden för den katolska traditionen, funno dem vara onödigt stränga, särskilt då de jämförde dem med motsvarande stadganden i andra protestantiska länder. I de borgerliga lagförslag, som tillkommo under 1600-talets första decennium,³ finner man också en strävan att inskränka de förbjudna ledens antal. Författarna till det rosengrenska lagförslaget ville sålunda sätta det

¹ H. S c h ü c k, Svensk litteraturhistoria, Bd I (1890), s. 259.

² Ännu vid synoden i Västerås 1596 fastslogs dock, att äktenskap var »totaliter» förbjudet i fjärde led jämn sidolinje. I kyrkoordningsförslaget av år 1608 (ed. G. C. Piltz, 1935), s. 146, har åter prästerskapet under trycket av den allmänna opinionen mildrat sin uppfattning. Förslaget gick ut på att först tredje led jämn sidolinje skulle anses såsom otillåtet. Jfr H. C n a t t i n g i u s, Den centrala kyrkostyrelsen i Sverige 1611—1636 (1939), s. 131.

³ Lagförslag i Carl den niondes tid (Handl. rör. Sveriges historia, Ser. 2, 1864).

tredje ledet jämn sidolinje såsom det yttersta, och i Karl IX:s lagförslag önskade man stanna först vid det andra ledet jämn sidolinje eller vid kusiner. Förmodligen utgör det rosengrenska förslaget på denna punkt en trogen avbild av dåtida praxis, medan Karl IX:s lagförslag pekar hän mot en kommande utveckling.¹ Detta framgår även av vissa uttalanden från prästerskapets sida under 1620-talet, enligt vilka det medgavs, att för framtiden borde i överensstämmelse med tidigare praxis först det tredje ledet jämn sidolinje börja antalet av de förbjudna leden.² Samma ståndpunkt intager också 1619 års förslag till kyrkoordning.³ Äktenskap i fjärde led skulle alltså utan vidare räknas såsom tillåtet såväl i jämn sidolinje som i tredje och fjärde led ojämn sidolinje.

Ett sätt, varigenom principens giltighet i praxis lätt kan konstateras, är att undersöka förekommande rättsfall rörande lägersmål.⁴ Bevarade dombrev från 1619 och närmast följande år utvisa nämligen, att lägersmål mellan personer befryndade i fjärde led bestraffats såsom vanligt lönskaläge, under det att dylika förbrytelser i tredje och närmare led föranlett särskilt ansvar.⁵

Frågan om lägersmålen bestraffning upptogs sedermera till behandling av 1642 års lagkommission. I sitt principbetänkande av den 17 mars s. å. ansåg kommissionen, att lägersmål även i tredje led jämn sidolinje skulle bestraffas såsom vanligt lönskaläge,⁶ och i det lagförslag, som sedermera den 8 augusti s. å. utarbetats av 1643 års lagkommission, ville man t. o. m. hänföra andra och tredje led ojämn sidolinje till samma kategori.⁷ Den ståndpunkt, som kommit till uttryck i principbetänkandet, blev emellertid den segrande så till vida, att den så gott som omedelbart kom att läggas till grund för hovrätts-

¹ Karl IX:s personliga uppfattning kommer till synes, då det 1603 var fråga om giftermål mellan sysslingarna Nils Bielke och Ingeborg Oxenstierna. Ärkebiskopen avrådde bestämt, men det oaktat ingingo de 1604 trolovning och 1605 äktenskap, om icke med konungens skriftliga dispens, så dock med dennes uppenbara gillande. C n a t t i n g i u s, a. a., s. 130.

² Olika betänkanden den 5 april 1620 och den 11 januari 1628 (avskrifter bl. a. i B e c c h i u s - P a i m c r a n t z' juridiska samlingar, RA, vol. 10 a, fol. 9 och 475). Det förstnämnda är tryckt i Bihanget till A. A. S t i e r n m a n. Alla riksdagars och mötens beslut (1743), s. 286 f. Ang. innehållet se närmare C n a t t i n g i u s, a. a., s. 132.

³ Tryckt i Kyrkoordningar och förslag dertill före 1686, D. 1 (1872), s. 483.

⁴ Jfr Svea hovrätts resolution 1616 ⁶/₁₀ på underlagmannen i Norrland Jakob Anderssons frågepunkter (Domboken, RA, 1616, fol. 26): »Om mökränkning eller lönskaläge i någon skyldskapsled, som icke står uttryckligen i det 18 kap. Levitici förbjuden? Svaras, att där sådana fall kunna hända, då skall lagmannen och nämnden hava fördrag med domen, till dess han haver förfrågat sig här uti den konungliga hovrätt och bekommit svar däruppå, vad straff de skola vara undergivna.»

⁵ W i n r o t h, a. a., s. 192.

⁶ Handlingar rörande 1642 års lagkommission (ed. J. E. Almquist, 1937), s. 135 f.

⁷ Åtgärder för lagförbättring (ed. C. J. Wahlberg, 1878), s. 152.

praxis.¹ Förmodligen berodde detta på att någon dispens i fråga om äktenskap i tredje led jämn sidolinje ej längre ansågs vara av nöden.² Till äktenskapliga förbindelsers ingående i andra och tredje led ojämn sidolinje behövdes däremot fortfarande dispens, och att detta ännu under 1660-talet varit regel,³ framgår bl. a. därav, att 1665 års lagkommission i sitt förslag till straffordning⁴ intog samma ståndpunkt, som 1642 års lagkommission framlagt i sitt principbetänkande. Först genom den kungliga förordningen den 30 december 1680 upphörde legaliter andra och tredje led ojämn sidolinje att räknas bland de förbjudna leden.

1572 års kyrkoordning hade förutsatt, att dispensrätten i princip skulle utövas av de kyrkliga myndigheterna. Blott vid svårare fall, som icke kunde slitas utan »överhetens makt och auktoritet», hade avgörandet ansetts böra överlämnas till den världsliga makten.⁵ Så skedde också i praxis.⁶ Ännu 1620 resolverade hovrätten i ett visst fall, att frågan rörande närskyldas giftermål skulle avgöras av biskopen och domkapitlet. Men redan under nästföljande decennium befinnes det, att dispensrätten gång efter annan utövats av Kungl. Maj:t,⁷ och detta blir i fortsättningen regel. Nämda förhållande fick stor betydelse för utvecklingen och medverkade i sin mån till att de äktenskapshindrande ledens antal väsentligt inskränktes. Att de kyrkliga myndigheterna ej sågo denna utveckling med blida ögon, framgår bl. a. av den omständigheten, att de i 1659 års förslag till kyrkoordning ånyo påyrkade, att fjärde led jämn sidolinje skulle anses såsom det yttersta av de förbjudna leden. Samma ståndpunkt intog f. ö. prästerskapet ännu i 1682 års förslag till kyrkoordning.⁸

Det verkliga tvistefröet mellan de kyrkliga och världsliga myndigheterna gällde emellertid icke tredje och fjärde led, utan frågan, huruvida ett äktenskap i andra led jämn sidolinje eller mellan kusiner

¹ Winroth, a. a., s. 192.

² Ännu 1638 ⁴/₄ hade emellertid Kungl. Maj:t meddelat dispens i dylika fall. Jfr Becchius-Palmcrantz (RA), vol. 10 a, fol. 477. Inom lagstiftningen kommer förhållandet till synes först i kungl. brevet den 1 mars 1678 (tryckt hos Schmedeman, 1706).

³ Praxis synes dock redan under 1650-talet varit vacklande. Jfr Becchius-Palmcrantz (RA), vol. 10 a, fol. 453.

⁴ Åtgärder för lagförbättring (ed. C. J. Wahlberg), s. 226.

⁵ Jfr Cnattningius, a. a., s. 128.

⁶ Se härom Becchius-Palmcrantz (RA), vol. 11, fol. 678.

⁷ I de av prästerskapet 1620 och 1628 avgivna betänkanterna hade förutsatts, att *kunglig* dispens skulle meddelas till ingående av äktenskap i tredje led (jfr Winroth, a. a., s. 192). — Ang. de kyrkliga myndigheternas förhållande till den världsliga dispensutövningen under 1620- och 1630-talen, se Cnattningius, a. a., s. 134.

⁸ Förslagen till kyrkoordning äro tryckta i Handl. rör. Sveriges historia, Ser. II: 2—4 (1872—1920).

kunde tillåtas genom dispens. 1572 års kyrkoordning var på denna punkt ej fullt tydlig och klar, när den såsom indispensabla blott omnämner de led, som dels äro förbjudna i den heliga skrift och dels stå alltför nära den gemensamma stammen. Därvid är att märka, att Mose bok III: 18 icke särskilt omtalar kusiner, och huruvida dessa skulle anses stå alltför nära den gemensamma stammen är uteslutande en tolkningsfråga. Sannolikheten talar likväl för att det senare förbehållet intagits i kyrkoordningen just med syfte att förhindra kusinäktenskap. Åtminstone är man benägen till denna slutsats, då man tagit del av prästerskapets och framför allt ärkebiskopens ställning till detta spörsmål omedelbart före kyrkoordningens publicering. De närmare omständigheterna stå i intimt samband med riksrådet friherre Erik Gustafssons [Stenbock] vida beryktade frieri till sin kusin Malin Sture, för vilket jag nu i korthet skall redogöra.¹

Så snart Malin Stures moder grevinnan Märta under våren 1570 fått underrättelse om Erik Gustafssons giftermålsplaner, vände hon sig till ärkebiskopen Laurentius Petri för att inhämta dennes råd och mening i saken. Ärkebiskopen avstyrkte på det bestämdaste ett giftermål mellan så nära anförvanter. Till yttermera visso lät han under vintern samma år biskoparna på ett möte i Stockholm fatta beslut i vissa frågor angående äktenskapshinder. Ehuru innehållet i detta beslut numera icke är känt i dess helhet, framgår det dock av ett senare uttalande av ärkebiskopen, att beslutet även omfattat förbud mot kusiners giftermål.² Herr Erik, som icke ansåg förbudet äga någon grund i Guds lag, svarade med att rådfråga utländska auktoriteter och lyckades från konsistoriet i Rostock erhålla en skriftlig bekräftelse på riktigheten av sin uppfattning. Konsistoriets utlåtande, som är daterat den 20 juli 1571,³ innehåller följande skäl: 1) Förbud mot kusiners giftermål nämnes ej uttryckligen i Mose lag. 2) Den justinianska rätten tillåter dylikt giftermål. 3) I bibeln finnes flerstädes omtalat, att kusiner tagit varandra till äkta, såsom exempelvis kusinerna Otniel och Aksa i Josua bok 15 kap. 17 vers. 4) Påven har tillåtit giftermål mellan kusiner i flera fall, t. ex. år 1548 mellan kejsar Maximilian II och Maria. 5) De lutherska reformatörerna, såsom t. ex. Luther själv, Philip Melanchthon och Henrik Bullinger, hava uttalat sitt gillande beträffande kusinäktenskap.

¹ Se härom utförligare C. M. Stenbock, Malin Stures bortrövande (1916).

² Jfr Stenbock, a. a., s. III och V.

³ Avskrift på tyska i UB, sign. K 23. — En hos Becchius-Palmcrantz (RA), vol. 11, fol. 70, förekommande avskrift utgör endast ett på latin författat sammandrag av de viktigaste skälen.

Ärkebiskopen lät sig emellertid ej påverkas av dessa skäl. Tvärtom sökte han i flera skrifter¹ punkt för punkt vederlägga Rostock-konsistoriets mening. Han erkände till en början, att Mose lag ej uttryckligen förbjöd giftermål mellan kusiner, men då det talas om att en brorson ej får äkta sin faster eller en systerson ej sin moster, så betydde detta icke allenast, att de ej fingo gifta sig med de särskilt uppräknade personerna utan ej heller med deras avkomma, varav följde, att de ej heller fingo träda i äktenskap med sina kusiner. Denna tolkning syntes ärkebiskopen berättigad med hänsyn till stadgandet i Mose bok III: 18: 6, där det heter: »Ingen skall gå till sin närmaste blodsfränka till att blotta hennes blygd.» I det följande måste emellertid ärkebiskopen medgiva, att åtskilliga teologer på annat sätt tolkat skriftens bud, och ännu svårare hade han att freda sig mot de exempel bibeln omnämner rörande kusiners giftermål, ty här kan han knappast förebära annat än »att Gud såg mycket genom fingrarna med judafolket» och tillstodde därför åtskilligt, som nu ej kunde anses för rätt. Under världens första dagar voro f. ö. äktenskap mellan nära fränder nödvändiga, men nu — då kvinnor funnos i överflöd — kunde det på intet sätt vara berättigat att väcka förargelse genom att bryta mot gammal sed. Den katolska kyrkan hade nämligen i alla tider genom olika konciliibeslut ogillat dylika förbindelser, och de förnämsta kyrkofäderna, särskilt Augustinus,² hade ävenledes uttalat sig i samma riktning. Enligt ärkebiskopens personliga mening kunde därför på ett giftermål mellan kusiner icke följa annat än timlig olycka och evig osalighet.³

Ärkebiskopens argumentation medförde önskad effekt. Flera biskopar hade på hösten 1571 i viss mån låtit påverka sig av Rostock-konsistoriets utlåtande,⁴ men vid det kyrkomöte, som samlades i Uppsala sommaren 1572, lyckades ärkebiskopen genom sina motskäl återställa endrätten.⁵ Enhälligt uttalades under mötet, att »vad man

¹ Skrifterna, som äro daterade den 17 september, den 1 oktober och i november 1571, återfinnas i kopior bl. a. i UB, sign K 23.

² Jfr *De civitate Dei*, lib. 15, cap. 16.

³ Jfr *Schöck*, a. a., s. 255—56.

⁴ Jfr biskop Martinus Gestradius' i Linköping utlåtande den 15 september 1571; biskop Johannes' i Västerås utlåtande den 19 september 1571; biskop Nikolaus' i Strängnäs utlåtande den 20 september 1571, allt om kusiners giftermål (avskrifter hos *Bechius-Palmerantz*, RA, vol. 11, fol. 78 ff.).

⁵ Jfr Svenska riksdagsakter, D. 2 (ed. E. Hildebrand, 1899), s. 440. I en samtida berättelse om kyrkomötet omnämläs bl. a., att en av orsakerna till mötets sammankallande var »det olovliga och olidliga giftermål, som herr Erik Gustafsson begärde att begivas med sin syssling [kusin på moderns sida], och hade han därpå bekommit lov och samtycke utav alla biskopar och lärde här i riket förutom ärkebiskopen och några få med honom; det som nu blev slätt nederslaget och däremot dömt och stadfäst, att härefter aldrig någon skall sig fördrista närmare begära än till femte led.»

uti dessa sakerna disputerar eller handlar, så kunna vi dock aldrig därpå rätteligen försäkrade varda, att giftermål uti andra led, det är syskonbarn emellan, icke är både emot naturlig och Guds beskrivna lag».¹ På detta kyrkomöte antogs också den året förut tryckta kyrkoordningen, som alltså icke gärna kan innehålla någon mot detta uttalande stridande bestämmelse. Det får därför anses som riktigt, att kyrkoordningen ej förutsätter dispens beträffande kusiners giftermål.

Vad Erik Gustafsson och Malin Sture beträffar, läto de emellertid i sin tur icke påverka sig i sina giftermålsplaner av det svenska prästerskapets avvisande hållning. De reste i hemlighet till Danmark och läto där viga sig av en dansk präst. Till straff härför blev herr Erik visserligen efter hemkomsten fängslad och avsatt från alla sina ämbeten och förlänningar, men på grund av sina fränders förbön blev han snart benådad och återinsatt i sin forna maktställning. Hans äktenskap betraktades därefter såsom ett laga giftermål.

Vid början av 1610-talet blev frågan om kusinäktenskaps laglighet ånyo aktuell. Det gällde då hertig Johans av Östergötland påtänkta giftermål med sin kusin Maria Elisabet. Saken gav anledning till ett skarpt meningsutbyte mellan änkedrottning Kristina och prästerskapet på riksdagen i Stockholm 1612, varvid hon icke drog sig för att hävda, att frågor rörande äktenskapshinder hörde under världslig lag, och att motståndarna endast avsågo att ställa till buller och förargelse bland allmogen.² Då prästerna funno, att änkedrottningen ej lät sig hejdas, ingåvo de ett särskilt utlåtande till Kungl. Maj:t, i vilket de uttalade sina betänkligheter mot kusinäktenskapet, vilket vore förbjudet enligt kyrkoordningen, »såsom man kan se och för-

¹ Svenska riksdagsakter, D. 2 (ed. E. Hildebrand), s. 443. — Schück, a. a., s. 256, omtalar, att »åtskilliga motskrifter» utkommo, vilka sökte vederlägga ärkebiskopens åsikter rörande kusiners giftermål. Av dessa motskrifter har emellertid blott en enda bevarats åt eftervärlden. Denna är författad av en okänd »fosterlandsvän» och hör enligt Schück »till femtonhundratalets yppersta avhandlingar». Förmodligen åsyftar Schück här en viss anonym skrift, som i latinsk översättning finnes tryckt hos Joh. B. a. z. i. u. s., *Inventarium ecclesiae Sueo-Gothorum* (Linköping 1642), s. 325—30. Jfr även *Palmiskiöldska saml.* (UB) 124, fol. 699, där en avskrift finnes på svenska. Det är icke omöjligt, att friherre Erik Gustafsson haft något att skaffa med tillkomsten av denna motskrift.

² H. Almqvist, *Svenska folkets historia*, Bd 2, s. 367; Cnattingius, a. a., s. 131. — Schück, a. a., s. 494, omtalar, att en svensk jurist, vid namn Nicolaus Sabancorus, år 1610 i Jena utgivit en akademisk avhandling under titeln *Tractatus de connubiis*, »en skrift vilken, som det förefaller, var avsedd att utgöra ett juridiskt försvar från den romerska och den gudomliga rättens synpunkt för hertig Johans strax därefter ingångna förlovning med Maria Elisabet, vilken förbindelse prästerskapet motarbetade på grund av kontrahenternas alltför nära släktskap». Ett studium av Sabancorus' avhandling ger dock föga stöd åt Schücks förmodan, att skriften tillkommit i politiskt syfte.

nimma av de skrifter och avhandlingar, som uti salig konung Johans tid, höglövlig i åminnelse, av trycket anno 1572 äro utgångna och sedan uti Uppsala consilio anno 1593 stadfästa.» Enär emellertid det påtänkta giftermålet mellan de furstliga personerna dåmera enligt prästernas mening vore så nära förestående, att det ej syntes kunna förhindras, begärdes endast, att Kungl. Maj:t »ville låta utgå sitt konungsliga interdikt och förbud utöver hela riket, att ingen härefter må fördrista sig att efterfölja detta exempel, vilket sker allenast dessa furstliga personer emellan för viktiga och höga orsakers skull».¹ Prästerskapets begäran synes emellertid icke ha lett till någon påföljd, och redan den 29 november 1612 firades bröllopet mellan hertig Johan och Maria Elisabet. Änkedrottningen fick dock ej mycken glädje av sitt verk, ty äktenskapet blev ganska olyckligt, och vid ett senare tillfälle lär hon hava fällt följande yttrande: »Gud förlåte prästerskapet, som icke tog bladet ifrån munnen och sade nej!» Detta yttrande åberopades sedermera ordagrant av Växjö domkapitel i ett officiellt betänkande 1644² och bidrog förmodligen till att ytterligare befästa det kyrkliga motståndet mot kusinäktenskap.

Även planerna på ett giftermål mellan drottning Kristina och Karl Gustaf motarbetades av prästerskapet, som därvid ånyo åberopade innehållet i Laurentius' Petri skrifter.³

Juristerna intogo i viss mån en annan ställning till frågan. Såväl RÅLAMB⁴ som LOCCENIUS⁵ och STIERNHÖÖK⁶ förnekade, att Mose lag borde tolkas såsom innebärande ett förbud mot kusinäktenskap. Såsom skäl för denna uppfattning åberopades bl. a. Mose bok IV: 36: 11, där det omtalas, att Selofhads döttrar gifte sig med sina farbröders söner. Dessutom ansågs det betydelsefullt, att den justinian-ska rätten utan vidare tillät dylika äktenskap.⁷ Varken »Guds ord» eller »världslig lag» kunde således anföras till stöd för förbudet. Juris-

¹ Betänkandet jämte änkedrottningens svar härpå är tryckt i Svenska riksdagsakter, Ser. I, Avd. II, D. 1 (ed. N. Ahnlund, 1932), s. 263 ff.

² Betänkandet återfinnes hos Jöran Nordberg, Kirkio-balker i Sverige, D. 4 ang. consistorialia (mskr. i KB). Jfr J. Hallenberg, Svea rikets historia under konung Gustaf Adolf den stores regering, Bd 2 (1790), s. 595.

³ Se härom närmare min inledning till »Handlingar rörande 1642 års lagkommission» (1937), s. 25 ff., 33 f.

⁴ Observationes juris practicæ (förf. 1652, tryckt 1674, andra uppl. 1679).

⁵ Synopsis juris privati (upplagor 1648, 1653 och 1673).

⁶ Se dennes förslag till giftermålsbalk och särskilda betänkande om förbudna led från 1660-talet (tr. i Förarbeten till Sveriges rikets lag 1666—1686, ed. J. E. Almquist, 1933). Ang. dateringen av förslaget till giftermålsbalk jfr min artikel i SvJT 1943, s. 204, not 2.

⁷ Justiniani Institutiones I, 10, 4: »Duorum autem fratrum vel sororum liberi vel fratris et sororis jungi possunt.» Jfr Eichborn, a. a., s. 10 ff.

terna kunde dock icke helt blunda för den omständigheten, att den svenska kyrkoordningen intog en motsatt ståndpunkt, och det gällde därför att teoretiskt motivera denna. Rålamb uttalar sig härom på följande sätt: »Dock likväl haver kristlig överhet detta av en kristlig och skäligen orsak förändrat och emellan syskonbarn giftermål förbjudit icke till en correction av Guds lag, som uti sig är fullkomlig, eller lika som överheten skulle bättre veta, vilka led till giftermål äro tjänliga än Gud själv; ingalunda är det i den mening skett. Utan [för] att göra Guds befallning uti förbjudna grader så mycket fastare hava de detta ännu där tillagt såsom en vall och ringmur omkring en fast och oöverbärlig plats och fästning, på det människorna, som av deras onda och adamsiska art alltid ästunda det som är förbjudet, skulle finna detta till att bräcka och kyla sitt förvet [= lättssinne] uppå och sålunda icke komma till att bjuda Guds vilja och befallning något motstånd.»¹

Sedd ur historisk synpunkt är emellertid denna förklaring vilseledande. Talet om vissa av Gud icke förbjudna led såsom utgörande »en vall och ringmur» kring de övriga härstammar tydligen från Laurentius Petri, men denne hade använt bilden för att förklara, varför han i kyrkoordningen uppfört tredje och fjärde led såsom äktenskaps-hinder och ingalunda för att motivera förbudet gentemot kusin-äktenskap, vilka han tvärtom ansåg strida mot Guds lag. Detta miss-tag kan dock icke uteslutande hänföras till Rålamb, ty det återfinnes redan tidigare i 1642 års lagkommissions principbetänkande. Det heter nämligen där angående kusiners giftermål: »Emedan vår kristliga framfarna överhet haver täckts samma grad hålla för en bom eller mur, däröver ingen skulle drista sig springa och alltså nalkas de andra närmare av Gud förbjudna leder, synes ock gott, att samma grad än för ett stängsel bevaras.»² Dock föreslog 1642 års lagkommission samtidigt, att dispens skulle tillåtas i dylikt fall, eftersom kusinäktenskap var förbjudet varken »i Guds lag» eller »jure civili». Samma synpunkt går igen hos Stiernhöök, då han säger: »Emot Guds lag och förbud må ingen kristlig konung göra eller dispensera, men emot en världslig lag, den överheten själv stadgat och beviljat haver, kan ock en världslig överhet dispensera.»³ Kärnpunkten i problemet var sålunda:

¹ Rålamb, a. a. (1679), s. 227.

² Handlingar rörande 1642 års lagkommission (ed. J. E. Almquist), s. 136. — Ungefär samma bild återfinnes även i Uppsala domkapitels utlåtande 1644 (hos Nordberg, a. a.), där det heter, att kyrkans lärare hade »flera led såsom en skans eller ringmur framför och kringom de närmaste lederna förbjudit». Jfr även Stiernhöök i det förut omnämnda betänkandet om förbjudna led.

³ Förarbeten till Sveriges rikets lag 1666—1686 (ed. J. E. Almquist), s. 109.

Är kusinäktenskapet förbjudet i Mose lag? Men den frågan besvarades olika av jurister och teologer.

Under större delen av 1600-talet synas de borgerliga myndigheterna i regel ej vågat motsätta sig det kyrkliga kravet på att dispens icke fick meddelas beträffande kusinäktenskap.¹ Prästerna nöjde sig emellertid icke härmed, utan begärde vid upprepade tillfällen, att Kungl. Maj:t skulle utfärda en stadga i ämnet. De önskade, att syskonbarns äktenskap måtte förbjudas, emedan det »Guds församling till en stor förargelse ländes», såsom det heter i 1664 års riksdagsbesvär. Kungl. Maj:t utlovade varje gång specialföreskrifter, men det stannade tills vidare vid löften. Först den 1 mars 1678 publicerades ett »öppet brev, huru *vida* skyldskap i äktenskap förbjudes».² Det heter däri, »att efter denna dagen allt giftermål, som är emellan syskonbarn, alldeles skall vara förbjudet och ingen tillåtet vara därutinnan något äktenskapsförbund att upprätta». Detta brev berörde emellertid icke dispensfrågan, som i själva verket var den brännande, och brevet innehåll var därför knappast ägnat att klargöra situationen. Vid 1680 års riksdag begärdes därför från flera håll, att Kungl. Maj:t en gång för alla skulle avgöra detta viktiga spörsmål. Så skedde genom kungliga förordningen den 30 december 1680.³ Häri fastställdes, att andra led jämn sidolinje skulle bilda det yttersta av de förbjudna leden. Men samtidigt förbehöll sig Kungl. Maj:t rätten att »efter omständigheternas noga övervägande» få dispensera, därest kusiner skulle vilja ingå giftermål med varandra.

I och med tillkomsten av 1680 års förordning borde striden mellan teologer och jurister rörande kusinäktenskapen hava varit definitivt avgjord. Men så blev ingalunda fallet. Härtill bidrog framför allt ärkebiskopen OLOF SVEBILIUS' ställning till frågan. Under så gott som hela 1680-talet sökte denne ärkebiskop genom talrika ämbetskrivelser³ övertyga konungen om kusinäktenskapens skadlighet synbarligen i avsikt att hindra utövandet av den kungliga dispensrät-

¹ Kusiner, som önskade gifta sig, plögade under denna tid låta viga sig utomlands. Det mötte dock i regel stora svårigheter att få dylik förbindelse erkänd i hemlandet såsom laga äktenskap. Se t. ex. Svea hovrätts dom (RA) 1634 ²¹/₂ ang. det olaga giftermålet mellan kusinerna Johan Adolf och Anna Stuart. Det heter i domen bl. a., att Johan Adolf Stuart »emot kyrkostadgarnas förbud, mången till förargelse, utrikes inträtt i fullkomligt äktenskap med sitt samborna syskonbarn Anna Stuart, höga överheten, fäderneslandet och det andliga regementet till ingen ringa förakt och sidvördning». — Drottning Kristinas gunstling, friherre Gabriel Gabrielsson Oxenstierna, fick däremot kunglig dispens 1645 ¹²/₁ (Riksregistraturet, RA) före giftermålet med sin kusin Brita Kurck. Jfr Historiska samlingar, D. 2 (ed. C. A. Adlersparre, 1795), s. 165—66.

² Tryckt hos Schmedeman (1706).

³ Flera av dem i avskrift hos Becchius-Palmcrantz (RA), vol. 11.

ten. Men trots att hela den teologiska arsenalen allt ifrån Laurentius' Petri dagar förbrukades med lärda citat från kyrkofäderna och tolkningar av bibeln på grundspråket, inverkade detta åtminstone till en början icke i något fall på konungens beslut. Som regel beviljades alla ansökningar om dispens, vare sig lägersmål tidigare förekommit mellan kontrahenterna eller icke.¹ Måhända är det ett symptomatiskt tecken på prästerskapets avoga hållning, att den nya kyrkolagen av år 1686 ej med ett ord omnämner den kungliga dispensrätten i fråga om kusiners giftermål. Det heter däri endast, att »Vi för god ordning samt andra viktiga skäl äktenskap mellan syskonbarn så hädanefter som härtill för Våra undersåtar hava förbjudit». Ärkebiskop Svebilus drog sig ej heller för att i ett dispensärende från år 1688 åberopa kyrkolagens stadganden i ämnet såsom innebärande, att kusinäkenskap ej legaliter kunde tillåtas. Men Karl XI blev honom ej svaret skyldig. I en kunglig skrivelse av den 11 juni s. å. påvisade sålunda konungen, att orden »så hädanefter som härtill», vilka förekommo i stadgandet, måste tolkas såsom inbegripande dispensrätten. Ty redan »härtill», d. v. s. före kyrkolagens tillkomst, hade konungen brukat meddela dispens rörande kusiners giftermål, varav följde enligt ordalydelsen, att han även »hädanefter» hade samma rätt. Ej ens efter utfärdandet av denna »lagförklaring» var det kyrkliga motståndet mot kusinäkenskap helt brutet. Ännu 1691 måste konungen ingripa, då en präst, som efter dispens gift sig med sin kusin, på grund härav förföljdes av sina ämbetsbröder, vilka funno hans giftermål otillständigt.²

Mot slutet av sin regering blev emellertid Karl XI alltmera skeptisk inställd beträffande lämpligheten att dispensera vid ansökan om giftermål mellan kusiner. Särskilt fann han det orimligt, att föregånget lägersmål eller erbjudandet att betala penningar ad pios usus skulle motivera tillstånd, ty i förra fallet blev följden blott, att lägersmål premierades, och i senare fallet fingo de rika en oberättigad förmån framför de fattiga.

¹ Kungl. resolutioner 1680 ³⁰/₈, 1684 ²⁰/₃, 1685 ⁴/₃ och ¹⁴/₉, 1686 ²²/₁₁, 1689 ⁴/₈ och ²²/₁₁, 1691 ¹/₄, ¹⁹/₅ och ²¹/₅ samt 1694 ²¹/₅. Becchius-Palmcrantz (RA), vol. 11, fol. 518 ff.; S. Wilskman, *Swea rikes ecclesiastique werk*, D. 1 (1781), s. 740. — I. Arnell påstår i sin kommentar till stadslagen (1730), att ett adelsintresse legat bakom tillkomsten av 1680 års förordning, och att man därigenom egentligen velat förhindra att de adliga godsens genom giftermål utom släkten skulle komma i främmande händer. Denna uppfattning kan vara med riktigheten överensstämmande. I varje fall strider den icke mot adelns projekt till kyrkolag 1685, vari dispensrätten uttryckligen omtalas. Men då Arnell vidare omnämner, att ofrälse personer därför ofta förvägrats att gifta sig med kusiner, beror detta otvivelaktigt på ett misstag. Innehållet i ovan anförda kungl. resolutioner utvisa tvärtom, att det i regel varit ofrälse personer utan några jordbesittningar, som kommit i åtnjutande av dispensrätten.

² Becchius-Palmcrantz (RA), vol. 11, fol. 538—632.

B. WEDBERG, som närmare undersökt konungens ställning till kusin-äktenskapet,¹ ger följande slutomdöme: »Det sätt, varpå Karl XI behandlade frågor om dispens till giftermål mellan syskonbarn, är belysande både för hans bundenhet av Guds lag och för hans månhet om allas lika rätt, hans skrupulöst samvetsgranna prövning även i ärenden, som kunde tyckas erbjuda utrymme för ett mera fritt skön. Man ställes inför den uppbyggliga bilden av en envålds, allom bjudande och rådande suverän konung, som av rädsla för att obehörigt gynna någon omsider drives till att alldeles inhibera dispensrättens utövning».

För hans efterträdare voro förutsättningarna något annorlunda.² Karl XII hade erhållit en ortodox religiös uppfostran och var därför redan från början mera benägen för avslag än bifall, då det gällde att dispensera i fråga om kusiners giftermål. Som motiv för avslag anfördes stundom, att ansökningsen om dispens »strävar emot kyrkolagen». Å andra sidan hade konungen fullt klart för sig, att äktenskap mellan syskonbarn var tillåtet enligt Guds lag, och han drog sig därför icke från att i undantagsfall medgiva dispens, t. ex. när hederlig vedergällning bjöds i form av gåvor ad pios usus. Mot slutet av sin regering ingrep Karl XII med inskränkande direktiv. Dessa gingo särskilt ut på att förhindra kusiner, som redan haft lägersmål med varandra, att därefter ingå äktenskap. Denna princip bibehölls under frihetstiden. I kungliga brevet den 4 juni 1725 bestämdes sålunda, att kusiner, som idkat olovligt umgänge med varandra och därunder avlat barn, skulle anses hava förverkat sin rätt att erhålla dispens för ingående av äktenskap. Men däremot skulle i alla övriga fall dylik dispens ej kunna förvägras kusiner, som därom gjort ansökan i behörig ordning. Det senare betecknar enligt WEDBERG³ »ett lossande på de snäva band, i vilka Karl XII insnört dispensrättens utövning».

1734 års lag utgör beträffande blodsskyldskap såsom äktenskapshinder endast en sammanfattning av de under 1600-talet antagna reglerna. Giftermål fick sålunda icke förekomma mellan släktingar i rätt upp- och nedstigande led, ej heller mellan syskon inbördes, ej heller mellan ett syskon och det andras avkomling och ej heller slutligen mellan kusiner, såvida icke »Konungen giver därtill lov». Under

¹ B. Wedberg, Karl XI och kusinäktenskapet (i SvJT 1945), s. 68—70.

² Se härom utförligare B. Wedberg, Karl XII och kusinäktenskapet I—II (i SvJT 1943), s. 582 ff. och 726 ff.

³ Å nyss anf. st., s. 582. Samme författare har också utrett, att innehållet i 1725 års kungliga brev berodde på en förvanskning av en ständernas skrivelse, som gått ut på att helt frigöra dispensrätten från tvånget av Karl XII:s maktbud. Istället kom det kungliga brevet att betyda »en åtminstone partiell bekräftelse av samma bud».

förarbetena till lagen hade föreslagits, att halvsyskons barn utan vidare skulle få taga varandra till äkta,¹ men förmodligen till följd av prästerskapets motstånd kom detta förslag ej att inflyta i den slutliga redaktionen.

Förhållandet, att kunglig dispens ännu i 1734 års lag krävdes för ingående av äktenskap mellan kusiner, erhåller en naturlig förklaring, om det antages, att 1725 års nyss anförda brev fortfarande ansågs tillämpligt i praktiken. Dispensansökningen blev nämligen härigenom icke endast en ren formalitet, då det i varje fall måste konstateras, huruvida lägersmål veterligen förekommit mellan kontrahenterna eller icke. D. NEHRMAN gör också gällande i sina 1747 tryckta föreläsningar över giftermålsbalken (s. 25), att 1725 års brev ingalunda upphävts genom 1734 års lag, ehuru lägersmålsprincipen icke kommit till uttryck därstädes.² I praxis synes emellertid innehållet i 1725 års brev med tiden hava blivit bortglömt. Åtminstone möter man flerstädes i den juridiska litteraturen³ från senare hälften av 1700-talet den uppgiften, att brevet icke längre var giltigt. Under sådana förhållanden ligger det i sakens natur, att dispensansökningen skulle komma att betraktas som en ren oformlighet i lagstiftningen. L. TENGWALL ville i sina Anmärkningar til giftermålsbalken (1794, andra uppl. 1802) ej ens räkna kusinäktenskap såsom dispensfall, eftersom de alltid utan undantag biföllos av Kungl. Maj:t. Sedan såväl lagkommittén som äldre lagberedningen påyrkat, att andra led jämn sidolinje skulle upphöra att vara äktenskapshinder, genomfördes denna reform äntligen⁴ genom kungliga förordningen den 19 maj 1845. Härigenom blev giftermål mellan ett syskon och det andras avkomling det yttersta av de förbjudna leden. Reformen innebar också, att hithörande äktenskapshinder i formellt hänseende bragtes till full överensstämmelse med den justinianska rättens mot-

¹ 1726 års förslag till GB. Jfr lagkommissionens protokoll 1725 ¹⁸/₂. Se Förarbetena till Sveriges rikes lag 1686—1736 (ed. W. Sjögren), Bd 3, s. 276; Bd 6, s. 16. Ang. tidigare praxis se Wedberg i SvJT 1943, s. 590 f.

² Riktigheten härav framgår också i viss mån av den omständigheten, att äktenskapsansökningarna under 1700-talet alltid äro åtföljda av pastors intyg rörande kontrahenternas förhållande till varandra. I ett särskilt bihang till Biographica-saml. i RA finnes en mängd dylika ansökningshandlingar bevarade i original.

³ Se t. ex. G. Flygare, De matrimoniis prohibitis (Diss. Ups. 1781); L. Tengwall, Anmärkningar til giftermålsbalken (1794), s. 8.

⁴ Såsom övergångsförfattningar i ämnet äro att betrakta kungl. breven 1792 ¹⁷/₁₂ rörande invånarna på St Barthélemy, 1805 ²⁰/₆ rörande lappallmogen och 1829 ⁸/₉. I det sistnämnda brevet bestämdes, att kusiner, som ville söka kunglig dispens för att träda i äktenskap med varandra, hädaneftir blott behöfde anmäla förhållandet hos kyrkoherden i den kvinnliga kontrahentens församling. Kyrkoherden hade sedermera att vidarebefordra anmälan till konsistoriet, som i sin tur bragte saken till Kungl. Maj:ts kännedom. Heia proceduren avsåg att vara kostnadsfri för kontrahenterna.

svarande föreskrifter, ett ideal, som föresvävat de svenska juristerna redan under 1600-talet.

Åtminstone från och med 1800-talets början hade önskemål framställt, som gingo ut på att göra även äktenskap mellan ett syskon och det andras avkomling möjligt genom kunglig dispens. Motioner hade i detta syfte väckts vid 1809—10, 1834—35 och 1847—48 års riksdagar, men varje gång med negativt resultat. För att undvika 1734 års lags förbud mot äktenskap i första och andra led ojämn sidolinje läto i åtskilliga fall svenska undersåtar tid efter annan viga sig utomlands med eller utan bibehållande av sin svenska nationalitet. De försök, som vederbörande sedermera gjort att utan skedd förändring av medborgarrätten få förbindelsen i hemlandet erkänd såsom laga äktenskap, hava emellertid i regel strandat.¹ Likaledes hava ansökningar om dispens åtminstone i senare tid icke ansetts kunna bifallas av Kungl. Maj:t.² 1734 års lag medgav ju heller icke konungen någon dispensrätt för dylikt fall.

Under påverkan av dansk rättsuppfattning bestämdes slutligen genom lag den 12 november 1915, att tillstånd till äktenskap mellan ett syskon och det andras avkomling kunde givas av Konungen. Samma stadgande ingår numera i Nya Giftermålsbalken av den 11 juni 1920 (2 kap. 8 §). Denna kungliga dispensrätt är emellertid icke att anse som en ren formföreskrift, såsom fallet var rörande kusiners giftermål före 1845, utan förutsätter i själva verket en officiell utredning, huruvida kontrahenterna äro behäftade med ärftliga sjukdomsanlag eller lyten. Är detta händelsen, bör dispensansökningen avslås.³

Genom de nya förutsättningarna för dispensansökningens beviljande har den rasbiologiska synpunkten, som närmast är en frukt av den moderna ärftlighetsforskningen, i viss mån vunnit insteg på den

¹ Kungl. Maj:ts utslag 1879 ²³/₈ (halvsysters dotter), 1883 ³/₁ (brorsdotter) och 1898 ¹¹/₈ (halvsysters dotter). Jfr Lagberedningens förslag till lag om äktenskaps ingående och upplösning m. m. (1913), s. 200. — Rörande undantag från regeln, se G. E l g e n s t i e r n a, Svenska adelns ättartavlor I (1925), s. 134, där ett giftermål mellan svensk man och hans brorsdotter omtalas (vigseln ägde rum i Lübeck 1870 ²⁴/₇), och II (1926), s. 11, där ett giftermål mellan svensk man och hans systerdotter omtalas (vigseln ägde rum i Lübeck 1875 ¹⁹/₁₂).

² Kungl. Maj:ts utslag 1857 ¹⁵/₈ (halvsysters dotter), 1857 ²³/₈ (faderns halvsyster), 1904 ²/₈ (brorsdotter), 1907 ¹⁵/₈ (brorsdotter) och 1910 ⁴/₈ (systerdotter). Jfr Lagberedningens nyss anf. förslag, s. 200. — Från äldre tid finnas några exempel på giftermål mellan svensk man och hans systerdotter, i vilka fall kunglig dispens utan stöd i lag efter allt att döma måste hava lämnats. Se härom E l g e n s t i e r n a, a. a., II (1926), s. 598 (vigseln ägde rum på Falkenhagen i Pommern 1802 ²⁹/₁₀) samt IV (1928), s. 705 (vigseln ägde rum i Vänersborg 1809 ²⁴/₈). Jfr Bondeståndets protokoll vid 1834—35 års riksdag, Bd 5, s. 5.

³ Jfr Lagberedningens förslag till lag om äktenskaps ingående och upplösning m. m. (1913), s. 201.

svenska äktenskapsrättens område. Denna synpunkt har numera i allt större omfattning fått ersätta de ålderdomliga, företrädesvis på Mose lag grundade föreställningarna rörande nödvändigheten att förhindra giftermål mellan närskylda.¹ Med tillhjälp av ärftlighetsforskningens resultat bör i framtiden en fast grundval kunna skapas för bedömandet av frågan om blodsskyldskap såsom äktenskapshinder.

¹ Inom svensk juridisk doktrin är C. Lundius den förste, som utförligare sökt förklara grunden till de i Mose lag förekommande äktenskapshindren. Detta skedde i en 1702 utgiven avhandling med titeln: *De gradibus in conjugio contrahendo jure prohibitis*. Lundius har däri uppställt ej mindre än fem olika förklaringar. Dessa olika skäl, som alla äro av etisk art, hava sedermera ända till våra dagar upprepats av senare juridiska författare, varvid än det ena, än det andra skälet tillerkänts ett visst företräde.

**Den s. k. mellersta lagens bestämmelser om
istadarätt.**

I sitt inträdestal i Kungl. Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademien 1841 har C. J. SCHLYTER givit en förklaring till »den i några äldre handlingar förekommande benämningen 'medleste lagen'.» Denna utredning, som sedermera kompletterats med en del uppgifter i företalen till samme författares under 1860-talet utgivna editioner av Magnus Erikssons och Kristoffers landslagar, ger vid handen, att den s. k. mellersta lagen är en variant av den äldre landslagen, som i olikhet mot den av Schlyter såsom huvudtext betecknade innehåller vissa stadganden rörande istadarättens utsträckning till femte led. Schlyter har också fäst uppmärksamheten på att samma stadganden jämväl återfinnas i ett flertal såväl äldre som yngre handskrifter av Magnus Erikssons stadslag, vilket förhållande likväl är av mindre betydelse, eftersom stadslagens arvsrättsliga bestämmelser i gemen äro hämtade direkt ur landslagen.¹ Och vidare har samme författare påvisat, att stadgandena i fråga införts i åtskilliga yngre handskrifter av Kristoffers landslag, vilka dock samtliga förskriva sig först från det sextonde århundradet.

Själva benämningen 'mellersta lagen' har vållat vissa svårigheter att förklara, då densamma synes förutsätta tillvaron av en särskild lag, som tillkommit mellan tvenne andra lagar. Namnet möter första gången, såsom Schlyter redan omnämnt, i ett riksens råds dombrev, daterat Stockholm den 10 november 1507.² Enligt denna urkund intygade två vittnen, att några år förut på en herredag i Kalmar³ »den äldsta lagen, som somliga nu kalla Björkölagen» blivit förklarad vara »orätt», varemot »den mellersta lagen», som i Ärvidabalkens första och andra kapitel utsträckte istadarätten till femte led, blivit stadfäst. I anledning härav dömde riksens råd i enlighet med mellersta lagens bestämmelser. Schlyters hypotetiska antagande, att riksens råd med

¹ Se härom Å. Holmbäck, Ätten och arvet (1919), s. 197.

² Tryckt första gången i Gambla stadgar (ed. J. Hadorph, 1687), s. 71, samt därefter i Bidrag till Skandinavien historia, D. 5 (ed. C. G. Styffe, 1884), s. 227.

³ Huruvida namnet 'mellersta lagen' använts redan på herredagen i Kalmar kan icke avgöras, emedan hithörande handlingar från detta möte med all sannolikhet gått förlorade.

uttrycket den äldsta lagen eller Björkölagen åsyftat Magnus Erikssons landslag,¹ förefaller troligt endast under förutsättning, att dessa känt till Kristoffers landslag och betecknat denna såsom den yngsta. Mellersta lagen skulle under sådana förhållanden ansetts vara en lagbok, som tillkommit i tiden mellan de nämnda landslagarna. Denna uppfattning kunde synas så mycket naturligare, som redan under mitten av 1400-talet bestämmelserna om istadarättens utsträckning till femte led i vissa handskrifter försetts med en förklarande överskrift, innehållande att i var lagsaga skulle så dömas, som nedan stod skrivet, emedan konungen, lagmännen och rikets råd så stadgat, ehuru stadgandet icke fanns infört i alla avskrifter.²

Frågan om rikens råd 1507 känt till Kristoffers landslag torde emellertid kunna besvaras varken jakande eller nekande. Redan vid denna tid var det visserligen känt, att handskrifter av landslagen voro i bruk, som delvis sinsemellan icke voro överensstämmande

¹ Hur benämningen *Björkölagen* uppkommit, visar framställningen hos J. L. O c c e n i u s, *Antiquitates* (ed. N. Hufwedsson Dal, 1728), s. 89—90, där det heter: »Landslagens begynnelse föra så skrivne som präntade exemplar till det året 832. Björn, den förste kristne konung, vilken hålles före då regerat, begynte utgiva lagen, den Björkölag kallades av staden Björkö, samma tids konungasäte. Sådan lagbok finnes på åtskilliga ställen handskriven och är dock enahanda med den nu redan utgivna landslagen, som av jämförelsen befinnes. Sedan är denna lag igenom Upplands lagman Viger spa sammansatt och av konung Ingel utgången och åter i Kristoffers av Bajern tid översedd och allom offentlig föreställd och påbjuden, därav han konung Kristoffers lag kallad blev.» — Denna framställning, ehuru avfattad vid mitten av 1600-talet, återger delvis en gammal tradition. Sålunda hava ej heller riksråden år 1507 haft kännedom om någon landslag, utfärdad av konung Magnus Eriksson, utan trott Björkölagen av år 832 vara den äldsta. Mellersta lagen hava de under sådana förhållanden ansett vara identisk med konung Ingels lag eller någon annan av mer eller mindre fantastisk ålder. Jfr konung Birgers företal enligt 1607 års tryckta upplaga av Upplandslagen, där Vigers spa, hedning i heden tid, såges hava varit utsänd av Ingjæld, Svea konung. Notisen om konung Ingjæld återfinnes dock ej i andra, nu bevarade avskrifter av företalet och har i själva verket av obekanta skäl insatts i den tryckta texten på befallning av Karl IX. Se härom L. F. L e i f f l e r, Om 1607 års upplaga af Upplandslagen (UUA 1880), s. 12. — Jfr ock utkast till Kungl. Maj:ts dom 1587 (Hist. handl., D. 27: 1, s. 163), där det heter: »Man haver först Björkölagen och sedan den helige konung Eriks lag, sedan ock konung Magnus Birgerssöns, item ock konung Birger Magnussons [= Upplandslagen], dessliques ock konung Magnus Erikssöns [= Södermannalagen] lagböcker, så att om någondera skulle kallas den medelste [mellersta] lagen, då vore det likare att kalla en av deras lagböcker vid det namn och icke den, som långt och så gott som allra senast efter de andre i konung Kristoffers tid . . . blev förändrad eller utspridd.» Att Magnus Erikssöns lagbok i detta sammanhang betyder Södermannalagen utvisa tydligt Erik Sparres inlagor i samma rättstvist (se Hist. handl., D. 27: 1, s. 98—99). Detta beteckningssätt innebär ej heller något märkvärdigt, då av det kända företalet till Södermannalagen framgick, att denna konfirmerats av konung Magnus Eriksson. Någon lag med beteckningen »Magnus Erikssöns landslag» har tydligen ej varit känd under 1500-talet.

² S c h l y t e r i Vitt.- Hist.- och Ant.-akad:s handlingar, D. 18, s. 217. — Denna uppfattning synes hava uppkommit jämförelsevis tidigt att döma av en konungsdom, daterad Kärsta (Uppland) den 23 februari 1402, enligt vilken Birger Andersson tilldömdes lika arvsrätt som Johan Bondeson efter Knoppes hustru Ingrid, »efter thy rikens råd i Sverige hava stadgat i lagboken» (SD 146).

till form och innehåll. Denna kunskap föranledde några avskrivare att redan inemot slutet av 1400-talet i lagböckerna tillfoga vissa »åtskillnader mellan den gamla och nya lagen».¹ Beträffande Ärvdabalken heter det: »Nya lagen håller barnabarn arva, den gamla intill femte man.» Med gamla lagen menas här tydligen mellersta lagen, under det att den nya måste vara Kristoffers landslag. Att märka är emellertid, att namnet »Kristoffers landslag» aldrig användes vid denna tid, och ännu i slutet av 1500-talet omnämnes den nya lagen på ett sätt, som synes utvisa, att vederbörande icke uppfattat densamma som någon ny landslag, vilken man vore pliktig att följa, utan endast såsom en icke auktoriserad revision av den gamla.² I ett utkast till Kungl. Maj:ts dom 1587³ talas det sålunda om de »nyss översedda lagböcker, som nu mest brukas», och av samma text framgår fullt tydligt, att man icke tänkt sig möjligheten av att sätta denna revision i samband med någon lagstiftningsakt under konung Kristoffers regering, ehuru man visserligen hade en dunkel föreställning om att en lagbok under denna tid, då »många utlänningar rådde här i riket och gjorde vad de ville, blev förändrad eller utspridd». Det kan således tagas för givet, att riksens råd 1507 haft kännedom om en i praktiken förekommande ny lagbok, ehuru de måhända ej haft fullt klart för sig dess rättsgrund och därför saknat anledning att taga hänsyn till dess bestämmelser. Därtill kom, att i detta fall ingen av parterna åberopat den nya lagen, vilket måhända ej var utan betydelse, då det under 1500-talet förekom, att parterna »gåvo sig» under en viss lagbok, d. v. s. inför domstolen förbundo sig att rätta sig efter en bestämd lagtext.⁴ Under en tid, då strängt taget ingen auktoriserad lagtext i modern mening fanns att tillgå och lagböcker av olika innehåll användes och åberopades vid sidan av varandra, var det ofta icke lätt för domaren att avgöra, huruvida den ena eller andra lagtexten skulle tillmätas vitsord. Från denna synpunkt sett var det ej ovanligt, att en äldre handskrift förklarades äga tillförlitlighet framför en yngre, då man aldrig med säkerhet kunde veta, om ej skillnaden mellan lagböckerna berodde på en avskrivares tilltagsenhet. Då dessutom vid 1500-talets början handskrifterna, som innehöllo den gamla lagen, till antalet vida överstego dem, som innehöllo den nya, var detta därför ytterligare ett skäl, som talade till den gamla lagens förmån. Som bekant var det först på sedvanerättslig väg,

¹ Jfr H. Hjærne, Om förhållandet mellan landslagens båda redaktioner (1884), s. 10.

² Jfr H. Hjærne, a. a., s. 9, och K. H. Karlsson i Hist. tidskr. 1884, s. 277.

³ Tryckt i Hist. handl., D. 27: 1, s. 155.

⁴ Jfr t. ex. nedan, s. 53.

som Kristoffers landslag småningom under 1540-talet lyckades uttränga den äldre landslagen.¹

Om det alltså i någon mån är förklarligt, varför den nya lagen icke utan vidare tillämpades vid 1507 års riksrådsmöte, återstår frågan, varför man samtidigt laborerade med tre olika lagar och icke såsom »åtskillnadernas» författare nöjde sig med att räkna med den gamla och den nya. För att besvara detta spörsmål blir det nödvändigt att en smula närmare ingå på rättsfallet i fråga. I processen hade nämligen ena parten stött sig på en lagbok, som utsträckt istadarätten till femte led, under det att den andra parten hade å sin sida åberopat sannolikt ännu äldre handskrifter, som haft en annan lydelse, och som begränsat samma rätt till barns resp. syskons barn. Men dessa senare lagböcker hade tydligen icke kunnat identifieras med den s. k. nya lagen, som därför i domen ej ens behövde bliva föremål för omnämnande. Av det ovan anförda drog man av allt att döma den slutsatsen, att de äldre handskrifterna måste hava innehållit den äldsta lagen, »som somliga nu kalla Björkölagen», och då man samtidigt kände till, att i praxis förekommo vissa handskrifter, som gingo under namn av den nya lagen, återstod endast att beteckna den tredje, som innehöll stadgandet om den utsträckta istadarätten, med namnet mellersta lagen, såsom tillkommen i tiden mellan de båda övriga.²

Ovanstående utredning har visat sig utgöra ett stöd för den av Schlyter omfattade hypotesen, att riksens råd 1507 trodde på befintligheten av en särskild lag, som de ansågo hava tillkommit under tiden mellan den äldre och yngre landslagen, och som de därför kallade mellersta lagen. Problemet är emellertid därmed ingalunda löst. Fortfarande är nämligen obekant, när den variant av Magnus Eriks-sons landslag, som på grund av missuppfattning fått namn av särskild lag, tillkommit och jämväl under vilka förutsättningar detta skett. Vidare känner man ej med säkerhet, i vilken utsträckning lagen tillämpats, och vid vilken tidpunkt de för den säregna bestämmelserna upphört att gälla. Efterföljande undersökning avser att i samband med ett belysande av mellersta lagens stadganden om istadarätt jämväl söka uppnå ett resultat beträffande de nyss uppkastade, ännu olösta spörsmålen.

¹ Se härom närmare C. O. S o m m a r, Till Kristoffers landslags 500-årsjubileum (SvJT 1942), s. 417 ff.

² Jfr uppfattningen hos författarna till det s. k. rosenengrenska lagförslaget från 1600-talets första decennium (tryckt i Lagförslag i Carl den niondes tid, 1864, s. 255), där det bl. a. heter: »Uti lika motto är ock stor oreda därav kommit, att de, som för härads-hövdingar och lagläsare hava brukade varit, hava icke alla haft lika lagböcker, utan somlige behållit den *äldsta lagen*, som man kallar, den de hava dömt efter; en part den *medelste lagen*, och så andre den *nya lagen*, som sist är översedd bliven, varigenom olika domar fällda äro i rätttegångssaker såsom med arvfall och annat sådant.»

Mellersta lagens hithörande stadganden innehålla bestämmelser om istadarättens utsträckning till femte led i tre olika hänseenden, nämligen dels i bröstarv, dels i första sidolinjen och dels i andra sidolinjen eller vad Kristoffers landslag kallar för bakarv. I en del handskrifter av mellersta lagen finnes dessutom en allmän regel av följande lydelse: »Ej må femte man arv taga.» Även de sätt, på vilka fallen förekomma i lagen, äro i viss mån av skiljaktig natur. Medan i bröstarv och första sidolinjen istadarätten utsträckts endast genom ett tillägg till den s. k. huvudtexten av orden »allt intill [innan] femte man», hava nämligen bestämmelserna om arv i andra sidolinjen riktats med ett helt nytt stadgande, som till formen varierar i olika handskrifter, men som till innebörden alltid är detsamma. Detta tillägg lyder som följer: »Evar som faderbroder eller fadersyster, moderbroder eller modersyster dess döda kunna till arvs komma efter sitt broderbarn eller ock sitt systerbarn, då skola æ [alltid] de sitt broderbarn och systerbarn arv med sig giva, den broders lott av brodrenom komma och den systers lott av systrenom komma, allt innan femte man.»¹ Detta förhållandevis vidlyftiga tillägg betingades synbarligen därav, att »huvudtexten» saknade alla bestämmelser om istadarätt i andra sidolinjen.

Vid en undersökning av mellersta lagens stadganden om istadarätt bör uppmärksamheten till en början fästas på den i lagen förekommande allmänna regeln: »Ej må femte man arv taga.» Det förefaller nämligen, som om vi här hade förklaringen till att istadarätten ansetts böra begränsas vid femte led. Spörsmålet blir då, varifrån denna regel om arvsrättens begränsning blivit hämtad. Den närmaste förebilden är otvivelaktigt att finna i Upplandslagen, som ordagrant innehåller samma stadgande. Det är emellertid synbarligen här icke fråga om någon gammal bestämmelse i den svenska rätten, ty i övriga landskapslagar har den icke någon tidigare motsvarighet. Stadgandets genesis torde därför vara att finna inom något utländskt rättssystem.

De äldsta germanska lagarna saknade enhetliga arvsregler. Från början hade väl arvsrätten av allt att döma varit begränsad till de närmaste släktingarna, den numera s. k. ursprungliga arvskretsen, som i vissa lagar ännu är skönjbar, men småningom gick utvecklingen därhän, att allt flera personer kallades till arvet. Detta sammanhänge givetvis med ett utvidgande av begreppet skyldeman. Regeln var nämligen, att endast de, som kunde ärva, räknades såsom släktingar. Utsträckandet av arvsrätten utöver den ursprungliga

¹ Jfr Bilaga II, nedan s. 72.

arvskretsen försiggick under ett förhållandevis tidigt skede, men utvecklade sig efter skilda principer inom de olika germanska stammarna. Sydgermanerna använde därvid den mänskliga kroppen såsom åskådningsmaterial vid skyldskapsberäkningen. Släktskapen räknades från huvudet, där arvlåtaren tänktes befinna sig och därefter en generation för varje led å hals, skuldror och armar ända till handens naglar, där all släktskap upphörde. På detta vis utsträcktes arvsrätten till och med sjunde led.¹ Detta beräkningssätt återfinnes exempelvis i *lex Visigothorum*, *edictus Langobardorum* och *lex Baiuvariorum* och övergick sedermera från dessa lagar till *Schwabenspiegel*.² Ett annat germanskt beräkningssätt var att hopsummera antalet generationer (män), som utgingo från den gemensamma stammen. Voro sidorna därvid olika långa, nämndes i regel bägge.³ I motsatt fall betecknades släktskapen med uttrycken tvåmänning, tremänning, fyrmänning o. s. v. De stammar, som räknade släktskap på detta sätt eller efter den s. k. germanska komputationen, hade i allmänhet begränsat arvsrätten redan vid femte led. Sådana bestämmelser förekommo exempelvis bland befolkningen i Mähren och Böhmen samt hos vissa frisiska och schweiziska stammar.⁴

Den germanska släktskapsberäkningen kom emellertid redan tidigt att bliva föremål för den katolska kyrkans speciella intresse, närmast med hänsyn till den kanoniska rättens stadganden om skyldskap såsom hinder för äktenskap. Vid utformandet av dessa bestämmelser var det givetvis av vikt att hava en enhetlig släktskapsberäkning. På flera ställen i den justinianska rätten, vilken som bekant ofta fått utgöra förebild för den kyrkliga lagstiftningen, var sjunde graden utmärkt såsom släktskapsgräns. Romarna räknade dock släktskapen icke såsom germanerna endast till den gemensamma stammen, utan hopsummerade istället samtliga generationer med undantag av stammen, vare sig denna utgjordes av arvlåtaren, arvingen eller en de-

¹ Se t. ex. R. Hübner, *Grundzüge des deutschen Privatrechts* (5 uppl. 1930), s. 757 f.

² G. Seelig, *Die Erbfolgeordnung des Schwabenspiegels* (Kiel 1890), s. 40; E. Loening, *Geschichte des deutschen Kirchenrechts*, Bd 2 (Strassburg 1878), s. 556; J. B. Sägmüller, *Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts* (Freiburg 1909), s. 618. — Ang. beräkningen av släktskap i dansk äldre rätt, där även uttrycket »sjunde man» förekommer, se Chr. Kier, *Dansk og langobardisk Arveret* (1901), s. 64 ff.; P. J. Jørgensen, *Dansk Retshistorie* (1940), s. 220 ff.

³ H. Rosin, *Beiträge zur Lehre von der Parentelenordnung und Verwandtschaftsberechnung nach deutschem und österreichischem, jüdischem und canonischem Rechte* (in *Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart*, Bd 28, Wien 1901), s. 387.

⁴ O. Stobbe, *Handbuch des deutschen Privatrechts*, Bd 5 (Berlin 1885), s. 78. Jfr även E. M. Meyers, *Eine germanische Zählung der Verwandtschaftsgrade* (i *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* VI, 1925), s. 1—52.

ras gemensamma stamfader eller stammoder.¹ Bland de germanska langobarderna, med vilka påven efter stammens kristnande trätt i nära beröring, gällde, som ovan nämnts, liknande regler. Påverkad av dessa omständigheter fastställde påven Gregorius III år 732 sjunde led såsom gräns för äktenskapshinder och därmed även för släktskap.² Personer, befryndade inom sjunde led, fingo m. a. o. icke ingå äktenskap med varandra. Detta förbud upprepades av senare påvar, men vann endast föga gehör bland germanerna, som med förkärlek brukade gifta sig inom slakten. För de stammar, vilka använde germansk komputation, blev förbudet desto mer ödesdigert, som de å sidolinjen fördubblade antalet förbudna led till följd av sitt speciella beräknings-sätt. För att bringa reda i förhållandena beslöto påvarna att själva tillämpa den germanska släktskapsberäkningen, som därefter fick namn av kanonisk komputation. Trots detta bibehöll kyrkan dock länge sjunde led såsom gräns för äktenskapshinder,³ och först småningom inskränktes detta hinder till de fyra första leden. Definitivt bekräftades denna inskränkning av påven Innocentius III på Lateran-synoden 1215.⁴

Det är mot denna bakgrund, som Upplandslagens regel om arvsrättens omfattning till och med fjärde led bör betraktas för att bli va fullt förståelig. Även i de uppländska folklanden hade säkerligen från början funnits en ursprunglig arvskrets, bestående av endast närmare släktingar. Sedermera kom emellertid arvet att omfatta även fjärrmare skyldemän,⁵ under det att begränsningen vid femte led av allt att döma genomfördes först i sammanhang med Upplandslagens utarbetande 1296. Vi hava tydligen här att räkna med ett

¹ Vad vi i Sverige numera kalla *civil komputation* överensstämmer sakligt, om än ej formellt med det romerska beräkningssättet. Svensk rätt räknar sig nämligen fram från den döde till och med arvingen genom antalet mellanstående skyldemän och således med uteslutande av arvlåtaren. I romersk rätt däremot gällde regeln: Quot sunt generationes, tot sunt gradus. Men av räknessättet följde, att stammen alltid var utesluten på sätt, som i texten omförmäls. Den romerska släktberäkningen tillämpas allt fortfarande i främmande modern rätt. Jfr Anteckningar efter prof. E. V. Nordlings föreläsningar öfver ärfdebalken (1885), s. 49; A. Winroth, Arf och danaarf (1909), s. 66.

² Loening, a. a., s. 557—58.

³ Jfr ovan, s. 7.

⁴ Sägmüller, a. a., s. 619; Winroth, Äktenskapshindren (1890), s. 181 ff.

⁵ Huru långt släktskapen inom en ätt ansetts sträcka sig i de uppländska folklanden låter sig numera icke avgöras. Såsom en jämförelse må i detta sammanhang nämnas, att ättböterna enligt VgI skulle erläggas av dråparens släktingar intill sjätte man, enligt ÖgL till sjunde led och enligt HL till fjärde led. Jfr C. G. Björling, Om bötesstraffet (1893), s. 137 ff., och P. J. Jørgensen, Manddrabsförbrydelsen i den skaanske Ret fra Valdemarstiden (Kbhvn 1922), s. 112. Att märka är även, att giftomannen, som i äldre rätt skulle vara kvinnas arvinge, uttryckligen enligt VgI II, add. 8, måste vara henne skyld inom femte led. Jfr C. G. Björling, Vår äldsta lagkommentar (1896), s. IX.

kyrkligt inflytande, vars närmaste intresse varit att bringa skyldskapsberäkningen i överensstämmelse med de inom kanonisk rätt gällande reglerna för äktenskapshinder. Tankegången har förmodligen varit denna: Släktingar få ej gifta sig. Men personer befryndade i femte led enligt kanonisk komputation tillåtas äktenskap. Alltså anses dylika ej som släktingar och böra följaktligen icke heller få ärra varandra. Att ett kyrkligt inflytande gjort sig gällande vid Upplandslagens avfattande förklaras lätt av den omständigheten, att den i kanonisk rätt väl förfarne domprosten magister Andreas And¹ varit medlem i den nämnd, som av förmyndarregeringen fått i uppdrag att utarbeta lagen. Genom sin stora lärdom och icke minst på grund av sina släktskapsförbindelser — han var bl. a. kusin till Tiundalagmannen Birger Petersson [två vingar] till Finsta² — måste denne klerk hava spelat en framträdande roll under lagarbetet till icke ringa båtnad för det kyrkliga intresset. Av det ovan anförda framgår i varje fall tydligt, att skyldskapsberäkningen i Upplandslagen måste vara grundad på den kanoniska komputationen.³

Utgå vi således ifrån, att Upplandslagens stadgande om arvsrättens begränsning vid femte led tillkommit under inflytande av den kyrkliga äktenskapslagstiftningen, blir nästa spörsmål, varifrån reglerna om istadarätt hämtats. Detta institut är bland de germanska stammarna av förhållandevis modern natur. Vad sydgermanerna angår, fanns bland dem på 1200-talet en svag ansats till istadarätt, som i allmänhet endast medgavs sonbarn, och först omkring år 1500 tillerkändes samma rätt åt dotterbarn och avlidna syskons barn.⁴ En dylik svag ansats påträffas även i den svenska landskapsrätten, närmare bestämt i Västmannalagen, där av ålder sonson — men icke sondotter eller avliden dotters barn — medgavs istadarätt.⁵ Man märker tydligt, hur institutet endast med svårighet lyckats vinna fotfäste bland de germanska stammarna, och att det först småningom steg för steg utvecklats till att omfatta allt flera arvskategorier. Orsaken är sannolikt att söka i den gamla germanska grundåskådningen, att fast egendom icke onödigtvis fick styckas, och att arvet därför

¹ Om honom, se närmare K. B. Westman i Svenskt biografiskt lexikon, Bd 1 (1918), s. 648 ff.

² Om honom, se närmare Y. Brilioth i Svenskt biografiskt lexikon, Bd 4 (1924), s. 436 ff.

³ Annerlunda Holmbäck, a. a., s. 128, 132 och 226.

⁴ R. Schröder, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte (1922), s. 361, 822 och 969; R. Hübner, Grundzüge des deutschen Privatrechts (5 uppl. Leipzig 1930), s. 766 ff.

⁵ Holmbäck, a. a., s. 127. Övriga stadganden om istadarätt i VmL synas hava tillkommit i senare tid på grund av inflytande från UL. I bide m, s. 156—57.

borde fördelas endast på ett fåtal händer. Med kännedom härom är det så mycket mera förvånande att i Upplandslagen plötsligt påträffa en istadarätt, som både i bröstark och i första sidolinjen löpte in infinitum, d. v. s. så långt arvsrätten i lagen överhuvudtaget sträckte sig eller till och med fjärde led. Att lagstiftaren i detta fall byggt enbart på inhemsk rätt synes vara så gott som uteslutet. Med hänsyn till innehållet i övriga svenska landskapslagar är det tvärtom all anledning förmoda, att den långsamma utveckling av institutet, som försiggått exempelvis i Tyskland, skulle fått sin fulla motsvarighet i Sverige, om här icke funnits krafter, som medverkat till att åstadkomma ett snabbare förlopp, och som därjämte fått tillfälle att göra sig gällande vid Upplandslagens utarbetande.

Då det gäller att uppsöka förebilder till denna lagstiftning ledes tanken osökt till de justinianska lagböckerna.¹ Den kanoniska rätten kunde ju i detta fall av naturliga skäl icke direkt komma i fråga, och i den confirmatio, som inleder Upplandslagen, omtalas bl. a. kejsar-lagen, med vilket uttryck dåtiden plägade beteckna den av kejsar Justinianus samlade och omarbetade romerska civilrätten. I de bysantinska novellerna påträffas också regler om istadarätten, vilka representera en betydligt modernare ståndpunkt än den, vi förut lärt känna bland de germanska stammarna i allmänhet. Enligt den år 543 utfärdade Novella 118² skulle sålunda i rätt nedstigande led istadarätt förekomma utan hänsyn till grad. Funnos avlidna helsyskons barn jämte helsyskon, voro de förra, såvida ascendenter ej levde, samarva med syskon och togo den lott, som skulle hava tillkommit deras fader eller moder, om dessa varit i livet. Först därefter inträdde reglerna, att fjärmare grad utestängdes av den närmare, ävensom att arvet mellan lika nära besläktade delades efter huvudtalet. En granskning av dessa bestämmelser i den bysantinsk-romerska rätten ger vid handen, att de väl kunnat ligga till grund för Upplandslagens stadganden om istadarätt, ehuru Upplandslagen därvid gått längre än sin förebild genom att även i första sidoparentelen utsträcka istadarätten in infinitum.

Detta egendomliga förhållande kan näppeligen i sin helhet förklaras, såvida man icke får antaga, att de bland lagens utarbetare, som speciellt representerat de kyrkliga intressena, haft ett direkt skäl att utsträcka istadarätten i första sidolinjen. Ett dylikt skäl — låt vara att det endast är av formell natur — har säkerligen också funnits, nämligen att bringa hithörande regler i överensstämmelse med den

¹ Jfr Winroth, Äktenskapshindren, s. 40.

² Jfr I. S. Landtmanson, Studier i arfsrättens historia I (1869), s. 9—44.

kanoniska rättens stadganden om äktenskapshinder. Ty, som en senare författare uttryckt saken, på samma sätt som man icke får taga sin syster, brorsdotter eller systerdotter till äkta, får man ej heller gifta sig med någon av deras avkomlingar, ty dessa representera syster eller broder. Om nu istadarätten gäller vid äktenskap, varför skulle den då icke gälla vid arv?¹ Det är m. a. o. uniformitetsprincipen, som här i främsta rummet kommit till användning.

Vid sidan härav skulle kunna tänkas, att bland de världsliga stormännen i Uppland jämväl funnits ett intresse att splittra arvet på så många händer som möjligt. Det är känt,² att stormännen redan under 1200-talet bildade ett särskilt stånd, som till följd av höga anor och såsom ägare till stora jordegendomar intog en ansedd ställning. Dess mest inflytelserika ätter sökte dessutom skilja sig från de övriga genom att gifta sig endast inbördes, vilket hade till följd, att de flesta stormännen stodo i mer eller mindre invecklade släktskapsförbindelser till varandra. Deras anseende berodde utom den egna förmögenheten väsentligen på de »arvsutsikter till de stora familjegodsen», som börden medförde för den enskilde. Det låter under sådana omständigheter väl säga sig, att stormännen i gemen måste hava varit intresserade av en utvecklad istadarätt, om också initiativet härtill torde hava kommit från de rättslärda klerkerna.

Däremot är det mindre sannolikt, att samma princip även varit ett uttryck för böndernas önskemål. Deras hemman voro i allmänhet av mindre omfattning, och istadarätten var därför alltför mycket ägnad att för allmogen medföra en ökad fattigdom, då de förhållandevis små arvslotterna på längden icke kunde föda den enskilde jordbrukaren. Det egendomliga förhållandet, att Västmannalagen och Hälsingelagen, vilka likväl båda i sin numera tillgängliga form varit utsatta för ett starkt inflytande från Uppland, icke medgävo istadarätten samma utsträckning som Upplandslagen, visar måhända hän på ett motstånd från allmogens sida, ett motstånd, som icke förmått göra sig tillräckligt gällande i den mera aristokratiskt och kyrkligt färgade Upplandsbygden. Västmannalagen införde visserligen efter 1296 i ÄB 11 pr. en istadarätt jämväl i första sidolinjen, men begränsade densamma till att omfatta blott syskons barn, under det att Häl-

¹ Den anonyme författarens mening är anförd hos Cl. Rålambe, *Observationes juris practicae* (Sthlm 1679), s. 277: »Nam quæ ratio valet ad prohibendas nuptias (proximitas scilicet sanguinis jure representationis) eadem etiam valere debet ad deferendam hæreditatem». — Liknande synpunkter utvecklas också av Stiernhöök i motiven till hans förslag till ärvdabalk 1668 (tr. i Förarbeten till Sveriges rikets lag 1666—86, ed. J. E. Almquist, 1933), s. 40.

² K. G. Westman, *Svenska rådets historia* (1904), s. 74.

singelagen (ÄB 11) medgav samma rätt endast i bröst arv intill femte led.¹

Mellersta lagens förutsättningar äro härmed till större delen givna. Ännu återstår emellertid att förklara, huru istadarätten på legal väg kommit att bliva gällande även i andra sidolinjen, ett förhållande, vilket är desto egendomligare, som någon förebild härtill ej lär kunna anträffas i något samtida europeiskt rättssystem. Detta spörsmål kan tydligen endast besvaras i samband med en undersökning av frågan, när och hur mellersta lagen ursprungligen tillkommit.

Då de olika landskapslagarna vid mitten av 1300-talet skulle sammanarbetas till en gemensam landslag, visade det sig, att de uppländska reglerna om istadarätten voro alltför radikala för att kunna godtagas av samtliga lagsagor. Tyvärr veta vi för litet om förhållandena vid landslagens tillkomst för att med säkerhet kunna uttala oss om de olika intressen, som med nödvändighet måste spela in under lagarbetets fortgång. Om det vore riktigt, att endast lagmännen i Tiöhärad, Västergötland och Värmland deltagit i själva utarbetandet, vilket antagande stödes av den bekanta urkunden från Örebro, daterad den 8 mars 1347, kunde däri ligga en naturlig förklaring till den kompromiss, som kom att känneteckna den s. k. huvudtexten av Magnus Erikssons landslag, för så vitt densamma rörde bestämmelserna om istadarätt.² Sannolikheten talar dock för, att även övriga lagsagor på ett eller annat sätt hava varit representerade, ehuru deras lagmän ej nämnas i urkunden.³ Dessutom är det tämligen tydligt, att bestämmelserna om istadarätt i huvudtexten hämtats från en stadga för Västergötland, som utfärdats av konung Magnus Eriksson i Skara, då han 1335 red sin eriksgata.⁴ Genom denna stadga hade nämligen konungen för första gången i götarätten infört en istadarätt av begränsad omfattning, nämligen för barnbarn och syskons barn. Och det var samma begränsade istadarätt, som sedermera kom att inflyta i landslagens huvudtext. I denna form antogs lagen 1352 på landstinget i Östergötland och under drottning Margaretas regering med all sannolikhet jämväl i Västergötland.⁵

¹ Holmbäck, a. a., s. 135 och 157.

² Jfr Holmbäck, a. a., s. 177.

³ Jfr K. Maurer, Udsigt over de nordgermaniske Retskilders Historie (1878), s. 177; H. Hjärne, a. a., s. 6; H. Schück, Svenska folkets historia, Bd 1:2 (1915), s. 84.

⁴ Stadgan är tryckt hos Hadorph enligt uppgift efter det numera förkomna originalet. Själva texten synes dock vara korrumperad på åtskilliga ställen.

⁵ N. Beckman, Ett bidrag till den svenska rikslagstiftningens historia (Hist. tidskr. 1917), s. 296; H. Hjärne, a. a., s. 8; G. Hafström i Hist. tidskr. 1945, s. 49.

Huruvida landslagens huvudtext använts även i övriga lagsagor, är ett spörsmål, som icke låter sig utan vidare besvaras. Därtill erfordras en ingående utredning av frågan, om de numera tillgängliga handskrifterna av landslagen låta sig lokaliseras inom något avgränsat geografiskt område. En dylik språkhistorisk utredning har redan företagits av professor N. BECKMAN.¹ Av denna utredning framgår, att i landskapen Södermanland, Uppland och Västmanland² samt i Finland, där som bekant Hälsingelagen tidigare gällt, huvudtexten icke ens från början torde varit använd, utan istället den texttyp, som ovan betecknats med namnet *mellersta lagen*. En av Beckman företagen undersökning av de handskrifter, som innehålla Magnus Erikssons stadslag, har dessutom givit en viss sannolikhet för att städerna i respektive landskap i stort sett följt samma fördelning. I Götaland förekommer sålunda fortfarande huvudtexten, under det att i Svealand och Finland *mellersta lagen* varit begagnad. Den sistnämnda undersökningen synes därför också innebära ett stöd för att fördelningen i dess helhet är riktig.

Den slutsats, som med ledning av det uppnådda resultatet kan dragas, synes då vara, att huvudtexten och *mellersta lagen* ursprungligen varit parallelltexter, vilka betingats av den motsättning, som i rättsligt avseende förefunnits mellan Östergötland och Uppland. Landslagen är som bekant huvudsakligen en kompilation av östgötsk och uppländsk rätt, vilket i viss mån förklarar den lätthet, varmed landslagen — tidigare än i någon annan landsända — antogs på dessa lagsagors ting.³ Vad reglerna om istadarätten beträffar, har däremot tydligen någon enhet icke kunnat uppstå, och följden har då blivit, att såväl östgötarna som upplänningarna var för sig antagit den text, som representerade deras ståndpunkt till ämnet.⁴ Att upplandslag-

¹ Studier i outgivna fornsvenska handskrifter (1917). Samme förf:s försök (i Hist. tidskr. 1917) att draga »den rätthistoriska konsekvensen» av denna sin språkhistoriska utredning är däremot — åtminstone ur rätthistorisk synpunkt — föga givande.

² Det bör måhända här anmärkas, att det enda säkra belägget från Västmanland (MELL, cod. 21) visserligen utsträcker istadarätten till femte man i bröstärv och första sidolinjen, men däremot från början tydligen saknat motsvarande regler för andra sidoparentelen. Måhända beror detta på ett rent förbiseende av avskrivaren, men å andra sidan kan förhållandet hava ett samband med den konservatism på området, som tidigare visats hava kommit till uttryck i Västmannalagen. Senare har likväl bestämmelsen om istadarättens utsträckning i andra sidolinjen intill femte man införts även i MELL, cod. 21 genom ett tillägg i marginalen. Själva lagboken, som återfinnes i UB, sign. B 10, har tillkommit vid slutet av 1300-talet, då den begagnats i Åkerbo härad. Hundra år senare har den emellertid använts i Norrland. Se härom närmare N. B e c k m a n, Studier i outgivna fornsvenska handskrifter, s. 101 ff.

³ K. G. W e s t m a n, De svenska rättskällornas historia (1912), s. 39.

⁴ Huruvida rikens råd medverkat vid tillkomsten av upplandstexten — i enlighet med uppfattningen under 1400-talet (se ovan, s. 28) — har icke kunnat utrönas. Sannolikheten talar dock för att uppgiften ej saknat all grund. — Annorlunda S c h l y t e r i företalet till konung Magnus Erikssons stadslag (1862), s. LXXVI.

mannen varit den förnämste förespråkaren för mellersta lagens bestämmelser om istadarätten framgår för övrigt därav, att samma regler till stor del redan influerats i landskapets lag. Visserligen återfinnas därstädes icke bestämmelserna om istadarätten i andra sidoparentelen, men av allt att döma hava dessa endast utgjort en naturlig utbyggnad på den istadarätt, som tidigare reglerats genom Upplandslagen. Med all sannolikhet har denna utbyggnad hunnit utvecklas i praxis inom Uppland under tidsperioden 1296—1350.¹ Då i sinom tid frågan blev aktuell för de övriga lagsagorna, låg det så gott som i sakens natur, att götalandskapen skulle ansluta sig till Östergötland och svealandskapen till Uppland. Särskilt svealandskapen hade ju sedan gammalt varit vana att i Uppland se föregångslandet i rättsligt hänseende.

De bevis, vilka ovan anförts som stöd för denna nu utvecklade hypotes, hava såsom vi sett uteslutande varit grundade på rent språkvetenskapliga iakttagelser. Uppenbarligen skulle dessa bevis väsentligt vinna i styrka, om rättsfall kunde framskaffas, som utvisade, dels att östgötatexten och icke upplandstexten tillämpats i Götaland, dels ock att det motsatta förhållandet varit rådande i Svealand. Tyvärr äro de från medeltiden bevarade rättsfallen, som innehålla arvtvister, till antalet försvinnande få, och att bland dessa finna några, som direkt belysa konfliktsfallen mellan östgötatexten och upplandstexten, måste därför höra till sällsyntheterna. Ett rättsfall från Småland av år 1475 är emellertid i viss mån upplysande i frågan, då detsamma visar, att man i detta landskap med all sannolikhet följt en lagbok, som saknat bestämmelser om istadarättens utsträckning till femte man i andra sidoparentelen. Lagmannen i Tiohärads lagsaga Erik Eriksson [Gyllenstierna] avkunnade nämligen den 10 februari samma år en dom rörande arvet efter häradshövdingen Magnus [Birgersson] Drake till Kalvnäs.² Rättsfrågan gällde, huruvida Magnus [Magnusson] Drake till Ugglebo, som förmodligen³ var kusinbarn till arvlåtaren och i varje fall släkt med honom »till tredje man», skulle behöva dela med sig av arvet åt sina brors- och systerbarn. Men då det befanns, att Magnus Drake till Ugglebo var närmaste arvinge

¹ Jfr UL, add. 7: »Allæ staþi, þær ariff til fallæ, ærfwi swa þæn aff broþur ær föddær sum broþir ok swa þæn aff systur ær föddær sum systir, æn þe æru samkollæ.»

² Dombrevet är tryckt i Hist. handl., D. 27: 1, s. 160. Jfr C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden (1911), s. 226.

³ R å l a m b, Observationes juris practicæ (1679), s. 284, anser, att arvtagaren varit arvlåtarens broders sonson. Denna uppfattning, som sedermera går igen bl. a. i De la Gardiska arkivet II (1831), s. 98, är säkerligen felaktig. Snarare torde det riktiga förhållandet vara träffat i J. O. Åkerstiens genealogiska tabeller (RA), fol. 39—40, enligt vilka släktskapen mellan arvlåtaren och arvtagaren beräknas på sätt framgår av tabellen å nästa sida. Jfr P. G. V. ej d e, Kronobergs läns herrgårdar (1928), s. 341.

Birger Drake.

Birger Birgersson Drake.

Anders Birgersson Drake.

Magnus Birgersson Drake.

Magnus Andersson Drake.

levde 1428. † 147(4). Ägde Kalv-
näs i Högsby sn (Kalm.).Magnus Magnusson Drake,
ägde 1475 Ugglebo i Ryssby sn
(Kronob.).

till den døde, tilldömde lagmannen honom hela arvet. Ehuru det icke är särskilt omnämnt, framgår det dock av formuleringen, att den tap-
pande parten stött sitt yrkande på mellersta lagens bestämmelser,
vilkas giltighet i Småland genom domen av lagmannen underkändes.

Annorlunda gestaltade sig rättsordningen i Uppland. Av beva-
rade rättsfall att döma synes här icke mött den minsta tvekan att
medgiva istadarätt i andra sidolinjen. Enligt en dom av år 1492¹
dömde sålunda lagmannen i Uppland Greger Matsson [Lillie] om ett
arv efter en person vid namn Valborg i Andersbo (Ö. Våla sn). Hennes
kusiner Anders och Karin befunnos därvid samarva. Han, såsom
varande släkt på fädernet, erhöll $\frac{2}{3}$ av arvet och hon, såsom befryndad
på modernesidan, $\frac{1}{3}$ av samma arv. Men dessutom, heter det i domen,
skulle hustru Karin giva $\frac{2}{3}$ av sin andel till sin avlidne broders son
Mogens Jonsson. Av innehållet synes det vara uppenbart, att lag-
mannen i Uppland grundat sin dom på mellersta lagen.²

Rättsuppfattningen i Västergötland vid början av det sextonde
århundradet lämnar slutligen ett kompletterande bevis. Det största
intresset tilldrager sig ett rättsfall från år 1506.³ Twistefrågan gällde
här, om en systerson till arvlåtaren behövde dela med sig av arvet
åt sin avlidna kusins avkomling. Processen synes ursprungligen
hava börjat i Skara, där lagmannen i Västergötland Ture Jönsson
[tre rosor] i närvaro av en del riddare och väpnare från landskapet
hade att avdöma målet. Peder Bengtsson [Gylta] gjorde därvid i
egenskap av systerson anspråk på hela arvet efter fru Bengta Anders-
dotter [öra],⁴ medan motparten riksrådet Lindorm Brunsson [For-

¹ Upplands lagmansdombok 1490—1494 (ed. K. H. Karlsson, 1907), s. 48—49.

² Under sådana omständigheter är det ingalunda förvånansvärt, att den bekante
ärkedjåknen i Uppsala Ragvald Ingemundsson 1481 lagt upplandstexten till grund
för sin latinska översättning av landslagen. Jfr Schlyter i Vitt.- Hist.- och Ant.-
akad:s handlingar, D. 18, s. 202.

³ Bidrag till Skandinavians historia, D. 5 (ed. C. G. Styffe), s. 101 och 187. Jfr P. A.
Östergren, Till historien om 1734 års lagreform, D. 1 (1902), s. 2, samt E. Hil-
debrand i Hist. tidskr. 1893, s. 296.

⁴ Då hon i aug. 1460 gifte sig med väpnaren Magnus Pedersson till Tiby (Glans-
hammars sn, Närke), erhöll hon i morgongåva åtskilliga gårdar. Morgongåvobrevet
är tryckt i Handl. rör. Skand. hist., D. 9 (1821), s. 25—27.

stenaätten] å sin hustrus, Karin Siggesdotters [Sparre] vägnar fordrade andel i samma arv. Fru Karin var nämligen brorsdotters dotter till arvlåtaren.¹ Parterna åberopade olika lagböcker, av vilka somliga innehöllo stadgandet om istadarätt till femte led, under det att andra saknade denna bestämmelse. Lagmannen och med honom »flere gode män» ville helst underkänna mellersta lagens stadgande, att »fjärde man skall gå i arv med syskon», men enades slutligen i att underställa målet riksrådets prövning. I ett brev, daterat Vadstena den 13 juli 1506, överlämnade lagmannen ärendet till riksföreståndaren Svante Nilsson och tillfogade därvid, att enligt hans mening månget arv skulle komma att »gå tillbaka i Sverige», såvida fjärde man i dylika fall tillerkändes arvsrätt. Ensamt av detta uttalande torde kunna slutas, att mellersta lagen dessförinnan icke varit gällande i Västergötland. Sedan målet kommit under riksrådet, ingav Peder Bengtsson, som åtminstone under hela 1490-talet² själv tjänstgjort såsom häradshövding i Skånings härad och sålunda får anses hava varit väl insatt i västgötarätten, till yttermera visso tvenne dombrev, vilka tidigare utfärdats av lagmannen i Västergötland. Dessa dombrev angivas till innehållet hava överensstämt med den uppfattning, som Ture Jönsson under rättegången velat göra gällande. Det är ej omöjligt, att ett av dessa dombrev är identiskt med det lagmansTINGSdombrev, som Ture Jönsson utfärdat i Skara den 29 januari 1505, och som ännu finnes bevarat.³ I detta brev, som gällde arvet efter herr Algot i Algotstorp, konstaterar rätten, att en av arvspretendenterna — vilka alla voro besläktade med arvlåtaren å mödernet — nämligen Anders Jensson, var den döde ett led närmare skyld än de övriga. Med stöd av ÄB kap. 2, vilket lagrum tydligt utvisar, att lagmansrätten begagnat ett exemplar av Magnus Eriks-

¹ Släktskapen mellan arvlåtaren och arvspretendenterna framgår av följande tabell:

Anders Knutsson [öra], levde 1417 och 1442.

Märta Andersdotter. G. m. Bengt Gunnarsson [Gylta].	Bengt Andersson [öra], levde 1445 och 1463.	Bengta Andersdotter. † före 1506. G. 1460 m. Magnus Pedersson.
Peder Bengtsson [Gylta]. † 1527.	Birgitta Bengtsdotter. † 1485. G. m. Sigge Lars- son [Sparre].	
	Karin Siggesdotter. G. 2:o m. Lindorm Bruns- son [Forstenaätten].	

² SRPerg. 1490: 186; VFT I: 2 (2 uppl. 1938), s. 53—55.

³ Tryckt i VFT I: 8—9 (1897), s. 102—03. Vid detta lagmansting hade såväl Peder Bengtsson som Lindorm Brunsson varit närvarande.

sons landslag, tilldömdes Anders Jensson därför hela arvet. — I det stora hela kan alltså sägas, att de tillgängliga rättsfallen varit ägnade att bestyrka riktigheten av den hypotes, som ovan uppställts på grundval av de olika laghandskrifternas lokala struktur.

Enskilda parter försök att tillämpa mellersta lagens bestämmelser i Götaland, hade, som vi sett, icke krönts med någon framgång. Vid slutet av 1400-talet inträdde dock härvidlag en förändring, som småningom skulle medföra mellersta lagens fullständiga seger. Den egentliga orsaken härtill var riksrådets hållning till saken. Under Sten Stures tid hade nämligen riksrådets betydelse som dömande myndighet väsentligt tilltagit. Särskilt de viktigare målen, d. v. s. sådana som angingo stormännen själva, ansågos utan vidare förbehållna de allmänna rådsmötena enligt principen, att en frälseman endast fingé dömas av sina likar. Rådsmötena höllos på riksföreståndarens kallelse företrädesvis i Stockholm eller i något av biskopssätena vid Mälaren. Även då de stora unionsmötena höllos i Kalmar, brukade det svenska riksrådet före eller efter underhandlingarna sysselsätta sig med rättegångsärenden. Antalet av de närvarande rådsherrarna, biskoparna inberäknade, steg stundom ända till 30, men någon domstolsnämnd från den ort, målet gällde, omtalas icke, ehuru detsamma icke behandlats vid lägre domstol. Förfarandet led i viss mån därav, att en stor del av rättens medlemmar voro mindre hemmastadda i lagen och ofta nära besläktade med parterna, varför enighet ej alltid kunde uppnås.¹

Ett dylikt riksrådsmöte, som i november 1483 sammanträtt i Stockholm, hade bl. a. fått till uppgift att avgöra en tvist mellan riksrådet Karl Bengtsson [Vinstorpaätten] och riksrådet Gustaf Olofsson [stenbock] å sin hustrus, Ingrid Bengtsdotters, vägnar, m. fl. å ena sidan, kärande, samt riksrådet och lagmannen i Västmanland Greger Matsson [Lillie]² å andra sidan, svarande, angående arvet efter riksrådet Staffan Ulfsson d. y. [tillbakaseende ulv]. Kärandena, som voro kusiner till arvlåtaren, gjorde gällande, att svaranden icke hade någon rätt till arvet. Denne bestred käromålet och framlade inför rätten fullständiga bevis för, att han var Staffan Ulfsson skyld »till tredje led av syskon», d. v. s. i detta fall arvlåtarens kusinbarn.³ Rättsfrågan innebar alltså m. a. o., huruvida kusiner till arvlåtaren voro lagligen skyldiga att dela ett dem tillkommande arv med sina

¹ C. G. Styffe i Bidrag till Skandinavians historia, D. 4 (1875), s. CVIII.

² Densamme, som sedermera i egenskap av lagman i Uppland dömde över andra parter i principiell överensstämmelse med den ståndpunkt han i detta mål för egen del förfäktat. Se härom ovan, s. 40.

³ Dombrevet är tryckt i Bilaga I, nedan s. 71.

avlidna kusiners avkomlingar.¹ Domhavandena förklarade sig icke kunna annat märka, än att svaranden var rätt arvinge, och voro därför alla ense om att han borde tilldömas del av arvet. Kärandena lyckades emellertid slutligen förmå domhavandena att uppskjuta målets avgörande till det möte, som var utsatt att hållas i Kalmar den 15 augusti nästföljande år, då kärandena hade att inkomma med ytterligare skäl och bevis. Huru rättegången sedermera avslöts, är icke med visshet känt, då hithörande handlingar från detta möte icke kunnat återfinnas. Omöjligt är dock icke, att det är nyssberörda Kalmarmöte, som åsyftas i det förut (ovan, s. 27) omtalade dombrevet av år 1507. Enligt detta intygade nämligen tvenne vittnen, riksråden Knut Eskilsson [Banér] och Johan Jönsson [halvt lejon], att på en herredag i Kalmar några år förut de »vördige fäder, ärlige gode herrar, besynnerligen alla lagmän» över hela riket hade stadfäst »den mellersta lagen» i en viss arvstvist, varemot den »äldsta lagen», som saknade bestämmelser om istadarättens utsträckning intill femte led, blivit förkastad. Det är visserligen icke bekant, huruvida de båda vittnena varit närvarande vid 1484 års Kalmarmöte, men att åtminstone den ene, Knut Eskilsson, icke saknat kännedom om den arvstvist, som efter allt att döma där avgjorts, framgår av att han tillhört de riksråd, som tidigare i Stockholm tagit befattning med samma ärende. Även en annan omständighet pekar i samma riktning. Det hette nämligen i vittnesmålet, att »besynnerligen alla lagmän» över hela riket varit närvarande vid den åsyftade herredagen. Nu faller det sig så, att just å 1484 års Kalmarmöte ett ovanligt stort antal lagmän

¹ Släktskapen mellan arvlätaren och de i texten nämnda arvspretendenterna framgår av nedanstående tabell. En utförligare släkttavla, omfattande samtliga arvspretender, finnes tryckt hos F. U. W r a n g e l, Anteckningar om Rytterns socken (1886), s. 99. Denne författare synes dock ej haft kännedom om 1483 års dombrev utan grundat sin släkttavla på vissa uppgifter från år 1480 i Lars Sparres kopiebook (RA), sign. B 16 (gammalt sign. J 7), fol. 256.

Staffan Ulfsson d. ä. [tillbakaseende ulv], riksråd. † 1393.

Ramborg Staffansdotter. † 141(3). G. 110 före 1374 m. Ödgisle Sunesson [Lillie].	Ulf Staffansson [tillbakaseende ulv], levde 1405 och 1436.	Kristina Staffansdotter. G. senast 1423 m. Bengt Uddsson [Vinstorpaätten].
Mats Ödgislesson [Lillie], riksråd. † 1443.	Staffan Ulfsson d. y. [tillbakaseende ulv], riksråd. † 1478.	Karl Bengtsson [Vinstorpaätten], riksråd. † 1493.
Greger Matsson [Lillie], riksråd. † 1494.		Ingrid Bengtsdotter. G. 210 före 1448 m. riksrådet Gustaf Olofsson [stenbock].

infunnit sig. Ej mindre än sex lagmän voro nämligen bevisligen tillstädes och ännu en sjunde, lagmannen i Tiohärad Arvid Knutsson [sparre], hade åtminstone erhållit riksrådets kallelse att inställa sig vid mötet.¹

Det utslag, som sannolikt givits å 1484 års Kalmarmöte, fick ökad betydelse därigenom, att det i princip bekräftades på riksråds-sammankomsten i Stockholm 1507. Först i och med 1507 års dom, varigenom den ovan (s. 41) anförda arvsprocessen från Västergötland avgjordes till förmån för riksrådet Lindorm Brunssons hustru, kan mellersta lagen sägas hava besegrat östgötatexten inom dess gamla tillämplighetsområde. Domens karaktär av verkligt prejudikat framgår f. ö. genom det uttryckliga åläggandet för domare att även sedermera döma på samma sätt i liknande fall. Detta åläggande hade till följd, att dombrevet kom att avskrivas i åtskilliga exemplar. Det återfinnes bl. a. i ett flertal olika handskriftsamlingar från 1500-talet, och säkerligen har det ofta under samma århundrade tjänat till ledning, då det gällt att avgöra invecklade arvstvister.²

Genom 1507 års dom hade emellertid enligt lydelsen endast fastslagits, att istadarätten fick tillämpas i första sidolinjen till och med fjärde led med stöd av mellersta lagens bestämmelser. Där emot är icke med visshet bekant, huruvida riksråden jämväl avsett att utsträcka istadarätten till andra sidolinjen. Detta fall var nämligen icke aktuellt under rättegången men reglerades å andra sidan i den av riksråden bekräftade lagen. En närmare granskning av dessa regler är därför här på sin plats.

Att döma endast av ordalagen i uppländstexten vill det synas, som om lagstiftaren icke avsett, att istadarätten obehindrat skulle gälla i hela andra sidoparentelen. Det var sålunda endast, då den dödes föräldrars syskon ärvde, som mellersta lagen uttryckligen föreskrev, att dessa skulle dela arvet med sina avlidna syskons descenderer intill femte led. För att fullt förstås får detta stadgande dock icke betraktas isolerat, utan måste insättas i sitt naturliga sammanhang. Försättningen å samma stadgande, som f. ö. återfinnes såväl i uppländstexten som i östgötatexten, lyder nämligen som följer: »Äro ej de till [= föräldrars syskon], då äro brylling och syssling [= kusin å fäderne och möderne]; tage brylling tveluti och syssling tridiung. Nu i vad stad som delas veder [d. v. s. tvistas inbördes] å fäderne och å möderne, vad det är man eller kvinna, och äro de jämskyllda den döde, då tage æ [= alltid] å fäderne tveluti och å möderne

¹ Se Sveriges traktater, D. 3 (ed. O. S. Rydberg, 1895), s. 391 och 395.

² Jfr t. ex. nedan, s. 53.

tridiung. Är annan närmare, tage alltsammans och give intet utav i andra släkten.»¹ Lagstiftaren har på detta ställe icke uttryckt sig fullt klart. Det kan därför ej utan vidare avgöras, om istadarätten skulle gälla jämväl för kusiners avkomlingar, under förutsättning att kusiner voro närmaste arvtagare, eller om gradualprincipen i detta fall skulle tillämpas.

Innan vi närmare ingå på detta spörsmål, torde det vara lämpligt att undersöka, vilken tolkning samtiden ansett såsom den rätta. Ett rättsfall från år 1490 synes lämna stoff till frågans lösning.² Fru Birgitta Haraldsdotter [snedbjälke]³ hade såsom närmaste arvingar efterlämnat en kusin, Offe Nilsson [Bååt], jämte flera avlidna kusiners barn, alla å modernet. Tvisten rörde sig bl. a. om, huruvida Offe Nilsson behövde dela med sig av arvet till dessa, såväl arvlåtarens som hans egna kusinbarn.⁴ Enligt domen, som avkunnades den 6 augusti nämnda år i Jungfruhamn (Uppland) av det samlade riksrådet under ordförandeskap av riksföreståndaren Sten Sture, blev detta fallet tydligen med stöd av mellersta lagens bestämmelser. Till samma resultat hade riksrådet i ett analogt fall även kommit enligt 1483 års ovan (s. 42) anförda dombrev, ehuru det definitiva avgörandet vid nämnda tillfälle blivit uppskjutet. Att kusiner till arvlåtaren enligt mellersta lagen jämväl ansetts böra dela arvet med sina avlidna syskons barn faller under sådana omständigheter av sig självt och kan f. ö. direkt utläsas ur det ovan (s. 40) refererade rättsfallet av år 1492.

¹ Jfr Bilaga II, nedan s. 72.

² Dombrevet är tryckt i Hist. handl., D. 27: 1, s. 157.

³ Ang. henne, se C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden (1911), s. 206, och 233. Före sin död hade hon testamenterat åtskilliga gårdar till sin kusin på fädernet fru Anna Gustafsdotter [snedbjälke] till Stäflö, varför det återstående arvet torde hava varit förhållandevis ringa.

⁴ Släktskapen mellan arvlåtaren och arvspretendenterna framgår av följande tabell:

Jon Pedersson [Bååt], levde 1390 och 1418.

Nils Jonsson [Bååt]. † 1440.	Peder Jonsson [Bååt], levde 1434 och 1440.			Bengta Jonsdotter. G. m. Harald Larsson [snedbjälke].
Offe Nilsson [Bååt], levde 1441 och 1490.	Brita Pedersdotter. † före 1490. G. m. Gustaf Matsson [stjärna].	Erland Pedersson [Bååt], levde 1455 och 1479.	Märta Pedersdotter. † före 1490. G. m. Jakob Ingemarsson [fågel].	Birgitta Haraldsdotter. † före 1490. G. 1:0 m. Nils Nilsson Guse. 2:0 1444 m. Knut Bertilsson Grundis.
Kerstin Gustafsdotter. G. omkr. 1488 m. Knut Ribbing.	Brita Erlandssdotter. G. 1493 m. Bengt Abjörns-son [liljesparre].	Henrik Erlandsson [Bååt], levde 1511 och 1528.	Peder Erlandsson [Bååt]. † 1540.	Ingrid Jakobsdotter. G. före 1479 m. Björn Nilsson [Krumme].

Funnos däremot arvingar å såväl fäderne som moderne, tillämpades andra principer. Såsom exempel kan omnämnas en konungsdöm från Västmanland, som avkunnades den 15 augusti 1459.¹ Enligt detta dombrev hade fru Birgitta Magnusdotter [Porse] till Fällnäs avlidit utan att efterlämna några avkomlingar. Anspråk på arvet efter henne gjorde å ena sidan hennes kusinbarn på mödernet, bland vilka märkas Kristina Knutsdotter [Blå], gift med Birger Trolle d. y., samt Greger Matssons [Lillie] moder Ingeborg Gregersdotter [Blå] och Fader Ulfssons [sparre] hustru Elin Nilsdotter [Natt och dag], å andra sidan arvlåtarens sysslingars avkomlingar å fädernet, bland andra Gustaf Olofsson [stenbock] och Anders Nilssons änka Margareta Henriksdotter [Bekman]. De senare begärde del av arvet såsom befryndade å fädernet, men då det visade sig, att de voro av fjärrare släkt än arvspretendenterna å mödernesidan, tilldömdes de sistnämnda hela arvet. — Även ett annat rättsfall² må i detta sammanhang anföras. Då riksens råd den 18 juni 1511 var församlat i Stockholm »för märkliga riksens ärende skull», inställde sig Peder Larsson Lax och Peder Erlandsson [Bååt] och kårade till Jon Bengtsson om ett arv, som var fallet efter jungfru Birgitta Karlsdotter.³ Under rättegången framgick det, att kårandena voro arvlåtarens morbröder, under det att Jon Bengtssons hustru Kerstin var kusin å fädernet till samma jungfru Birgitta.⁴ Riksråden motiverade sin ståndpunkt med Sveriges lag, som i detta fall stadgade, »att delas veder fädernes och mödernes

¹ Dombrevet är refererat hos Schlegel och Klingspor, Engsö (1877), s. xxxxi och 21—22. Se även släkttavlan därstädes å s. XIX. Jfr K. H. Karlsson i Personhistorisk tidskrift 1901, s. 142 (släkttavla över ätten Krumme), och 1909, s. 87 ff., särskilt släkttavlan å s. 91.

² Hithörande dombrev är tryckt i Hist. handl., D. 27: 1, s. 109.

³ Av äldre litteratur, t. ex. A. A. von Stiernman, Swea och Götha höfdingaminne, D. 1 (1745, omtryckt 1836), vill det synas, som om hennes fader skulle hava varit identisk med den Karl Bengtsson, som tillhörde Färlaätten och 1452 uppträder som hövitsman på Örebro slott. Något säkert belägg härför torde dock ej kunna anskaffas. Se f. ö. släkttavlan här nedan.

⁴ Släktskapen mellan arvlåtaren och arvspretendenterna framgår av nedanstående tabell.

Bengt.		Gertrud Birgersdotter [sparre]. G. 1:0 före 1470 m. Erland Pedersson [Bååt]. 2:0 m. Lars Svensson Lax.		
? Bengtsdotter. G. m. Jakob Pedersson.	Karl Bengtsson, ägte Ekesund (Ög.) 1507. † före 1509.	2. Iliana Larsdot- ter Lax, levde 1509.	2. Peder Larsson Lax, ägte Ekesund. † efter 1537.	1. Peder Erlandsson [Bååt]. † 1540.
Kerstin Jakobs- dotter. G. m. Jon Bengts- son.	Birgitta Karlsdotter. † före 1511, ägte Ekesund.			

fränder, båda jämskylda den döda, tage fädernes fränder tveluti och mödernens fränder tridingen; är någondera närmare, tage alltsammans». Och »efter det Peder Lax och Peder Erlandsson och deras medarvingar äro en led närmare att ärva deras systerdotter än förberörda hustru Kerstin», heter det vidare i dombrevet, »därför dömde vi förberörde Peder Lax, Peder Erlandsson och deras medarvingar till allt det arv, både i löst och fast, njuta, bruka och behålla till evärdlig ägo».¹

Av de anförda rättsfallen framgår med önskvärd tydlighet, att mellersta lagen i praxis tolkats så, att istadarätten skulle obehindrat gälla i hela andra sidoparentelen intill femte led, för såvitt alla arvingarna befunno sig å endera fädernesidan eller mödernesidan. I motsatt fall tillämpades däremot gradualprincipen, enligt vilken de, som voro närmare i led, uteslöto alla fjärmare arvingar. Detta resultat uppnåddes på det sätt, att man hänförde uttrycket »är annan närmare» till »fäderne och möderne» och lät huvudregeln om istadarättens utsträckning analogivis gälla för kusiner. Anmärkningsvärt är emellertid, att man icke nöjde sig med att låta en kusin dela arvet med sina avlidna syskons avkomlingar utan eventuellt utsträckte istadarätten till att omfatta hans och arvlåtarens avlidna kusiners descendenter.²

Det kan med fog påstås, att mellersta lagens bestämmelser om istadarätten under större delen av 1500-talet i praxis varit så gott som allenahärskande. Detta framgår bl. a. därav, att doktrinen under nämnda tid uteslutande begagnat desamma, även om de stundom av naturliga skäl hämtats från stadslagen eller Kristoffers landslag. Den förste, som inom den svenska litteraturen sökt att belysa arvsreglerna, är reformatorn OLAVUS PETRI, vilken som bekant författat vår äldsta kommentar till stadslagen.³ Ett allmänt drag hos denne

¹ Bl. a. erhöill Peder Lax härigenom sätesgården Ekesund i Östergötland. Jfr C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden (1911), s. 258.

² Tendensen att på detta sätt splittra arvet på ett flertal händer var ännu vid ingången till nya tiden ett uttryck närmast för den härskande aristokratiens behov och önskemål. H. Rosman har i sitt arbete »Bjärke-Säby och dess ägare», Bd 2 (1924), s. 22, närmare utvecklat denna synpunkt. »De förnåma släkterna», säger han bl. a., »lierade sig med varandra, och följden blev, att det blott var en tämligen begränsad krets, som fick deltaga i de stora arvskiftena. I den mån släkterna hade samma ekonomiska standard, kunde ett nytt giftermål lämna kompensation, om en förmögenhet splittrades genom uppdelning på flera arvingar. På detta sätt kommo gårdarna ofta endast att gå fram och åter mellan familjerna, och den en gång skapade förmögenheten kunde bibehållas till sina verkningar, även om själva objekten skiftade. Den ledande aristokratin var närmast lik en stor familj, vars medlemmar alternerade vid förvaltningen av de egendomar, som drogos inom gruppens värjo.» En jämförelse mellan de i föreliggande uppsats publicerade eller åberopade arvstavlorna jävar näppeligen detta omdöme.

³ Denna lagkommentar är i hithörande delar tryckt av C. G. Björling under titeln: Vår äldsta lagkommentar (1896), samt fullständigt i Olavus' Petri samlade skrifter, Bd 4 (1917). — Ang. författarskapet jfr min artikel i SvJT 1943, s. 131.

författare är, att han starkt reagerar mot det före reformationen inom vissa balkar alltför mycket dominerande kanoniska inflytandet. Ehuru stadslagen i motsats till landslagen uttryckligen stadgade, att släktskap vid arv skulle beräknas efter »kyrkione rätt», d. v. s. efter kanonisk komputation, har Olavus Petri enligt ett vittnesbörd från 1608¹ på Stockholms rådhus låtit upphänga en målad arvstavla, som med siffror utvisade, hur släktskapen skulle beräknas efter »lagen». Enligt anvisningarna på denna tavla borde man utgå från den döde och där- efter hopsummera samtliga generationer till och med arvtagaren. Det är m. a. o. här fråga om samma metod, som i Sverige ännu i dag går under namn av den civila komputationen. Ett starkt stöd för att 1608 års vittnesbörd i huvudsak är med riktigheten överensstämmande, innebär förhållandet, att Olavus Petri i sin kommentar till stadslagen, som efter allt att döma tillkommit före arvstavlan, beräknat släktskapen vid arv efter civil komputation.² I det följande skola vi se, huru denna Olavus' Petri insats skulle komma att få en viss betydelse även för istadarättens vidkommande. Vad stadgandet »Ej må femte man arv taga» beträffar, ansåg kommentarförfattaren egendomligt nog, att detta icke hade något att göra med själva arvsrättens begränsning, utan att detsamma var insatt i lagen endast och allenast med hänsyn till istadarätten, »ty vi skulle icke 5:te man eller fierre arv taga, där det icke bleve honom ifråntaget av de närmare?» Denna överraskande tolkning får emellertid betraktas såsom en naturlig konsekvens av författarens felaktiga ståndpunkt, att upplands- texten, från vilken stadgandet närmast hämtats, byggt sin släktskapsberäkning vid arv på den civila komputationen. Han har m. a. o. tydligen insett det oegentliga i att begränsa arvsrätten redan vid femte led, då denna arvskategori enligt hans åsikt borde inträffa redan vid kusiners barn.³ Tydligt är det samma tankegång, som

¹ Se härom Hist. handl., D. 27: 1, s. 167. Att märka är, att traditionen ej bottnar i någon grumlig källa utan har förmedlats genom Hans Hansson Bilefelt, som under åren 1592—98 själv varit Stockholms stads sekreterare. Tavlan omtalas f. ö. redan under 1570-talet och då i ordalag, som antyda dess relativt höga ålder. Jfr Hist. handl., D. 27: 1, s. 107. Årtalet 1535, som Bilefelt nämner såsom tavlans tillkomstår, står dock icke rätt tillsammans med hans uppgift, att Olavus Petri samtidigt varit stadsskrivare i Stockholm. Nämda syssla lämnade denne nämligen redan 1531. Eftersom tavlan fortfarande befinner sig i rådhuset och dessutom är avbildad i publikationen »Stockholms rådhus och råd», D. 1 (1915), s. 68, kan numera lätt konstateras, att den är signerad av Urban målare 1536 och sålunda bevisligen tillkommit, efter sedan reformatorn lämnat stadsskrivartjänsten. Detta hindrar dock givetvis icke, att denne i enlighet med traditionen varit initiativtagare till åtgärden, enär han 1536 allt fortfarande var verksam i huvudstaden.

² Björling, nyss anf. arb., s. 25. Observera uttrycket: »Bryllinger [d. v. s. syskonbarn på fädernet], som är i 4 gradu.»

³ Jfr Björling, Vår äldsta lagkommentar, s. X, som anser, att Erik Sparre varit den förste, som uttalat grundsatsen, att släktingar i femte led äro arvsberättigade.

ligger till grund för de uttalanden, som i samband med stadgandet om arvsrättens begränsning till femte led förekomma i en del laghandskrifter från senare hälften av 1500-talet. I anslutning till den vid denna tid gängse uppfattningen, att berörda stadgande införts av konung Erik av Pommern, heter det sålunda: »Med detta stycket blevo många skilda vid arvet; konungen kändes därvid och gav vem honom det syntes det han icke själv ville behålla.»¹ Och i en annan handskrift har meningen omskrivits på följande sätt: »Ej må femte man arv taga; främmande herrskap haver oss svenskom denna lagen givit om arvsrätten och givit deras tjänare jordagodsens, såsom med gamla historier bevisas kan.»²

Den kanoniska komputationen har däremot sannolikt legat till grund för de arvsregler, som finnas intagna i borgmästaren PEDER ANDERSSONS »Extract af lagen i arffall».³ Åtminstone utsträcker denne författare arvsrätten till och med kusiners barnbarn, vilket torde innebära, att han ansåg dem besläktade med arvlåtaren i fjärde led.⁴ Extraktet, som bär årtalet 1557 och anges vara »grovligen utdraget av den gamla lagen till förståndige mäns förbättring», utgör i det stora hela endast en kortfattad omskrivning av mellersta lagens arvsregler.

Mera givande är en uppsats i ämnet, vilken troligen år 1578 författats av rikskanslern ERIK SPARRE under titeln: »En enfaldig slät och rätt undervisning om arvtäkt, korteligen utdragen och efter Sveriges lags rätta innehåll och mening författad.»⁵ Till grund för sin ståndpunkt har Sparre lagt den »nya lagen», d. v. s. den texttyp av landslagen, som innehållit Kristoffers landslag. Författaren har dock ingalunda haft den uppfattningen, att den nya lagen efterträtt den gamla på grund av någon lagstiftningsakt under konung Kristoffers regering och därför borde gälla, utan användandet har synbarligen endast betingats av den tillfälligheten, att han i sin ägo innehaft ett exemplar av den nya lagen. Detta förhållande var f. ö. ganska naturligt, eftersom de »nyss översedda lagböckerna» på Sparres tid i praktiken helt undanträngt den gamla lagen.⁶ Tidigare har omtalats, att

¹ Björling, nyss anf. st. Jfr Schlyter i företalet till konung Magnus Eriks-sons landslag (1862), s. LXXIV—LXXVI.

² Beckman, Ett bidrag till den svenska rikslagstiftningens historia (Hist. tidskr. 1917), s. 297.

³ Finnes i avskrift bl. a. i Nils Hansson Brasks kopiebok (B 113, UB). — Ang. Peder Andersson, se Stockholms rådhus och råd, D. 2 (1915), s. 20—21. Före 1557 hade denne tjänstgjort som härads hövding i Seminghundra och Vallentuna härad i Uppland.

⁴ Jfr Björling, nyss anf. st.

⁵ Tryckt i Hist. handl., D. 27: 1, s. 95.

⁶ Jfr ovan, s. 29—30.

mellersta lagens bestämmelser om istadarätten under 1500-talet begynt överföras till de handskrifter, vilka innehöllo Kristoffers landslag, ehuru bestämmelserna saknades i den ursprungliga redaktionen, som i detta fall överensstämde med östgötatexten av Magnus Erikssons landslag. Detta överförande, som förmodligen skett med stöd av 1507 års prejudikat, synes dock delvis haft en tämligen planlös karaktär. En grupp bevarade handskrifter av Kristoffers landslag har sålunda endast i bröstarv utsträckt istadarätten till femte led, en annan har givit istadarätten enahanda utsträckning endast i andra sidolinjen, och en tredje grupp åter upptager mellersta lagens bestämmelser i bröstarv och första sidolinjen, men låter däremot gradualprincipen helt gälla i andra sidoparentelen.¹ Den av Sparre begagnade laghandskriften har tydligen tillhört denna sistnämnda grupp. Han utgår nämligen ifrån, att i »Sveriges beskrivna lag» finnas tre olika slags arvfall, nämligen bröstarv, sidoarv och bakarv. Med sidoarv menade han detsamma som första sidoparentelen och med bakarv »till rygga i släkten och å sidone», allt i överensstämmelse med arvsreglerna i Kristoffers landslag.² I bröstarv och sidoarv medgav Sparre en istadarätt »innan femte man», men denna rätt beräknade han samtidigt efter civil komputation jämlikt arvstalan på Stockholms rådhus, varigenom istadarätten i sidoarv förminskades med ett led. Han hade emellertid intet att invända mot 1507 års ovan omförmälda prejudikat, som han tvärtom fann vara i full överensstämmelse med lagens stadganden. Detta berodde dock närmast på den tillfälligheten, att parterna i 1507 års process även enligt den civila komputationen voro släkt med arvlåtaren innan femte led.³ I bakarv åter borde enligt Sparre de, som voro närmare i led, utesluta alla fjärmare släktingar. Detta betingades först och främst därav, att den av honom åberopade laghandskriften icke omtalade någon istadarätt i bakarv. Dessutom fanns det där uttryckligen föreskrivet, att om föräldrars syskon icke levde, kusinerna skulle taga arv. Det har emellertid icke undgått Sparre, att det fanns en lagbok, som kallades mellersta lagen, och som stadgade istadarätt jämväl i bakarv. Men då övriga av honom kända såväl »gamla» som »nya» laghandskrifter på alla andra punkter — d. v. s. i bröst- och sidoarv — överensstämde med samma mellersta lag, slöt han härav, att stadgandet om istadarätt i bakarv ursprung-

¹ Detta framgår av de uppgifter, som Schlyter lämnat i företalet till sin edition av Kristoffers landslag, s. LXXXIV.

² Syskon ansågos vid denna tid ärva direkt, varför arvet i detta fall icke behöfve ledas via föräldrarna. Detta föreställningssätt bottnade sannolikt i gamla rättsförhållanden, enligt vilka syskon stundom ärvde före föräldrar. Se t. ex. Dalalagen, GB 11, och Västmannalagen, AB 11.

³ Jfr släkttavlan ovan, s. 41.

ligen blivit tillagt av en skrivare, »som icke rätt haver förstått lagens grund». I varje händelse stred detta stadgande enligt Sparres mening »emot naturliga skäl» och lagens rätta anda. Detta framgick bl. a. av Mose lag, från vilken »lagen om arvfäll utan tvivel sitt rätta fundament och ursprung haver bekommit».¹ Men även om mellersta lagen »emot alla skäl och andra lagböcker» skulle äga vitsord, ville Sparre icke medgiva, att kusiner skulle dela arv med fjärmare släktingar, ty även i denna lag saknades härom uttryckliga bestämmelser.

Erik Sparres sysslande med hithörande spörsmål var ingen tillfällighet, utan hade sin grund i det förhållandet, att han blivit utsedd att representera sin mormor, fru Magdalena Eriksdotter Gyllenstierna, i den tvist, som anhängiggjorts mellan henne och en mängd andra släktingar rörande arvet efter fru Görvel Abrahamsdotter [Gyllenstierna]. Ovan omförmälda 'Undervisning om arvtäkt' är därför snarare att betrakta såsom ett försök av Sparre att påverka den allmänna opinionen till sin huvudmans förmån än som en strängt vetenskaplig behandling av arvsreglerna. Härmed är emellertid ingalunda sagt, att 'Undervisningen' icke skulle hava stått i överensstämmelse med Sparres privata åsikter i ämnet. De rättegångsinlagor, som Sparre sedermera utarbetade,² utgjorde visserligen endast en närmare utveckling av de synpunkter, vilka tidigare framkommit i den nyssnämnda skriften, men då arvstvisten i dess helhet är av särskild vikt för vårt ämne, blir det nödvändigt att närmare ingå på denna rättegång, som med skäl blivit ansedd för en av »de mest ryktbara i den svenska rättshistorien».³

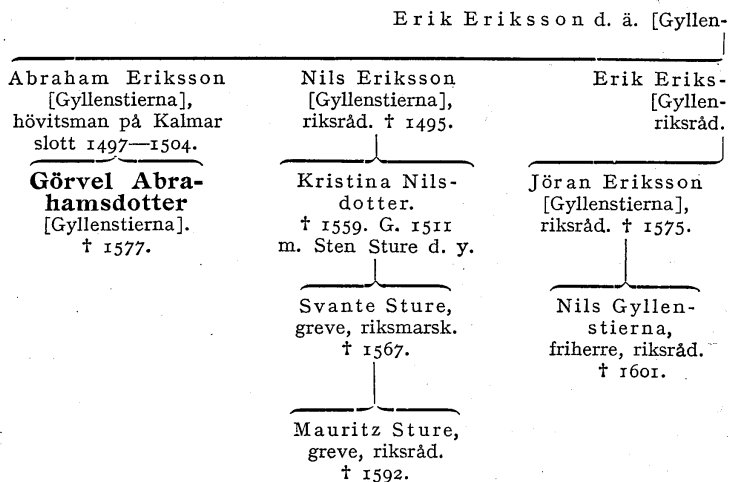
Rättsfrågan gällde, huruvida arvlåtarens kusin å fädernet, fru Magdalena, såsom närmast efterlevande släkting skulle tilldömas hela arvet, eller om hon måste dela med sig åt sina och arvlåtarens avlidna kusiners avkomlingar i första och andra led. Sedermera inställde sig också arvlåtarens kusinbarn å mödernet men blevo snart avvisade, enär lagböckerna i detta hänseende tydligt uttryckte, att släktingar, som voro närmare i led, uteslöto de fjärmare. I detta sammanhang kunna vi alltså helt bortse från denna del av arvstvisten. De fjärmare släktingarna å fädernet, närmare bestämt arvlåtarens avlidna kusiners avkomlingar, vilka i rättegången representerades av riksrådet Hogenskild Bielke, stödde däremot sina anspråk på mellersta lagens bestämmelser om istadarätten i andra sidolinjen.⁴

¹ Jfr Fjärde Mose bok, kap. 27, v. 11.

² Tryckta i Hist. handl., D. 27: 1, s. 105 ff.

³ Holm b ä c k, a. a., s. 207.

⁴ Släktskapen mellan arvlåtaren och arvspretendenterna på fädernet framgår av efterföljande tabell.

Rättegången började med att båda parterna — efter ett misslyckat förlikningsförsök — av konungen instämdes inför en kommissorialrätt, som bestod av 22 personer, till större delen riksråd och frälsemän, under ordförandeskap av riksdrotsen Per Brahe, och som i januari 1579 sammanträdde i Stockholm.¹ Hogenskild Bielke gjorde till en början gällande, att mellersta lagen i alla tider varit tillämpad i dylika fall, men till stöd härför kunde han tills vidare åberopa endast 1507 års riksrådsdom, som emellertid förmälde, att samma lag efter den dagen alltid skulle tillämpas. Sparre invände genast, att domen så mycket mindre kunde anses utslagsgivande för detta fall, som riksrådet 1507 endast fastslagit, att mellersta lagen skulle gälla i första sidolinjen, vilket han för sin del ej ville bestrida. Ej ens i mellersta lagen fanns f. ö. någon bestämmelse om istadarätt för kusiners avkomlingar, men däremot föreskrev lagen uttryckligen, att om någon å fädernet eller mödernet var närmare arvinge, han skulle taga alltsammans och icke dela med sig åt andra släkten, vilken regel Sparre ville hava tillämpad även i förevarande fall, »givandes före», såsom det heter i rättegångshandlingarna, »att blodslinjen på fäderna och möderna skall lika mycket gälla, och därför var ingen åtskillnad, vad heller båda parterna äro av en släkt eller av tvenne». Att en helt annan regel måste tillämpas för kusiner än för föräldrars syskon, föreföll Sparre så mycket naturligare, som kusiners barn enligt arvstavlan på Stockholms rådhus voro släkt med arvlåtaren i femte led, vilken kategori

¹ Jfr min Inledning till Hist. handl., D. 27: 1, s. 12—13.

stierna], riksråd. † 1477.

son d. y.
stierna],
† 1502.

Magdalena Gyl-
lenstierna.
† 158(4). G. 1525 m.
riksrådet Ture Trolle.

Kerstin Eriksdotter.
G. 1473 m. riksrådet
Hans Åkesson [Tott].

Anna Hansdotter.
† 1549. G. 4:0 m.
Clemet Bengtsson
Hogenskild.

Anna Hogenskild.
† 1590. G. 1537 m.
Nils Pedersson
Bielke.

Görvel Eriksdotter.
G. 1488 m. riksrådet
Knut Alfsson [tre rosor].

Botilda Knuts-
dotter.
G. m. Fader Nils-
son [sparre].

Görvel Faders-
dotter.
† 1605.
Gift 3 ggr.

enligt mellersta lagen icke ägde att taga arv.¹ Hogenskild Bielke åter fann detta vara en »vrång uttydning» av lagen och vände sig särskilt emot, att den civila och icke den kanoniska komputationen skulle tillämpas vid arvtäkt. »Ty all skyldskap», framhöll han, »bör ju räknas efter kyrkans lag och rätt och icke efter kejsarlagen, som allenast tillåter, att den, som näst är skyld, bör arv taga, vilken lag och rätt haver aldrig varit brukad i detta lovliga gamla konungarike, och dess inbyggare icke heller äro pliktiga till att vara deras främmande rätt undergivna, utan blive vid vår beskrivna lag och våra föräldrars goda gamla sed och bruk.» Av olika omständigheter framgår, att den lag, som Bielke åberopade, varit ett exemplar av Kristoffers landslag, vilket innehållit upplandstextens samtliga bestämmelser om istadarätt.²

Kommissorialrätten upptog och avgjorde de olika spörsmålen vart för sig i ett dombrev av den 28 januari 1579.³ Först och främst förklarades mellersta lagen hava vitsord i målet, dels emedan även Sparre »i första begynnelsen» samtyckt till »att bliva vid» denna lag, och dels för att riksens råd år 1507 stadfäst densamma att gälla i arvstvister. Men den släktskapsberäkning, som Sparre åberopade

¹ Vid ett senare tillfälle modifierade Sparre dock detta påstående, i det han sökte bevisa, att släktingar i femte led från den döde enligt lagen kunde ärva, såvida det icke fanns någon närmare arvinge. Regeln »Ej må femte man arv taga» skulle m. a. o. blott åsyfta istadarätten, ej själva arvsrätten i gemen. Att Sparre i detta hänseende rönt inflytande från Olavus Petri förefaller sannolikt.

² Hist. handl., D. 27: 1, s. 106 och 127—33.

³ Tryckt i Hist. handl., D. 27: 1, s. 126 ff.

med stöd av den på Stockholms rådhus uppsatta arvstavlan, och som »av kejsarlagen tagen är», befanns enligt kommissorialrätten icke stå i överensstämmelse med mellersta lagens stadganden. Ty då lagen föreskrev, att den dödes farbroder skulle dela arvet med sin avlidne broders avkomlingar intill femte led, kunde man ingalunda, som Sparre påyrkat, begynna räkningen från arvlåtaren. Men om man istället räknade från farbrodern, vilket lagstiftaren tydligen avsett, var det intet som hindrade, att farbroderns barnbarn och barnbarnsbarn togo arv. Dessa kategorier åter voro från arvlåtaren räknat dennes kusinbarn och kusiners barnbarn, vilka således tvärtemot Sparres påstående enligt lagen hade arvsrätt. Och fördenskull ansåg kommissorialrätten, som tydligen räknade släktskap vid arv enligt kanonisk komputation, att »fru Görvels arvingar såväl i tredje och fjärde led såsom i den andra samma arv bekomma och njuta efter Sveriges lags rätta mening och såsom härtill av ovälde domare uti lika fall såväl av riksens råd såsom av lagmän och häradshövdingar både nu och i förtiden haver varit dömt». Något definitivt utslag blev dock aldrig avkunnat, utan på Sparres begäran sköts målet i sin helhet under konungens dom.

I själva verket stod innehållet i 1579 års dombrev i principiell överensstämmelse med den praxis, som tillämpats inom riksrådet ännu så sent som 1575. Nämda år hade nämligen riksrådet avdömt ett mål, som i detta sammanhang ej saknar sitt intresse. Tvisten gällde ett relativt rikt arv efter guldsmeden Alf Olssons dotter Karin, som 1554 avlidit i Stockholm. Vid arvskiftet infunno sig åtskilliga arvspretendenter på fädernet, men kyrkoherden Erik-Olsson Kaxe lyckades med stöd av Stockholms rådhusrätt lägga beslag på hela arvet såsom representant för sin hustrus farmor Lucia Jakobsdotter, som befanns vara arvlåtarens enda kvarlevande kusin och närmaste släkting.¹ Lucia Jakobsdotter hade emellertid haft flera syskon, vilka efterlämnat barn och bland dem hemmansägaren i Lövsta Jakob Eriksson. En dotter till honom blev gift med hövitsmannen över Kungl. Maj:ts gårdsfänika Erik Jönsson. Med kännedom om mellersta lagens regler om istadarätt fick denne, sedan hans svärfar dött 1573 eller 1574, ett personligt intresse av att söka omintetgöra rådhusrättens fastställelse av arvskiftet efter Karin Alfsdotter. Han instämde därför kyrkoherden Faxe inför riksens råd 1575 med begäran, att denne skulle åläggas att avstå större delen av det arv denne till-

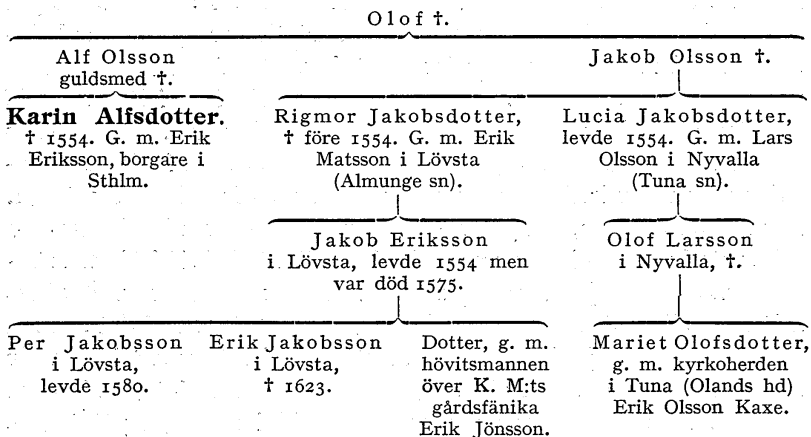
¹ Arvskiftet fastställdes av rådhusrätten den 7 maj 1554. Se härom Stockholms stads tänkeböcker 1553—1567 (ed. J. A. Almquist, 1939), s. 64 och 129.

ägnat sig 21 år tidigare.¹ Riksrådet avgjorde rättsfrågan till förmån för hövitsmannen och dennes medarvingar på den grund, att Lucia Jakobsdotter 1554 ansågs hava varit lagligen skyldig att dela med sig av arvet efter sin kusin åt sina avlidna syskons barn.²

Det dröjde länge, innan Johan III kunde besluta sig för att träffa ett avgörande i målet mellan Erik Sparre och Hogenskild Bielke. Fru Magdalena Gyllenstierna hade under mellantiden hunnit avlida, och i hennes ställe hade inträtt hennes arvingar, däribland Sparre, såsom hennes successorer i rättegången. Först i mars 1587 avgingo kungliga brev till Sparre och hans vederparter, av vilka de senare ålades att inom åtta veckor inkomma till konungen med ytterligare bevis för sina påståenden, vid äventyr att eljest »allt fru Görvels gods och egendom» skulle övergå på fru Magdalena Gyllenstiernas arvingar »till evärdlig ägo».

Konung Johans avsikt att i målet avkunna slutlig dom blev dock aldrig förverkligad. Orsaken härtill kan hava varit flerfaldig. Då Hogenskild Bielke och hans medparter icke ställde sig till efterrättelse konungens uppmaning att förebringa ytterligare bevisning, var målet, sedan den förelagda fristen gått till ända, faktiskt, om också icke formellt, avgjort till Erik Sparres och hans medarvingars förmån. Å andra sidan lämnades en möjlighet öppen åt motparten att allt

¹ Släktskapen mellan arvlätaren och några av arvspretendenterna framgår av följande tabell:

² Dombrevet finnes icke längre bevarat. Innehållet framgår av olika källor, främst Upplands lagmansdombok 1578—79 (ed. N. Edling, 1929), s. 63 ff., där också en utförligare släkttavla berörande ifrågavarande tvist finnes intagen. Denna källa bör emellertid jämföras med Stockholms stads tänkeböcker 1576—1578 (ed. J. A. Almquist, 1943), s. 16 f. och 119 f.

fortfarande i rättegångsväg göra sina anspråk gällande. Detta tillvägagångssätt ansågs tydligen — måhända ej utan orätt — såsom en svaghet hos den dömande myndigheten och ledde vid upprepade tillfällen därhän, att olika personer sökte med våld tillägna sig delar av de gods, som tillförsäkrats fru Magdalenas arvingar genom 1587 års villkorliga avgörande. Dessa klagade häröver 1594 först hos konung Sigismund och sedermera hos hertig Karl, och i bägge fallen erhöilo våldsverkarna förständiganden att icke befatta sig med denna egendom, som »ännu står i träta slakten emellan», men å vilken innehavarna erhållit konung Johans öppna brev att behålla, »intill dess en fullkomlig dom därom kunde avsgd bliva».¹

Då en stor del av högadeln genom sina vidsträckta släktskapsförbindelser var inblandad i denna arvstvist, förefaller det icke otroligt, att de olika rättsprinciper, som förfäktats under rättegången, skulle lämna några spår efter sig i det vid 1600-talets början påbegynta lagstiftningsarbetet. Då arvstvisten de jure ännu icke var avgjord, var det ej omöjligt — särskilt vid denna tid — att en lagstiftningsakt i viss riktning kunde tänkas bliva gynnsam för Erik Sparres motståndare och i varje fall skänka dem en utgångspunkt för ett förnyat upptagande av rättegången. En granskning av det rosengrenska lagförslaget ger också vid handen, att dess bestämmelser i tredje kapitlet Ärvdabalken stå i full överensstämmelse med de yrkanden, som i arvstvisten framställts av Hogenskild Bielke. Förslaget utgick nämligen från mellersta lagens bestämmelser om arv i andra sidolinjen och stadgade istadarätt för arvlåtarens föräldrars syskons avkomlingar intill femte led under förutsättning, att föräldrarnas syskon voro närmaste arvtagare. Voro dessa emellertid icke i livet, skulle arvlåtarens kusiner å fäderne och möderne gå till arvet. Men därefter innehöll förslaget ett förtydligande tillägg, som stod i direkt opposition mot de av Erik Sparre under rättegången framförda åsikterna. Det hette nämligen, att jämväl kusiner skulle »sinom broderbarnom och systerbarnom giva arv med sig» intill fjärde led »ifrå sig till räkandes.» Sedan följde ånyo ett stycke av lagen: »Evar som vederdeles å fäderne eller möderne och äro jämskylda den döde, vad det är man eller kvinna, tage ju å fäderne två lotter och å möderne tridung. Är annandera närmare, tage alltsammans arvet och give intet ut i andra slakten». Detta stadgande ansågs emellertid i förslaget ytterligare böra utläggas på följande sätt: »Det är så förståendes, att är någon närmare i fädernes släkt dess dödes än mödernes släkt, då gånge arvet till fädernes släkt och ej till mödernes. Däremot är ock någon

¹ Citaten äro hämtade från Hist. handl., D. 27: 1, s. 171.

närmare i mödernens släkt än i fädernes, vare lag samma. Och vilken-dera som till arvet går å fäderne eller möderne, de skola ock sina medarvingar arv med sig giva, som lag utvisar.»

Lagkommissionens medlemmar hava dock tydligen icke varit fullt ense om denna del av det rosengrenska förslaget. Detta framgår nämligen av den omständigheten, att det här föreligger en parallell-text, som delvis intager en motsatt ståndpunkt. För att skilja de båda texterna åt kallas i det följande den förra för A-texten och den senare för B-texten.¹

Vad B-texten angår, utgick även denna från mellersta lagens bestämmelser om arv i andra sidolinjen, men istället för att räkna femte led från den dödes föräldrars syskon föreskrev förslaget, att räkningen skulle begynna med arvlåtaren, »och då bliver bryllings [= kusins å fädernet] barn femte knä ifrån den döde». Under sådana förhållanden kunde alltså i andra sidolinjen endast arvlåtarens kusiner komma i åtnjutande av en eventuell istadarätt. Om däremot föräldrarnas syskon icke funnos i livet, skulle »bryllingar och sysslingar» ensamma ärva utan att dela arvet med någon annan, som befann sig i fjärmare led från arvlåtaren. Stadgandet »Är annandera närmare, tage allt arvet och give intet ut i andra släkten» skulle enligt B-texten så förstås, »att är någon närmare i fädernesläkten dess dödas än på mödernessläkten, då går arvet till fädernesläkten och ej till möderne; uti lika måtto, är ock någon närmare i mödernessläkten än i fäderne, vare lag samma.» Vidare heter det i samma text: »Vilkendera som till arvet går antingen på fäderne- eller mödernessidan, de skola ock sina medarvingar arv med sig giva, som med dem i lika linea vara kunne, som förr är sagt. Här falla nu några på den mening, att de skola giva sina medarvingar arv med sig, menandes, att där arvet faller på fädernesidan, då skola de giva dem alla arv, som på fädernesidan kunna räkna sig skylda vara, sammaledes ock på mödernessidan, oavsett antingen de äro lika när eller fjärmare skylda vid den, som lagen tilldömer. Och var så skulle tillgå, då bliver den regula förgäves i lagen, som så lyder: *Quod proximior in gradu remotiorem excludit*. Ty där den klausul uti lagen står, att ej må femte man arv taga, det bör så förstås, att om någon närmare är i livet, då kan ej den femte man komma därtill, som längre är ifrån, ty vi skulle icke den femte man eller ock den, [som] längre i släkten skyld vore, komma till arvet, var det icke bleve honom förtaget av

¹ Jfr Lagförslag i Carl den niondes tid (1864), s. 322—23. Utgivaren har dock icke observerat den olika ståndpunkt, som texterna principiellt intaga i förhållande till varandra, utan finner B-texten blott innehålla »för det mesta ett upprepande av det föregående (= A-texten), ehuru delvis med andra ord.

dem, som närmare äro?¹ Och därför är detta sagt därtill, att de skola giva dem arv med sig, som med dem i lika linea vara kunna, och skjuta de fjärrare bort.» — B-texten medgav sålunda istadarätt i andra sidolinjen endast t. o. m. kusiner, som enligt civil komputation beräknades vara i fjärde led från arvlåtaren, och företrädde f. ö. samma ståndpunkt, som Erik Sparre förfäktat i den meromnämnda arvstvisten.

Av de åtta personer, som äro kända såsom författare till det rosen-grenska lagförslaget, hade Ture Jakobsson [Rosengren] och Mauritz Jöransson [Laxmand el. Svan] varit ledamöter i den kommissorial-rätt, som den 28 januari 1579 haft att avdöma tvisten om arvet efter fru Görvel Abrahamsdotter Gyllenstierna. Det kan därför med ganska stor sannolikhet antagas, att åtminstone dessa uppträtt såsom förespråkare för A-textens innehåll. Svårare är det givetvis att inom lagkommissionen finna en person, som skulle kunna tänkas representera den motsatta åsikten. Bland de övriga medlemmarna tilldrager sig emellertid Michel Olofsson² i detta sammanhang ett visst intresse. RÅLAMB har nämligen i sina *Observationes juris practicae* (1674, andra uppl. 1679) utpekat denne såsom författare till en »Discurs om arfftächt», vilket arbete dock icke kunnat återfinnas. En undersökning av det ställe i Rålamb's framställning, där denna discurs åberopats som källa,³ ger emellertid vid handen, att en förväxling med all sannolikhet ägt rum. Innehållet finnes i varje fall att läsa i ERIK SPARRES ovannämnda 'Undervisning om arvtäkt', med vilken Michel Olofssons arbete av allt att döma torde kunna identifieras. Förväxlingen har så mycket lättare kunnat ske, som någon författare till Sparres 'Undervisning' oftast icke fanns angiven i avskrifterna. Emellertid måste det hava funnits något rimligt skäl, varför Rålamb tillskrivit just Michel Olofsson författarskapet till detta arbete. Anledningen kan hava varit den, att Michel Olofsson i lagkommissionen framburit de sparreska synpunkterna och därvid ingivit bl. a. 'Undervisningen', förmodligen i förkortad form⁴ och under rubriken »Discurs om arfftächt». Häri-

¹ Denna mening har tydligen hämtats från Olavus Petri eller Erik Sparre. Jfr ovan, s. 48 och 53, not 1.

² Om honom, se närmare A. A n j o u, Kongl. Svea hofrätts presidenter samt embets- och tjenstemän (1899), s. 72. Michel Olofsson, som vid denna tid var kunglig sekreterare, har efter allt att döma utgjort den drivande kraften i 1604 års lagkommission. Jfr J. E. A l m q u i s t, Karl IX och den mosaiska rätten (Lychnos 1942), s. 15.

³ Rålamb, a. a. (1679), s. 270.

⁴ Erik Sparres 'Undervisning om arvtäkt' förekommer nämligen stundom i avskrifterna i ofullständigt skick, varvid endast den första, allmänna delen medtagits, under det att de delar, som direkt hänföra sig till rättsfallet i fråga, uteslutits. Se t. ex. Nordinska saml. (UB), n:o 318, fol. 42 f.

genom förklaras i varje fall Rålamb's misstag på ett tillfredsställande sätt.

Emellertid hava lagkommissionens medlemmar möjligen också haft kännedom om en annan handskrift, som under namn av »konung Johans dom» uppdyker vid samma tid. Dombrevet, vars innehåll närmast överensstämmer med B-texten, anger sig vara ett slutligt utslag i tvisten om fru Görvel Abrahamsdotter Gyllenstiernas arv. Någon tidpunkt, då denna kungliga dom skulle hava utfärdats, finnes däremot icke utsatt i de samtida avskrifter av dombrevet, som ännu äro i behåll.¹ Beträffande tillkomsten av denna s. k. dom är följande bekant. Konung Johan hade under år 1587 vidtagit vissa åtgärder för att få till stånd en definitiv dom i den bekanta arvstvisten. Då de flesta av riksråden på ett eller annat sätt visades vara besläktade med parterna och därför i detta fall befunnos jäviga att sitta till doms, tillsattes för ändamålet på kunglig befallning en nämnd av ofrälse häradshövdingar och sekreterare. Dessa personer, bland vilka märkas Nils Hansson Brask² och Hans Hansson Bilefelt,³ fingo i uppdrag att först besvara fyra rättsfrågor i målet samt därefter uppsätta förslag till dom. Ehuru detta förslag sannolikt blivit gillat av Johan III, blev det likväl aldrig i vederbörlig ordning dagtecknat och underskrivet. Det bevarades emellertid i avskrift bl. a. hos Bilefelt, som tydligen haft den felaktiga uppfattningen, att utkastet sedermera blivit av konungen sanktionerat. Allmänt känt blev förslaget troligen först i slutet av år 1608, då Bilefelt till Erik Sparres barn lämna-
de en avskrift av »konung Johans dom».⁴ De flesta bevarade avskrif-
terna kunna nämligen ytterst ledas tillbaka till just detta exemplar. Sannolikt till följd av Bilefelts misstag kom »domen» sedermera att spela en betydelsefull roll för den svenska rättsutvecklingen inom arvs-
rättens område.⁵

Det viktigaste momentet i »konung Johans dom», var onekligen, att den fullständigt bröt med den äldre på mellersta lagen grundade uppfattningen, att istadarätten gällde i andra sidolinjen. I likhet med Erik Sparre ansågo nämligen författarna till utkastet, att hit-hörande stadgande i mellersta lagen måste hava tillkommit genom

¹ Jfr min Inledning till Hist. handl., D. 27: 1, s. 15, där en daterad sen avskrift finnes omtalad.

² Det är denne person, i vars kopiebok den i Bilaga II (nedan, s. 72) förekommande avskriften av mellersta lagens bestämmelser om istadarätt jämte bifogade marginal-anteckningar återfunnits. Om honom, se vidare min artikel i Svenskt biografiskt lexikon, Bd 6 (1926), s. 65 ff.

³ Jfr ovan, s. 48, not 1.

⁴ Det är denna avskrift, som tryckts i Hist. handl., D. 27: 1, s. 155.

⁵ Jfr nedan. — Hur »konung Johans dom» alltsedan dess inom litteraturen betraktats såsom verklig utfärdad, kan ses av min Inledning till Hist. handl., D. 27: 1, s. 15.

någon avskrivares tilltagsenhet, enär detsamma icke överensstämde med lagens anda och f. ö. endast var till finnandes »uti få lagböcker och i de, som ofullkomligaste äro». Men »uti de gamla, så ock nyss över-sedda, som nu mest brukas», förekom det icke. I varje fall saknade stadgandet tillämplighet i den förevarande rättstvisten, då närmaste släkting här utgjordes av en kusin till arvlåtaren. Däremot hade samma författare intet att invända mot att istadarätten i första sidolinjen liksom i bröstarv utsträcktes till femte led, vilket tydligen berodde på att bestämmelserna härom funnits införda i den avskrift av Kristoffers landslag, vars innehåll legat till grund för utkastet. Samtidigt underströks emellertid vikten av att tillämpa den civila komputationen vid arvtäkt efter den tavla, »som i så många år på Stockholms rådhus hängt haver och efter lagen sammandragen är». Användandet av den kanoniska släktskapsberäkningen i enahanda fall betecknades däremot i »domen» såsom en »villfarelse», vilken hade sin grund i »oförstånd och oaktsamhet».

Om man utgår ifrån, att författaren till det rosengrenska förslagets B-text tagit intryck av innehållet i »konung Johans dom», återstår att förklara, varför han i strid mot en av de där uttalade principerna medgivit istadarätt åt kusiner, ehuru dessa befunno sig i andra sidolinjen i förhållande till arvlåtaren. Först och främst må därvid erinras om att det föregivna »prejudikatet» förnämligast riktade sig mot kusinbarnens istadarätt, om vilken det var fråga i denna rättegång, och därför endast i förbigående underkände varje slag av istadarätt i andra sidolinjen. Men det förnämsta skälet var givetvis den omständigheten, att författaren till B-texten näppeligen kunnat undgå att taga hänsyn till den praxis, som alltjämt tillämpades inom riksrådet. Som exempel kan anföras riksens råds dom den 1 maj 1606, som alltså avkunnats vid en tidpunkt, då det rosengrenska lagförslaget ännu ej fått sin definitiva utformning och sålunda får antagas hava utövat ett visst inflytande på det fortgående lagstiftningsarbetet.

Enligt dombrevet¹ skulle riksens råd i Örebro träffa ett avgörande mellan å ena sidan riksrådet Jöran Claesson [Stiernsköld]-å sin hustru, Kerstin Hansdotters [Bielkenstierna] vägnar, och å andra sidan riksrådet Jöran Nilsson Gyllenstierna såsom representant för sin hustru, Ingeborg Claesdotter [Bielkenstierna], samt holmamiralen Nils Claesson [Bielkenstierna] å egna och sina bröders vägnar, angå-

¹ Tryckt i Handl. rör. Skand. hist., D. 29 (1848), s. 201—03, efter original i Svea hovrätts arkiv, RA. Jfr A b r a h a m B r a h e s tidebok (ed. C. M. och R. Stenbock, 1920), s. 63, där det bl. a. heter: »[1606] 1 maj. Voro vi för rätta med Jöran Claesson om det arvet efter fru Karin på Edeby. Blev arvet herr Nils Gyllenstiernas barn frändömt. Vadde jag emot riksens råds dom till konungens egen dom». — Denna vadeansökan synes i varje fall ej hava lett till någon påföljd.

ende arvet efter fru Karin Månsdotter [liljeörn].¹ Den förstnämnde, vars hustru var faster till arvlåtaren, gjorde under rättegången gällande, att hustrun i egenskap av närmaste släkting skulle tilldelas hela arvet. De övriga arvspretendenterna åter visade sig samtliga vara kusiner till arvlåtaren.² Riksråden stödde sin dom på en handskrift av Kristoffers landslag, vari medgavs istadarätt i andra sidolinjen enligt upplandstextens bestämmelser, och funno därför skäligt, att fru Kerstin delade med sig av arvet åt sin avlidne broders barn.³ I dombrevet heter det till yttermera visso, att de ord, medelst vilka istadarätten i andra sidolinjen uttryckligen medgavs, visserligen icke påträffats »uti alla lagböcker, dock likväl uti många. Och hava mestadels alla domar intill denna tid efter dessa ord så dömda varit. Och när man rätt vill överväga dessa ord, äro de väl till att gilla och äro icke heller emot de andra lagböcker, uti vilka samma ord icke finnas, vilka vi också säga rätta vara.»

Samma ståndpunkt beträffande istadarätt i andra sidolinjen intager också Karl IX:s eget lagförslag, ehuru det i olikhet mot det rosenengrenska förslaget B-text begagnar den kanoniska komputationen.⁴

Båda lagförslagen från 1600-talets första decennium bibehålla sålunda i princip mellersta lagens bestämmelser beträffande istadarätten i andra sidoparentelen, ehuru dessa regler i allmänhet tolkades vida snävare, än som varit fallet under medeltiden. Författarna till det rosenengrenska förslaget A-text hade visserligen velat lagfästa

¹ Samma dag avkunnade riksens råd en dom, varigenom släktingarna på mödernet till fru Karin Månsdotter fränkandes allt arv efter henne. Detta dombrev finnes i original i UBPerg.

² Släktskapen mellan arvlåtaren och arvspretendenterna framgår av följande tabell:

Karin Axelssdotter [Tott]. † 1558. G. 1:0 m. Ivar Månsson [liljeörn] till Edeby i Ripsa sn (Söd). 2:0 m. Hans Claesson [Bielkenstierna].

1. Måns Ivarsson [liljeörn] till Edeby. † 1569.	2. Claes Hansson [Bielkenstierna]. † före 1598.	2. Kerstin Hansdotter. G. 1575 m. Jöran Claesson [Stiernsköld].
Karin Månsdotter till Edeby. † 1604. G. 1582 m. Arvid Gustafsson [Stenbock].	Hans Claesson [Bielken- stierna]. † 1620.	Erik Claesson [Bielken- stierna]. † 1612.
	Ingeborg Claes- dotter. G. 1600 m. Jöran Gyl- lenstierna.	Åke Claesson [Bielken- stierna], levde 1598. ägde Ede- by. † 1662.
		Nils Claesson [Bielken- stierna].

³ Härigenom tilldömdes familjen Bielkenstierna bl. a. säteriet Edeby i Ripsa socken (Södermanland). Jfr T. Berg, De särskilda fögderierna för förbrutna gods under Karl IX:s och Gustav II Adolfs regeringar (Medd. från svenska riksarkivet för år 1927), s. 198, och J. A. Almqvist, Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden, D. 2:2 (1935), s. 461 f.

⁴ Lagförslag i Carl den niondes tid, s. 133—34. Hithörande regler äro f. ö. oklart avfattade och i viss mån stridande mot varandra.

den tidigare utvecklingen, men en så konservativ ståndpunkt hade vid ingången till det sjuttonde seklet föga utsikter att slå igenom. De frön, som inom arvsrättens område utsåts av Olavus Petri och Erik Sparre, hade numera börjat gro. En bidragande orsak härtill var den mottaglighet för den tysk-romerska rättens inflytelser, som låg så att säga i själva tidsandan, och som på detta område obönhörligt visade hän mot en stark begränsning av istadarätten. Ännu 1606 hade, som vi sett, praxis godkänt en istadarätt i andra sidolinjen åtminstone i viss utsträckning. Även i första sidoparentelen tillämpades samtidigt istadarätt i enlighet med mellersta lagen, vilket bl. a. framgår av ett rättsfall, som avdömdes den 6 juli 1607 å Nils Bielkes lagmansting i Östergötland.¹ Nils Månsson i Staby hade dött och såsom närmaste släktingar efterlämnat tvenne systrar samt en avliden broders dotterson. Systrarna ville icke medgiva, att brorsdottersonen skulle få del av arvet. Men Bielke motiverade sin dom med att »Sveriges lag innehåller och förmäler uti Ärvdabalken, att slicht tager broders barn som broder och slicht systerbarn som syster i n t i l l f e m t e m a n», varför brorsdottersonen tilläts taga arv efter sin morfars bror jämte dennes systrar.

Den justinianska rätten medgav som bekant ingen istadarätt i andra sidolinjen och i första sidoparentelen endast för helsyskons barn. Det kunde därför med hänsyn till kända omständigheter endast bli en tidsfråga, när mellersta lagens bestämmelser på dessa punkter skulle komma att modifieras. Det första steget i denna riktning togs redan vid landslagens tryckning 1608. Den handskrift, som låg till grund för tryckningen, var nämligen ett exemplar av Kristoffers landslag, vari mellersta lagens bestämmelser om istadarätten icke blivit införda. Att detta skett medvetet, visar den samling av »varietates», som ingår såsom bihang i den tryckta editionen, och vari de olika stadgandena om femte man bifogas »ex lege antiqua». Samma medvetna begränsning av mellersta lagens bestämmelser om istadarätt finner man också vid stadslagens tryckning 1618, vilket är så mycket mera anmärkningsvärt, som dessa i regel icke såsom i Kristoffers landslag vid en senare tidpunkt blivit införda. Förklaringen härtill är, att man vid tryckningen funnit exemplar av stadslagen, som ej innehöllo dessa tillägg, varav man i analogi med landslagen drog den felaktiga slutsatsen, att stadgandena om femte man i senare tid dit överförts från »middellaghen». Samtiden hade nämligen fått uppmärksamheten riktad på det förhållandet, att laghandskrifterna innehöllo åtskilligt,

¹ Detta rättsfall är i sin helhet tryckt hos G. E. Fahlcrantz, Rättfärdighet i rättsskipning, D. 1 (1903), s. 212.

som »antingen för någon nytta eller vanart av någon främmande eller ock utav oaktsamhet och oflit av inländska skrivare skett är, såsom ock väl något annat finnes uti lagböckerna efter mångas godtycke insatt, som haver föga skäl med sig och intet behöfdes.»¹ Det gällde därför att, innan laghandskrifterna utgavos genom trycket, söka återfinna den ursprungliga texten, som såvitt möjligt borde vara fri från alla främmande tillsatser. Därvid synes man ifråga om arvsreglerna hava begagnat de justinianska lagböckerna till rättesnöre. I likhet med Erik Sparre ansåg nog mer än en vid denna tid, att »Sveriges lag är medels i alle stycker i Ärvdabalken likmätig med kejsarlagen, så ock i mycket annat; kan ock till äventyrs i förtiden icke allenast hava varit här brukad utan ock utdragen utav själva kejsarlagen».² Följden måste bliva en återgång till Kristoffers landslag i dess ursprungliga skick, och vad stadslagen beträffar, kom östgötatexten av samma skäl att läggas till grund för tryckningen.

Vi hava i det föregående sett, vilken stor betydelse doktrinen ägt, då det gällt att leda rättsutvecklingen in på nya banor. Måhända hade utvecklingen icke gått så hastigt, om någon rättslärd uppträtt och försvarat de gamla kanoniska principerna, men doktrинens män hade till största delen blivit utbildade vid tyska universitet och voro därför benägna att åtminstone i alla tveksamma fall rätta sig efter de tysk-romerska rättsprinciperna. Därtill kom en viss osjälvständighet, som medförde, att de svenska rättslärdar vid denna tid i tur och ordning upprepade varandras åsikter i mer eller mindre utvecklad form. Även detta samverkade sålunda till det betydelsefulla förhållandet, att doktrinen vid början av 1600-talet kunde arbeta med en i det stora hela obruten front.

De åsikter angående istadarättens utsträckning, som framställt av Olavus Petri och Erik Sparre, gingo sålunda också igen i den närmast följande doktrinen, bland vars representanter riksrådet JOHAN SKYTTE och borgmästaren HANS OLOFSSON äro de mest framträdande. Den kommentar till stadslagen, som Skytte 1608 påbörjade, och som Hans Olofsson 1620 ytterligare bearbetade,³ utgör, åtminstone vad Ärvdabalken beträffar, till största delen en sammanarbetning av tidigare framställningar i ämnet.⁴ Hans Olofssons inledning till nämnda balk visar sig exempelvis sålunda vid närmare granskning vara så gott som ordagrant hämtad från Sparres ovan omförmälda 'Undervisning om arvtäkt'. I kommentarens hithörande del följer

¹ Hist. handl. D. 27: 1, s. 164.

² Hist. handl., D. 27: 1, s. 133, not 1.

³ Se härom närmare min artikel i SvJT 1943, s. 133 f.

⁴ Jfr Riksrådet Johan Skyttes kommentar till stadslagen (ed. E. Wolff, 1905), s. 60 ff.

först en utförlig redogörelse för stadslagens olika bestämmelser om istadarätten. Upplandstexten har därvid tjänat Skytte till ledning, och mellersta lagens stadganden om istadarätt intill femte led i såväl bröstarv som i första och andra sidolinjen finnas alltså representerade. Lagtexten tolkas emellertid utan vidare så, att kusiners avkomlingar sakna istadarätt.¹ Härefter ingår författaren på en vidlyftig kritik av de anförda lagbestämmelserna, varvid han bl. a. stöder sig på Kristoffers landslag och vissa från den justinianska rätten hämtade satser, vilka delvis förut blivit använda av Olavus Petri. Ehuru den 1608 tryckta editionen av Kristoffers landslag uttryckligen i bröstarv medgav istadarätt endast åt barnbarn, hade varken Skytte eller Hans Olofsson något att invända mot att samma istadarätt utsträcktes in infinitum. Måhända hava författarna därvid tagit intryck av ett annat stadgande i Ärvdabalken, där det heter, att vid tvist mellan bröst-arvinge och bakarvinge i lika led gånge »bröstarv till och bakarv ifrån». I varje fall anför Skytte detta stadgande som stöd för sin mening, att barnbarnsbarn alltid skulle ärva framför dem, som i bak-arv voro lika när skylda i förhållande till arvlåtare.² Huru som helst var författarnas ståndpunkt säkerligen influerad därav, att de justinianska novellerna i bröstarv stadgade istadarätt in infinitum. Som man kunnat vänta, kom kritiken istället att riktas mot mellersta lagens arvsbestämmelser i första och andra sidoparentelen. Vad först angick stadgandet, att brorsbarn skulle taga arv som broder och systerbarn som syster allt intill femte man, hade Skytte trott sig finna, att detta icke förekom »uti många lagböcker och synes nyligen vara där inkommet». Stadgandet befanns f. ö. »sträva mot själva landslagen», som uttryckligen föreskrev, »att man intet skall giva ut i andra släkten, utan där se barnbarn eller samsyskonebarn vid den döda», varav författaren drog den slutsatsen, att landslagen i första sidolinjen endast medgav istadarätt åt helsyskons barn. Det anförda lagstadgandet lade också hinder i vägen för en istadarätt i andra sidolinjen. »Ty», frågar författaren, »om den, som närmare är, skall taga alltsammans och intet giva ut i andra släkten, utan det se barnbarn eller samsyskonebarn den dödas, som förr är sagt, huru rimmar det

¹ »Aldenstund bryllinga och sysslinga widh then döda äro hvarcken broder eller syster medh then döde, ej heller faderbroder, fadersyster, moderbroder eller modersyster widh then döda, så äre the samma bryllingar och sysslingar icke skyldiga till at nogot gifva sin broders eller systers barn medh sigh uthan behålla arvet allena, effter the äre een leedh närmare.» Riksrådet Johan Skyttes kommentar till stadslagen (ed. Wolff), s. 68—69. Jfr innehållet i 1587 års utkast till dom (Hist. handl., D. 27: 1, s. 155 ff.).

² R å l a m b, a. a. (1679), s. 277—78, anför senare följdriktigt samma lagrum såsom motiv för en obegränsad istadarätt i bröstarv.

sig då, att faderssisters barnbarn till femte man skall jure representationis komma till arv?» Dock ville Skytte icke förneka, »att många domar äro så fälda, det den dödes faderssyster, antingen hel eller halv, haver givit sin systers eller broders barn med sig, efter som är till att se utav den dom, som riksens råd fälde i Örebro anno 1606 den 1 maj emellan Jöran Claessons [Stiernsköld] fru till Biby och hennes broders, Claes Hanssons [Bielkenstierna] till Årsta barn, så att hon måste dem giva två delar av arvet, och hon, som tog de andra med sig till arvet, icke bekom mer än en tridiung.»¹ Det hör till saken — ehuru Skytte icke här omnämner förhållandet — att han själv varit en bland domarna i den nyssnämnda arvstvisten. Hans i kommentaren manifesterade nya åsikt har därför av allt att döma tillkommit först efter landslagens tryckning och förklaras alltså i själva verket av den omständigheten, att den tryckta editionen ej medger någon istadarätt i andra sidolinjen. Mellersta lagens regel, att femte man må ej arv taga, upprätthålles dock såväl av Skytte som av Hans Olofsson, vilka emellertid såsom en naturlig konsekvens härav utgå ifrån, att den kanoniska komputationen bör gälla vid arvtäkt. Sannolikt hava dessa författare — i olikhet mot Olavus Petri — ej ansett sig kunna frångå stadslagens uttryckliga bestämmelse härom. I praxis hade emellertid den civila komputationen alltmera börjat begagnas vid underrätterna såväl på landsbygden² som i städerna³ och genom hovrättens resolution den 8 juli 1615⁴ förklarades den tillämplig jämväl i överrätten, enär den ansågs bäst komma »överens med Sveriges lag».⁵

¹ Detta citat återfinnes i Wolffs edition av kommentaren i ett delvis förvanskad skick. Så anges t. ex. årtalet för domen vara 1566 istället för 1606. Rätta årtalet finnes emellertid i en bland J. Stiernhööks efterlämnade papper (Västmanlands-Dalarnas bibliotek, Uppsala) anträffad avskrift av kommentaren. Denna avskrift har Stiernhöök egenhändigt utfört, sannolikt 1641. Jfr f. ö. ovan, s. 60—61.

² Jfr rikskanslern Axel Oxenstiernas uttalande i hovrätten 1615 9/6 (Hovrättens prot., RA).

³ Jfr Hist. handl., D. 27: 1, s. 107.

⁴ Hovrättens prot. (RA). Även i Liber causarum (RA), vol. 3, n:o 1. Resolutionens innehåll står i överensstämmelse med den uppfattning, som i hovrätten gjorts gällande av rikskanslern Axel Oxenstierna i egenskap av part i hithörande mål. Denne hade nämligen påpekat, att landslagen i ÄB kap. 3 uppräknar leden ifrån den döde, ehuru den icke nämner själva sifvertalen, »vilket en förständig domare väl kan göra». Arvstavljan på Stockholms rådhus borde enligt Oxenstiernas mening hava vitsord, dels emedan den hade sin grund i lagen, och dels emedan den i så många år hade hängt utan gensag; hade ock icke heller kunnat komma dit utan publica autoritates.

⁵ Inom den senare doktrinen voro meningarna delade, beträffande vilken släktskapsberäkning, som skulle tillämpas vid arv. Stiernhöök, Lundius och Nehrmann höllo därvid fortfarande på den kanoniska komputationen. Jfr diskussionen i riksrådet den 1 juli 1636 enligt Svenska riksrådets protokoll, D. 6 (ed. S. Bergh, 1891), s. 351. Även inom 1686 års lagkommission var saken föremål för diskussion (J. Nilsson, Bidrag till ärfdebalkens historia, D. 2, s. 10, 19 och 32). Resultatet blev, att arvsreglerna i 1734 års lag grundades på den civila komputationen, eller som det heter i ÄB kap. 1 § 2: »Ätt räknas ledevis ifrån och ej med den döda till och med den som ärver.»

Ovan har redogjorts för hur mellersta lagens stadgande om istadarätt i första sidolinjen ännu 1607 tillämpats i praxis. Efter landslagens tryckning, och sedan doktrinen uttalat sig mot bestämmelsen i fråga, finnas skäl till antagandet, att en förändrad uppfattning i praktiken inom kort skulle göra sig gällande. Detta skedde ock genom regeringens resolution den 29 mars 1633 i tvisten mellan Erland Björnssons [Bååt] arvingar.¹ Arvlåtarens systerson Carl Christersson Månesköld ville i detta mål icke dela med sig av arvet åt sina kusinbarn, vilka stödde sina anspråk på mellersta lagen.² Svea hovrätt, till vilken domstol arvstvisten instämts, överlämnade rättsfrågan till Kungl. Maj:ts avgörande. Månesköld gjorde bl. a. gällande, att mellersta lagens hit-hörande bestämmelse stred »både emot Guds och naturlig lag». Avgörande för regeringen synes emellertid hava varit, att den tryckta editionen av landslagen icke stadgade någon istadarätt i förevarande fall. Visserligen fanns mellersta lagens återopade stadgande intaget bland »varietates» i samma edition, men detta betydde ingalunda, att detsamma skulle gälla. Tvärtom var denna omständighet snarare ett stöd för huvudtextens prioritet.³ I anledning härav beslöt regeringen, att istadarätt i första sidolinjen skulle medgivas åt syskons barn men icke längre,⁴ vilket i sin tur föranledde Svea hov-

¹ Jfr Svenska riksrådets protokoll, D. 3 (ed. N. A. Kullberg, 1885), s. 84—85; Svea hovrätts dombok 1633 $\frac{6}{4}$; liber causarum, vol. 60, n:o 8 samt referentboken, Bd 1 under 1629 $\frac{10}{12}$ (allt RA).

² Släktskapen mellan arvlåtaren och arvspretendenterna framgår av följande tabell:

Björn Pedersson [Bååt], riksråd. † 1570.			
Erland Björns- son [Bååt]. † 1628.	Brita Björnsdotter. † 1590-talet. G. 2:o m. Christer Carlsson Måne- sköld.	Jakob Björns-son [Bååt], levde 1586.	
		Carl Christer- sson Månesköld. † 1671. Jakob Jakobsson Sna- kenborg [Bååt]. † 1627.	
Elin Bååt. G. m. Lennart Pedersson Svenske.	Ingeborg Bååt. † 1635. G. 1632 m. Johan Nilsson Lilliehöök.	Katarina Bååt † 169(9). G. 1641 m. Lars Eriksson Sparre.	Sten Bååt. † 1639.

³ Jfr Råla m b, a. a. (1679), s. 275: »Uti denna lag (Kristoffers landslag) uteslutas de orden *allt intill femte man* och restringeras jus representationis till samsyskonebarn allena. Och det icke av förgätenhet, ty medellagens ord finnas igen uti åtskillnaden, dock icke som en regel att döma efter, utan till underrättelse av åtskillnaden på det, som förr haver varit och härefter vara skall.»

⁴ Av ett visst intresse är att iakttaga, hurusom ungefär samtidigt i Danmark genom Christian IV:s förordning av den 23 april 1632 istadarätten utsträcktes till att omfatta jämväl första sidolinjen, varvid gränsen även här i överensstämmelse med den tyskrömska rätten sattes vid syskons barn. För Danmark innebar antagandet av denna rättsregel sålunda en utsträckning, för Sverige åter en inskränkning i istadarättens äldre omfång. Jfr Ch r. L. E. S t e m a n n, Den danske Retshistorie (1871), s. 419.

rätt att den 6 april 1633 avdöma arvstvisten till Måneskölds förmån.

Oaktat samtliga hovrätter voro skyldiga att döma efter de beslut Kungl. Maj:t meddelat i varje särskilt mål, visade det sig sedermera, att hovrätten i Finland icke ställt sig till efterrättelse regeringens resolution om istadarättens inskränkning i första sidolinjen. Presidenten i Åbo hovrätt JÖNS KNUTSSON KURCK hade sannolikt under 1630-talet författat en skrift om arvtäkt, benämnd »Censura de jure hæreditario», vari istadarätt »intill femte man» fortfarande medgavs arvingar i bröst arv och första sidoparentelen.¹ Måhända har denna skrift medverkat till att mellersta lagens bestämmelse om istadarättens utsträckning intill femte led i första sidolinjen kom att tillämpas i Finland, långt efter sedan stadgandet härom upphört att gälla i det egentliga Sverige. Att Åbo hovrätt i varje fall varit oviss om hur långt istadarätten borde utsträckas, framgår av förhållandet, att hovrätten i flera skrivelser anhållit om närmare besked i ämnet. Den sista skrivelsen, som är riktad till riksdrotsen Per Brahe, utfärdades den 23 december 1661 och ankom till Visingsborg den 21 januari 1662.² Det är sannolikt med anledning av denna skrivelse, som riksdrotsen år 1665 begärde betänkande om istadarättens utsträckning av den detta år församlade lagkommissionen. I betänkandet härom, som avgavs den 20 december s. å., och som förmodligen formulerats av STIERNHÖÖK, hade kommissionen beträffande istadarätten i första sidolinjen intet att erinra mot riktigheten av den tolkning, som legat till grund för regeringens resolution den 29 mars 1633. Däremot hemställde kommissionen i detta sammanhang, att Kungl. Maj:t måtte förklara istadarätten i bröst arv gälla in infinitum, i likhet med vad som var stadgat i Upplandslagen och f. ö. befanns vara i överensstämmelse med »den naturliga och mest all annor folks lag».³ Kungl. Maj:t nöjde sig emellertid med att genom skrivelse den 25 april 1667 förstärka Åbo hovrätt att i arvfall rätta sig efter lagens klara och tydliga ordalag, varav framginge, att »i bakarv och sidoarv den, som fjärrare är, av den närmare uteslutes». Dock tillades, att »det, som före detta av eder kan vara dömt», skulle lämnas »oförändrat».⁴

¹ Nämnade arbete är efter en avskrift tryckt av O. H. J. Granfelt i Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland 1923, s. 274—76. Istadarättens utsträckning till femte man är visserligen ej fullt tydligt angiven i skriften, men å andra sidan kan Kurcks förklaring, att bröst arvingar »intill femte man» alltid skola gå före syskon, och syskons avkomlingar »intill femte man» i sin tur före farfar, näppeligen förklaras på annat sätt. Jfr Råla m b, a. a. (1679), s. 278.

² Åbo hovrätts skr. till Kungl. Maj:t (RA).

³ Betänkandet är tryckt i Åtgärder för lagförbättring (ed. C. J. Wahlberg, 1878), s. 217—18.

⁴ Brevet är tryckt hos Schmedeman (1706).

Ännu en gång hade sålunda mellersta lagens bestämmelser om istadarätt blivit tillbakavisade.

Arbetet med 1665 års ovan omnämnda betänkande hade tydligen riktat Stiernhööks uppmärksamhet på lagens bristfälliga arvsregler och blottat behovet efter nya bestämmelser i ämnet. Då Stiernhöök påföljande år, den 11 mars 1666, erhöll kungligt uppdrag att översätta lands- och stadslagarna till då bruklig svenska, tog han sig istället för att utarbeta lagförslag med utförliga motiv, varvid han betecknande nog började med ärvdabalken.¹ Han fick därigenom tillfälle att utförligt beröra även hithörande spörsmål. Stiernhöök medgav, att landslagen i bröstarv stadgade istadarätt endast för barnbarn men ansåg, att domstolarna trots detta förhållande borde följa Upplandslagen, som i motsvarande fall föreskrev istadarätt intill femte man. Till stöd för denna åsikt åberopade han »konung Johans dom», som i detta avseende sades fortfarande äga prejudice-rande verkan. Visserligen hade denna »dom» även i första sidolinjen följt Upplandslagen och medgivit istadarätt intill femte led, men sedan konung Karl IX »konfirmerat» Kristoffers landslag, stod detta medgivande ej längre i överensstämmelse med lagens uttryckliga föreskrift.² Att istadarätten i detta fall icke borde sträcka sig längre än till och med andra led (= syskons barn), framgick enligt Stiernhöök av 1633 års hovrättsdom, vilken senare alltså skulle hava upphävt »konung Johans dom» i hithörande del. Dessutom hade en dylik begränsning »större skäl» för sig, eftersom därigenom den svenska rätten bragtes i överensstämmelse med den justinianska lagstiftningen. Stiernhöök omtalar slutligen, att istadarätt tidigare med stöd av »Upplandslagen» förekommit även i andra sidolinjen, men denna utveckling hade tagit ett hastigt slut genom »konung Johans dom», vilken »grundligen denna mening förlagt haver». I det stora hela gå samma åsikter igen hos senare juridiska författare under 1600-talet, om också motiveringen är av växlande innehåll.³

Under tre århundraden hade kampen varat mellan de intressen, som representerades å ena sidan av landslagens östgötatext med en vid första sidolinjens andra led begränsad istadarätt, å andra sidan

¹ Hithörande lagförslag äro tryckta i Förarbeten till Sveriges rikes lag 1666—1686 (ed. J. E. Almquist, 1933).

² Jfr den mera kortfattade framställningen i samme författares arbete *De jure Sveonum et Gothorum vetusto* (1672), s. 24 f. och 191 ff.

³ Se t. ex. Råla m b, a. a. (1679), s. 277—83, och C. I. Kloo t, *Then swenska lagfarenheetz spegel* (1676), s. 103—05. — Vissa speciella frågor rörande istadarättens omfattning under 1600-talet finnas behandlade hos H o l m b ä c k, a. a., s. 209—10.

av den uppländska texten med en istadarätt, som praktiskt taget löpte in infinitum, för att slutligen avgöras till de förras förmån. Djupare sett var det emellertid ingalunda fråga om, huruvida den ena eller andra texten skulle hava företräde. Kampen rörde sig i själva verket om, huruvida det var den kanoniska eller den justinianska rättens inflytande på den svenska rättsutvecklingen, som skulle avgå med segern. Så länge påvekyrkan ägde bestånd i vårt land, var det kanoniska inflytandet det övervägande, varav följde, att de uppländska arvsreglerna under namn av mellersta lagen småningom alltmer vunno terräng. Men sedan det kanoniska greppet på den svenska familjerätten genom reformationen delvis fått giva vika för att istället lämna rum åt ett motsvarande tysk-romerskt inflytande, kom östgötatexten ånyo till heders, och då denna i bröstärv till innehållet icke var fullt identisk med de justinianska novellerna, bragtes den svenska rätten småningom med stöd av den inhemska doktrinen på sedvanerättslig väg¹ även i denna del till överensstämmelse med den tysk-romerska rättens stadganden i ämnet. Den praxis, som sålunda under 1600-talet utbildats i Sverige, kodifierades sedermera i 1734 års lag.²

Från och med 1800-talet har dock en tydlig svängning i den allmänna uppfattningen ägt rum. Visserligen avskog Kungl. Maj:t en enskild motion, som godkännts av samtliga stånden vid 1828—30 års riksdag, att istadarätten skulle utsträckas att gälla in infinitum i första sidolinjen,³ men då motionen förnyades vid 1844—45 års riksdag,⁴ godkändes densamma av höga vederbörande, varefter principen upphöjdes till lag genom kungliga förordningen den 19 maj 1845. Såsom motiv anfördes endast, att det numera ansågs obilligt, att fjärmare sidoarvingar, »som vanligen äro minderåriga», skulle bliva vanlottade, blott emedan de haft olyckan att förlora sina föräldrar eller andra anhöriga i rätt uppstigande led, genom vilka arvet eljest skulle hava kommit dem till godo. Slutligen har genom lagen den 8 juni 1928 istadarätt in infinitum införts även i den andra sidoparentelen.⁵ Betydelsen härav förringas dock genom förhållandet, att arvsrätten

¹ Jfr Abrahamssons kommentar till landslagen, 1 uppl. (1702), s. 109; 2 uppl. (1726), s. 316.

² Jfr AB 2 kap. 2 §: »Ej må någon annan arv taga, så länge bröstarvingar äro till, antingen de äro närmare eller fjärmare i rätt nedstigande ätt».

³ Se Expeditionsutskottets förslag till und. skrivelse n:o 287 vid 1828—30 års riksdag.

⁴ Se Expeditionsutskottets förslag till und. skrivelse n:o 91 vid 1844—45 års riksdag.

⁵ »Är farfader, farmoder, morfader eller mormoder död, då dele den dödes barn hans lott» (Nya AB kap. 1 § 3).

samtidigt avskurits redan vid kusiner. Principiellt innebära emellertid de båda nyssnämnda lagändringarna på arvsrättens område, att det tysk-romerska inflytandet på en viktig punkt brutits, och att utvecklingen med vissa modifikationer¹ ånyo närmat sig det rättstillstånd, som i äldre tid reglerades genom den s. k. mellersta lagen.

¹ Se härom närmare Lagberedningens förslag till revision av ärvdabalken II (1925), s. 125—29.

BILAGOR.

I.

Riksens råds dombrev den 24 november 1483.

Original i riksarkivet (SRPapp.). Jfr släkttavlan hos F. U. Wrangel, Anteckningar om Rytterns socken (1886), s. 99, samt ovan, s. 43.

Vy Jacob, *meth* Gudz nadh erchebiscop j Vpsala, Koorth j Strengness, *meth* sama nadh biscopa, Iwar Axelsson, Niels Stwre, Gøtzstaff Karlson, Erik Otson, Iwar Green, riddare, Arwiidh Trolle, Knwth Eskilson, Swanthe Nielson, wæpnare gøre weterlikit, ath arom epter Gudz byrdh Mcdlxxx pa thet iij, sancte Katrine affthan, wy sathe ffor rettha j Gråbrødra conuenthe stwghu j Stokholm, kom ffore oss welbyrdoghe mæn, her Gøtzstaff Olason pa synne hustrv wæгна, ffrv Ingredh, Karl Bænktsen oc Olaff Pædersen j Aadhø *meth* synne hustrv Yliana *meth* flere theris mædh arffue och taladhe til welboren man, her Gregers Matson, ridder, och sagde, ath han war oretthelika jn komen j thet arff epter her Gøtzstaff [o: Staffuan] Olson, Gudh hans syel nadhe. Tha lagde ffor:de her Gregers j rettthe ffor oss godhe beskedhelike breff, ludhandes pa hans byrdh; ath han war her Staffuan skyller til tridhie liidh aff sysken. Thess likess ludde och the sama scriffter, som ffor:de arffue haffde moth her Gregers Matson, och thy kwnde vy jnthe annedh merkia æn her Gregers ær retther j ffor:de arff, och ware til eens, ath wy wildhe honom thet haffua til dømpt. Tha badhe ffor:de arffue ffor:de her Gregers, ath han skulle latha thet saa bestha till thet møthe j Kalmaren staa skall warffrv dag assumptionis næsth komandes, æn ffor:de Karl Bænktsen oc hans mædh arffua kwnne tha ytermer breff eller skæll ther vppa ffore koma, huilket ffor:de her Gregers till loth ffore waar bøn skull. Jtem thaladhe her Gregers Matson och Olaff Pædersen, ath Sigge Larensen war komen j arff *meth* them, och mena, ath han ær ey ther retther till. Thy stempne vy honom, ath han skal koma till then ffor:de herre dagh till Kalmaren och staa her Gregers Matson och Olaff Pædersen ther till rettha. Ath thetta saa ær j sanningh, trykke wy nagra aff oss pa alles ware wæгна ware jncigle pa rygghen aa thetta breff.

[Anteckning å baksidan med samtida stil:] Eth arff epter Staff[uan] Olsson.

[Spår av 4 påtryckta sigill a tergo.]

II.

Den s. k. mellersta lagens bestämmelser om istadarätt.

Efter en avskrift från senare delen av 1570-talet i Nils Hansson Brasks kopiebok
(B 113, UB).

Arffida balcker vtaff the böcker, man will kalla the[n] medelste lagenn. Wdtur Nils Jonszons gamla book i Linköpingh.

Döör bonde eller hustru och leffue barn effter, son och datter, ärfue son tueluti och datter tridiung, och tagi tolckit sonebarnn som son och tolckit datterbarnn som datter, alt thill fempte mann, änn thå at någon leffua aff syskenom. Nu äre ey the thill, thå ähr fader och moder; tagi fader tueluti och moder tridiung. Ehr ey the till, tå ähr broder och syster; tagi broder tueluti och syster tridiung, och tagi tolckit broders barnn aff ärfue som broder och tolckit systers barnn som syster, alt till fempte man, än tå att antingenn leffuer broder eller syster. Ehru ey the till, thå ähr faderfader och fadermoder; thagi faderfader tueluti och fadermoder tridiung. Eru ey the till, tå ähr moderfader och modermoder; tagi moderfader tuäluti och modermoder tridiung. Ärhu ey the till, thå ähr faderbroder och fadersyster; tagi faderbroder tueluti och fadersyster tridiungh. Eru ey the thill, thå ähr moderbroder och modersyster; tagi moderbroder tueluti och modersyster tridiung. Ehwar som faderbroder och fadersyster [moderbroder eller modersyster] thesz döda kunna till arffz komma effter sins broders barnn eller och sinom systerbarnom, thå skole [ä] the sinom broders barn [och sinom systerbarnom] arff medh sig giffua, thenn broders lutt aff brodrenom komma och thenn systers lutth aff systrenom komma, alt innann fempte mann.¹ Eru ey the till, thå äre bryllinger och syslinger; tagi bryllinger tueluti och sysling tridiung. Nu i huad stadh som deles weder å fäderne och å möderne, huad thett ähr mann eller quinna, och äre the iempsy[l]dh thenn dödhe, thå tagi å å fäderne tueluti och å möderne tridiung. Ähr annat närmer, tagi altsamman och giffui inthe vtaff i andra slechtenne etc.

¹ B r a s k har här antecknat i marginalen: »Miszförstånd i lagenn. Thetta streff[uer] emot alla rä[t]uisa lagböcker. En däre gör må[n]ge därer.»

Den svenska kvinnans arvsrätt.

Våra äldsta rättskällor giva ej något svar på frågan, när den svenska kvinnan från början över huvud taget erhållit rätt till arv. Genom jämförelse med andra germanska rättssystem, vilkas källor gå längre tillbaka i tiden, kan emellertid på tämligen goda grunder antagas, att kvinnans arvsrätt ursprungligen tillkommit såsom ersättning för mistad hemgift. Under sådana förhållanden torde det vara berättigat att utgå ifrån, att det hos germanerna funnits en mycket avlägsen period, under vilken mannen ensam räknats som arvtagare. Under en därpå följande period tilläts dotter, som var mö och alltså icke erhållit någon hemgift, att taga arv. Ett tredje steg i utvecklingen blev att med mö jämställa kvinna, vilken som änka återvänt till sin faders hus. Till denna ståndpunkt hade den langobardiska rätten från mitten av 600-talet nått fram. Då lagstiftaren redan på detta stadium brutit med den ursprungliga tanken, att erhållen hemgift skulle omintetgöra arvmöjligheten, blev det i längden svårt att förhindra, att arvsrätten utsträcktes även till gifta kvinnor. Senare germanska lagar låta ej heller giftermål inverka på frågan, om kvinna skulle få ärva eller icke. Detta betydde dock icke, att kvinna i arvshänseende blev likställd med man. Först och främst kallades relativt länge till arvet blott sådana kvinnor, som voro nära släkt med arvlåtaren, och även dessa fingo stå tillbaka, om jämskylda manliga arvingar funnos.¹

Den äldsta svenska rätten, som i hithörande avseende representeras av Östgötalagen, var en typisk bonderätt. Och för bönderna var det ett livsintresse att bevara jorden åt sina efterkommande inom ätten. De voro därför obenägna att i första hand medgiva en dotter arvsrätt, ty detta innebar, att gården i och med hennes giftermål skulle komma att övergå till en ny ätt. Östgötalagen stadgade därför ursprungligen, att dotter fick ärva sin far först om någon son ej fanns. Voro båda i livet vid faderns död, gick således »hatt till och huva ifrån», för att använda samma lags bevingade uttryck. Saknade bonden åter avkomlingar, hade han icke samma starka intresse av att förhindra,

¹ Föreliggande uppsats bygger beträffande medeltiden i stor utsträckning på Å. H o l m b ä c k, Ätten och arvet enligt Sveriges medeltidslagar (1919), till vilket arbete här en gång för alla hänvisas. Endast för det fall, då jag varit av avvikande mening, anföres arbetet i följande noter.

att andra kvinnliga anförvanter ärvde hans jord. Dock synes Östgötalagen hava utgått ifrån, att kvinna, som var släkt med arvlåtare genom kvinna, t. ex. mormor, moster och systerdotter, saknat arvsrätt efter den döde. Däremot lade samma lag ej något hinder i vägen för mor, farmor, faster och brorsdotter att under vissa förutsättningar taga arv.

Ungefär samma arvsregler förekommo även i den äldre Västgötalagen, som dock i någon mån intog en modernare ståndpunkt. Som exempel må nämnas, att denna lag vid arv till fjärmare släkt ställde man och kvinna lika. Även kvinna, släkt med den döde genom kvinna, hade dessutom där uttryckligen erhållit arvsrätt.

Av anförda skäl var det alltså främst dotter, som i den äldsta svenska rätten erhållit en missgynnad ställning i arvsrättsligt hänseende. Denna skenbart orättvisa behandling, för vilken hon varit utsatt, uppvägs dock i någon mån genom bestämmelsen, att hennes bror var skyldig att taga vård om henne, intill dess hon gifte sig, och att i samband med giftermålet förse henne med lämplig hemgift. Systemet hade dock till följd, att systemen i ekonomiskt avseende blev alltför beroende av broderns godtycke. För att råda bot på detta missförhållande tillkom den ryktbara lagstiftning, som är känd under benämningen Birger jarls arvslag. Den enda källan för vår kunskap om denna lags tillkomst är den rimmade s. k. Erikskrönikan. Där omtalas nämligen, att Birger jarl (omkring 1260) bestämt, att syster och broder för framtiden skulle vara samarva, men att hon därvid skulle få blott hälften så stor arvslott som han. Själva lagstadgandet återfinnes i Östgötalagen, där det betecknas som en nyhet, men själva principen har sedermera genomförts i de flesta av de övriga landskapslagarna. Efter allt att döma har förebilden hämtats från Danmark, där samma regel sedan lång tid tillbaka varit tillämplig.

Det kan ej förnekas, att Birger jarls arvslag i vissa avseenden stärkte kvinnans ställning, men frågan är, om det i stort sätt innebar ett verkligt framsteg. Som förut antytts, hade den folkliga lagstiftningen tidigare gått i den riktningen, att när kvinna tilläts ärva jämsides med man (vilket förekom, då det gällde fjärmare släktingar), hon borde taga lika lott med denne. I detta hänseende kom likväl Birger jarls arvslag, som genom regeringens maktspråk mer eller mindre påtvingats bondebefolkningen, att verka hämmande på den äldre naturliga utvecklingen. Ty då syster skulle ärva endast hälften mot broder, måste följderna bli, att alla arvsberättigade kvinnor fingo nöja sig med endast hälften så stor arvslott som män. Och slutligen måste genom kvinna besläktade fränder på samma sätt komma att ärva

hälften mot de jämskylda fränder, som med den döda var släkt genom man. Dessa konsekvenser av Birger jarls påbud genomfördes också småningom i den svenska medeltidsrätten. I olika landskapslagar skedde detta blott successivt i viss utsträckning, men i Magnus Erikssons allmänna landslag hava de nya principerna fullständigt slagit igenom.

Endast en mindre del av det nuvarande Småland lyckades — vad landsbygden beträffar — undgå att påverkas av Birger jarls arvslag. I Varend, som ursprungligen bestod av fem härad, gällde nämligen även under landslagens tid den sedvänjan, att man och kvinna under alla förhållanden ärvde lika. När denna sedvänja först uppkommit kan numera ej med bestämdhet avgöras, eftersom källorna för vår kunskap härom på ett undantag när¹ icke gå längre tillbaka än till 1600-talets förra hälft. Sannolikheten talar dock för att sedvänjan i varje fall uppstått före 1100-talet eller under en tid, då Varend utgjorde en särskild lagsaga, med vilken »smålanden» Finnveden (3 härad) och Njudung (2 härad) ännu ej förenats. Flera skäl göra det också troligt, att den varendska rätten, som f. ö. gav kvinnan speciella förmåner ej blott i fråga om arvsrätt utan även beträffande giftorätt och fördel av bo oskifta varit reglerad i den numera till större delen förlorade Tiohäradslagen (senare oegentligt nog kallad Smålandslagen),² av vilken en fullständig handskrift lär hava funnits bevarad ännu på 1630-talet.³ Under sådana förhållanden kunna den gamla landskapsrättens hithörande bestämmelser hava levat kvar i Varend såsom sedvanerätt, trots att den allmänna landslagen formellt försatt dem ur kraft. Liknande företeelser äro i varje fall kända från andra landskap.

Det återstår emellertid att förklara, hur det kunde komma sig, att just Tiohäradslagen givit kvinnan en bättre rättsställning än övriga svenska landskapslagar. Alltsedan 1600-talet har man grubblat på detta problem. I äldre tider trodde man sig hava funnit lösningen i den s. k. Blända-sägnen, som hade följande innehåll.⁴ På konung Håkan Rings tid hade danskarna fallit in i Varend vid ett tillfälle, då landets manliga försvarare voro borta på krigståg mot Norge. En kvinna vid

¹ Jfr G. Carlsson i Svenskt biografiskt lexikon, Bd 5 (1925), s. 311.

² G. H afström i SvJT 1936, s. 448 har med stöd av Tiohärads lagmansdombok 1622 ⁹/₁₀ påvisat, att den varendska arvsrätten då ansetts hava gammal hävd även inom Sunnerbo härad, som ligger inom Finnveden. Och han fortsätter: »En närmare utredning skulle antagligen visa, att det i mångt och mycket men ej i allo rädde gemensam ålderdomlig sed i alla de tre landen Finnveden, Njudung och Varend, vilka tillhopa bildade Tiohärads ryktbara lagsaga.»

³ Jfr V. Gödel, Sveriges medeltidslitteratur (1916), s. 260.

⁴ A. Vejde, Bländasägnen (i Hyllén Cavallius-föreningens årsbok 1922), s. 105 ff.

namn Blända, som var av ansedd släkt från Konga härad, samlade då kvinnorna och lyckades med list och vapen nedgöra fienden. Till lön för bragden erhöles Värends kvinnor lika arvs- och giftorätt med männen samt förmånen av särskild, krigisk bröllopsståt. — Det har emellertid visat sig, att denna relation från början till slut hopdiktats enbart i avsikt att på ett naturligt sätt förklara de för Varend egendomliga rättssederna. Steg för steg har man kunnat följa, hur texten under 1600-talet småningom utformats av olika personer för att slutligen kulminera i den bekante regementskvartermästaren PETTER RUDEBECKS litterära falsarier. Själv namnet Blända är bl. a. en produkt av hans frodiga fantasi.¹

I våra dagar har forskningen i virdarna (så kallas invånarna i Varend) velat se en invandrad folkstam, som stått under inflytande av andra rättssystem än nordborna i övrigt. Som stöd för denna teori har anförts följande. Den sengrekiske historieskrivaren PROKOPIOS (död omkring 560) berättar i sitt arbete »Historikon», att en germansk folkstam, herulerna, efter strider med langobarderna i Italien vid pass 500 år efter Kr. seglat över »oceanen» och bosatt sig på »ön Thule» vid sidan av gauternas (d. v. s. götarnas) folkrika stammar. Om detta får anses vara ett historiskt faktum, ligger antagandet nära till hands, att den lika arvsrätten införts i Varend genom herulerna.² De kunna i sin tur hava övertagit dessa regler från västgoterna, som veterligen tillämpat samma rätt i Spanien. Detta antagande vinner i styrka, då det befinnes, att den värendska arvsrätten gällt även i några bleking-ska härad. Herulerna måste nämligen anses hava anlänt till Varend via åarna i Blekinge.

Sedan uppmärksamheten under 1600-talet riktats mot de egendomliga särbestämmelserna i Varend, uppstod frågan, hur myndigheterna skulle ställa sig till saken. Sedvänjan överensstämde ju icke med svensk rätt, såsom denna kommit till uttryck i den allmänna landslagen. I likformighetens intresse borde den därför förbjudas. Karl XI nöjde sig dock med en kompromiss. I brev till Göta hovrätt resolverade sålunda konungen den 3 sept. 1685, att den värendska arvsrätten fick tillämpas, under förutsättning att ingen av arvingarna opponerade sig.³ Detta hade likväl till följd, att sedvänjan kom att bibehållas av lokalpatriotiska skäl, och genom kungliga förordningen

¹ Jfr E. Elgqvist, Ett bidrag till kännedomen om Värends härads rätt och Bländasågnen (i Hyltén Cavallius-föreningens årsbok 1926), s. 186 ff.

² Se härom närmare O. von Friesen, Herulernas bosättning i Skandinavien (i Studier tillägnade Esaias Tegnér 1918), s. 484 ff.; N. Beckman, Två rättshistoriska småbidrag (1927), s. 31 ff. — Annorlunda Holmbäck, a. a., s. 105.

³ Se härom närmare C. J. Schlyter i Juridiska afhandlingar II (1879), s. 173 ff.; Beckman, nyss anf. a., s. 33 ff.

den 26 juni 1772¹ stadfästes densamma av Gustaf III såsom ett särskilt privilegium för Allbo, Kinnevald, Norrvinge, Konga och Uppvinge, d. v. s. de fem ursprungliga häraderna i Varend.

Hittills har hänsyn tagits endast till förhållandena på landsbygden. I de svenska städerna hade emellertid den kvinnliga arvsrätten följt en helt annan utvecklingslinje. Redan enligt den äldsta stadsrätten eller den s. k. Bjärköarätten skulle sålunda son och dotter ärva hälften vardera av föräldrarnas kvarlåtenskap. Då man betänkar det starka inflytande från tyskt håll, som under äldre tid påverkade förhållandena i Stockholm, är det mer än troligt, att vi i hansestädernas arvslagar hava att söka förebilden till Bjärköarättens stadganden om sons och dotters lika arvsrätt.² Samma princip återfinnes även i Magnus Erikssons allmänna stadslag från mitten av 1300-talet, ehuru den där närmare utformats i fråga om detaljerna. Enligt denna stadslag ärvde uttryckligen kvinna alltid som man, alltså dotter som son, syster som bror, mor som far, farmor som farfar o. s. v. Birger jarls arvslag har m. a. o. aldrig utövat någon inverkan på den svenska stadslagstiftningen. Och detta är desto mer anmärkningsvärt, som de arvsrättsliga bestämmelserna i den allmänna stadslagen i regel hämtats från landslagen. Anledningen till denna betydelsefulla olikhet är tvåfaldig. Dels måste traditionen från den äldre inhemska stadsrätten tillika med det fortsatta utländska inflytandet hava spelat stor roll, och dels hade invånarna i städerna ej samma intresse att bevaka som den jordägande befolkningen på landsbygden, där benägenheten att höja kvinnans ställning allt fortfarande motverkades av en stark känsla för jorden, som tog sig uttryck i en naturlig önskan, att gården såvitt möjligt i dess helhet skulle övergå från far till son.

De första seklen under den nya tiden medförde ytterst ringa förändring av reglerna för den kvinnliga arvsrätten i Sverige. Alltjämt ärvde kvinnan hälften mot man enligt landsrätt, liksom hon enligt stadsrätt delade lika med man. Några modifikationer tillkommo dock under den yngre landslagens tid. Bland dessa märkes särskilt den privilegierade arvsrätten för prästdöttrar. Denna innebar, att döttrar till lantpräster skulle hava rätt att taga lott i sin avlidne faders bo efter stadslagens principer. Detta hade prästerskapet bestämt redan på kyrkomötet i Uppsala 1572. Orsaken härtill är tämligen uppenbar. Prästerna voro i regel icke jordägare och saknade därför förståelse för landslagens arvsregler, som ju tillkommit uteslutande i bondebefolkningens intresse. Det är likväl ovisst, om Kungl. Maj:t i efter-

¹ Tryckt hos Modée.

² Annorlunda Holmbäck, s. 196 ff.

hand sanktionerat kyrkomötets beslut.¹ Visserligen åberopas sedermera i domböckerna stundom »konung Johans stadga» såsom ett stöd för prästdöttrarnas privilegierade arvsrätt, men detta bevisar endast, att vederbörande då levde i den tron, att Johan III givit sitt formella samtycke därtill. Hertig Karl, som 1594 utfärdade ett patent om prästarv,² saknade i varje fall all kännedom om något dylikt och resolverade i anslutning härtill, att prästerskapet i likhet med andra undersåtar skulle i fråga om arv för framtiden följa gällande lands- och stadslag. Först genom 1650 års prästerliga privilegier lyckades prästeståndet erhålla kunglig bekräftelse på den åstundade arvsrätten. Och principen fastslogs ånyo upprepade gånger under det följande seklet.³

Vad ridderskapet och adeln beträffar, gick utvecklingen snarare i motsatt riktning. Det utmärkande för de flesta adelssläkterna var innehavet av stora jorddomäner, och ståndet hade därför i likhet med allmogen intresse av att inskränka särskilt döttrarnas arvsrätt i avsikt att i största möjliga utsträckning bevara jorden åt den manliga avkomman. Ett förslag till ordning vid tillämpningen av adelns privilegier från 1590⁴ visar klart på vad sätt frälsemännen då ansågo, att önskemålet borde realiseras. Det heter nämligen i förslaget, »att jungfrur av adligt stånd skola utgivas och utstyras med en ärlig brudskatt av föräldrarnas lösören och helst uti reda penningar... och sedan intet vara arvtagna av något fast jordagods, utan sådant allt blive vid svärdssidan, som det ock av ålder brukligt varit haver i Sverige, intill Birger jarl förvandlade den gamla stadgan och efterlät syster taga arvslott med brodern i jordagods». Förslaget blev visserligen aldrig bekräftat av konungen, men långt fram på 1600-talet fällde ståndets ledande män uttalanden, som gingo i samma riktning. »Så länge döttrarna ärva gods, som härtill är skett, kan adelsståndet icke väl prosperera», yttrade exempelvis rikskanslern Axel Oxenstierna på riddarhuset 1638.⁵ Under enväldet lyckades ridderskapet och adeln få åtminstone en kompromiss till stånd. Det var det s. k. tagelott-

¹ I en icke officiell berättelse om vad som tilldragits på kyrkomötet, vilken är tryckt i Svenska riksdagsakter, D. 2 (ed. E. Hildebrand, 1899), s. 441, heter det visserligen: »Blev ock belevat och samtyckt av Kungl. Maj:t och hela consilio, att med präster, prästhustrur och prästbarn skall ärvas efter köpstadsdag.» Men å andra sidan är det anmärkningsvärt, att ämnet icke alls beröres i kyrkomötets beslut den 22 augusti 1572 (tryckt därsammastädes, s. 441 ff.).

² Tryckt hos Schmedeman (1706).

³ Jfr J. P. Palmén, Rättshistoriska bidrag till tolkningen af 1734 års lag (2 uppl. 1894), s. 18 f.

⁴ Tryckt i Svenska riksdagsakter, Ser. I, D. 2, s. 1080.

⁵ Jfr C. T. Odhner, Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare (1865), s. 361.

systemet, som gick ut på att sönerna i adliga sterbhus ägde att före dottrarna taga ut sin lott i såväl fäderne som moderne. Systemet verkade i den riktningen, att brodern tog sätesgården med närmaste omkringliggande gårdar såsom sin brorslott, medan systern fick nöja sig med de längst bort från sätesgården belägna hemmanen såsom sin systerlott.¹

Även bönderna ansågo sig under 1600-talet av anförda skäl hava behov av liknande principer. Tagelottsystemet kunde visserligen icke utan vidare användas av den relativt fattiga allmogeklassen. En svensk bonde hade ju i regel endast en gård, som blott undantagsvis kunde styckas. Men istället påbjöd Kungl. Maj:t i ett plakat av den 10 juni 1684,² att den av arvtagarna, som ägde större andel i ett skattehemman, skulle under vissa förutsättningar få lösa ut de andra arvtagarna, varvid värdering av arvslotterna skulle äga rum. Då son enligt landslagen ägde rätt till $\frac{2}{3}$ och dotter till $\frac{1}{3}$, är det tydligt, vilken part det kungliga plakatet främst avsåg att gynna. Men å andra sidan hade förhållandena före plakatets tillkomst gestaltat sig vida sämre för den kvinnliga arvtagaren. Det hade sålunda inom allmogeklassen tidigare varit ytterst vanligt, att systern fick nöja sig med några silverskedar, medan brodern övertog gården. 1684 års plakat måste därför djupare sett betraktas som ett led i de dåtida myndigheternas strävan att ingripa mot oseden, att brodern på systerns bekostnad tillvällade sig praktiskt taget hela arvet efter föräldrarna.

Frågan om hur den kvinnliga arvsrätten för framtiden skulle ordnas, upptogs vid början av år 1690 till behandling av den s. k. stora lagkommissionen. Av ledamöterna uttalade sig förvänansvärt många för den lika arvsrätten. Detta berodde icke endast därpå, att flera av dessa voro borgare och således redan förtrogna med systemet. Även adelsmän, sådana som ordföranden greve ERIK LINDSCHÖLD och landshövdingen friherre ERIK LOVISIN, uttalade sig med värme för en sådan reform. Särskilt den förre strävade i det längsta efter att få en lagändring till stånd. Om ärligheten i hans personliga övertygelse, att en dylik reform vore »rätträdigast och nyttigast», vittnar hans

¹ Se härom Kungl. Maj:ts resolution och förklaring 1686 $\frac{9}{3}$ (tryckt hos Schmedeman). Jfr Abrahamssons kommentar till landslagen (2 uppl. 1726), s. 330, där det heter: »När någon fast egendom å landet uti adliga sterbhus kommer att delas, hava sönerna tagelotten före dottrarna både i fäderne och moderne. Till följd därav tager brodern utan lottande sätesgården med näst omliggande bönder av skatte och frälse för sin broderlott och systern sin andel av de längst ifrån sätesgården belägna hemman, så frälse som skatte i vissa byar, för sin systerlott.»

² Tryckt hos Schmedeman. Jfr 1680 års kungliga resolution på allmogens besvär, p. 30 (tryckt hos Stiernman II: 1835).

uttalande, att han för sin del långt före detta genom testamente tillförsäkrat sin dotter samma arvsrätt som sina söner.¹ Oppositionen inom lagkommissionen representerades av bl. a. den bekante urkundsutgivaren JOHAN HADORPH. Denne anförde som skäl för sin motsatta ståndpunkt, att en dylik för kvinnan förmånlig arvsrätt skulle locka in utländska friare i landet, vilka sedermera genom giftermål kunde lägga beslag på allt Sveriges gods. Och han utbrister i detta sammanhang: Det finns intet land i världen, som i fast (egendom) giver dotter lika med son». ² Ordföranden greve Lindschöld hade emellertid hört sig för även hos andra personer utanför lagkommissionen — sannolikt hos herrarna på riddarhuset — och han hade därvid till sin förvåning funnit, att motståndet mot reformen var betydligt starkare, än han tidigare antagit. Under sådana omständigheter ansåg han sig i kommissionen böra förorda, att det gamla systemet skulle bibehållas.³ Därmed var i själva verket saken avgjord, och i samtliga förslag till ärvdabalk, som inom kommissionen uppgjordes, återfinnes den förutvarande regeln.

1734 års lag bibehöll i princip den gamla skillnaden mellan lands- och stadsrätt beträffande den kvinnliga arvsrätten. Om det gällde jord, skulle emellertid för framtiden fastighetens belägenhet bliva avgörande för frågan, rörande vilken lag som skulle tillämpas i det ena eller andra fallet. I ÄB 2: 1 heter det härom: »Dör fader eller moder, ärve då frälsemans och bondes son efter landsrätt $\frac{2}{3}$, och dotter $\frac{1}{3}$, men efter stadsrätt tage prästs och borgares son halvt och halvt dotter. Dock skiftes efter landsrätt den jord med boskap och åkerredskap, som borgare å landet äger, och efter stadsrätt frälsemans och bondes hus och tomt i staden.» Även tagelotträtten bekräftades för landsrättens vidkommande genom 1734 års lag och utvecklades f. ö. än ytterligare. Härom finnas bestämmelser i ÄB 12: 5—6. Det stadgas där bl. a., att tagelott tillkom broder i förhållande till syster. Om flera bröder funnos, hade de gemensamt denna rätt gentemot syster. Vidare fingo brorsbarn samma rätt, som deras fader skulle haft, om han levat. De kunde utnyttja denna rätt ej allenast mot den sistnämndes systrar utan även mot dessas avkomlingar. F. ö. skulle också andra än avkomlingar få möjlighet att begagna tagelotträtten. Slutligen må nämnas, att den under 1600-talet utbildade lösningsrätten i oförändrat skick införlivats med den nya lagstiftningen.

¹ Jfr J. Nilsson, Bidrag till ärvdabalkens historia, D. 2 (1895), s. 28 f.

² Nilsson, a. a., D. 2, s. 87.

³ Nilsson, a. a., D. 2, s. 114 f.

I stort sett kan sägas, att efter tillkomsten av 1734 års lag kvinnan som regel beträffande arvsrätten var ställd i ett sämre läge än mannen. Undantag bildade endast präst- och borgardöttrar samt det fåtal kvinnor, för vilka den värendska arvsrätten var tillämplig. Då lagkommittén vid början av 1800-talet fått i uppdrag att utarbeta en ny ärvdabalk, var det dock redan från början tydligt, att frågan om en utvidgning av den kvinnliga arvsrätten ånyo skulle bli aktuell. Tidsandan var nu en annan, än då lagkommissionens ordförande 1690 diskuterade samma fråga med sina ståndsbröder. Den franska revolutionen hade under mellantiden bortsopat många fördomar. Frihet och jämlikhet var tidens lösen, och lagkommitténs medlemmar med JOHAN GABRIEL RICHERT i spetsen önskade ingenting högre än att få omsätta de nya idéerna i praktiken. I kommitténs förslag till ärvdabalk förekommer bland motiven¹ en längre utredning om nödvändigheten att giva samtliga svenska kvinnor lika arvsrätt som män. Det påpekas där bl. a., att de seder och lagstiftningsgrunder, som tidigare kunnat tala för en inskränkt kvinnlig arvsrätt, numera för länge sedan försvunnit. Släkternas bestånd fordrade sålunda ej längre ett ovillkorligt bibehållande av jordegendomar. Tidigare påvisade olägenheter av den lika arvsrätten upptogs och avvisades av kommittén med bl. a. en hänvisning till förhållandena i Varend. Där hade aldrig försports någon klagan, ehuru reformen i denna landsända varit genomförd sedan urminnes tider. Visserligen måste även kommittén medgiva, att det ur statsfinansiell synpunkt ej var lämpligt, att jordegendomarna alltför mycket delades, men detta kunde å andra sidan förhindras genom att vederbörande begagnade lösningsrätten, vilket institut ingalunda borde avskaffas. Huru som helst ansåg kommittén för att citera dess egna ord i detta sammanhang, att en dylik olägenhet »vore i allt fall långt ifrån så betydlig, att man därför borde uppoffra den klara och ovedersägliga rättvisan av en jämlik egendomsfördelning emellan barn, som med lika anspråk på föräldrars kärlek och omvårdnad också måste vara lika berättigade till deras förmögenhet, då den går i arv».

Kommitténs förslag blev dock ej omedelbart antaget av statsmakterna. Det konservativa motståndet var ännu för starkt. Vid 1840 års riksdag förenade sig visserligen de tre lägre stånden till gemensamt beslut för den lika arvsrätten, men rikets ständers sålunda framställda förslag lyckades ej vinna Kungl. Maj:ts bifall. 1844 års riksdag sammanträdde likväl under andra auspicer. Karl XIV Johan var då död och hade efterträts av den för de liberala idéerna varmt intresserade

¹ Förslag till allmän civillag (1826), motiver, s. 43 f.

Oscar I. Tämligen lätt var det att för andra gången samla de tre lägre ståndens röster för förslaget, men på riddarhuset satte man sig ånyo till motvärn. Åtskilliga talare sågo i detta förslag ett attentat mot adeln, vilket hotade att krossa detta stånd, och en av dem gick så långt, att han sade sig frukta, att den lika arvsrätten skulle leda »till pauperism, S:t Simonism och all annan ism».¹ Resultatet blev också, att ridderskapet och adeln förkastade förslaget med 162 röster mot 73 och därefter i skrivelse till Kungl. Maj:t högtidligen protesterade mot det av de övriga riksständen fattade beslutet. Allt berodde sålunda på konungen. Trots olika påtryckningar i motsatt riktning undertecknade Oscar I den 19 maj 1845 den nya arvsordningen, som börjar med orden: »Dör fader eller moder, ärve då son halvt och halvt dotter.» Därmed var en sekelgammal tvistefråga bragt ur världen.

Det var emellertid ej endast dotter, som enligt den nya arvsordningen blev jämställd med son. I alla de fall, då kvinnor voro arvsberättigade, fingo de samma förmån i förhållande till manliga samarvingar. Å andra sidan gjorde 1845 års förordning ingen förändring i de gamla tagelottsreglerna, och bestämmelserna om lösningsrätten förändrades t. o. m. i den riktningen, att de uttryckligen skulle gälla för broder, även om denne numera ej kunde åberopa större andel i godset som skäl för sin privilegierade ställning. Först 45 år senare eller den 16 maj 1890 utfärdades en lag, som i jämlikhetens intresse borttog även de sista legala inskränkningarna i den svenska kvinnans arvsrätt.

¹ Ridderskapets och adelns protokoll vid 1844—45 års riksdag. Jfr W. Bergstrand, Den svenska kvinnans rättsliga ställning (1883), s. 18.

Om morgongåvas stadfästelse med glaven.

I 1644 års stadga rörande »oordningars avskaffande» förbjöds bl. a. allt överdåd i mat och dryck vid adliga bröllop i städerna. »Men», heter det vidare, »eftersom Vi intet vele förändrat hava i kopulationsceremonierna och sängledning den första dagen, ej heller den andra dagen i morgongåvo-stadfästelsen med glaven och vittnen, alltså måge gästerna i städerna fordras tillsamman på bestämd ort och där eller i kyrkan bevista kyrkoceremonierna och de andra solenniteterna.» I den följande överflödsförordningen av år 1664 bestämdes åter, att »hela bröllopsakten» skulle förrättas på en enda dag, »antingen glaven brukas eller icke.» Samma föreskrift inskräptes ånyo 1668 med tillägget: »antingen glaven kastas eller icke». Av dessa olika stadganden framgår sålunda, att morgongåva på adliga bröllop plägade stadfästas med glaven, och att till ceremonien hörde, att denna skulle kastas.¹

Morgongåva ansågs under större delen av landslagens tid vara en brudgummens hyllningsgärd åt brudens jungfrulighet² eller som en rättslärd³ träffande uttryckt saken: ett *commissæ virginitatis præmium et operæ nocturnæ pretium*. Som en följd härav kunde morgongåvan visserligen fixeras och utlovas redan vid fästningastämman eller på bröllopsdagen, men fick däremot lagligen ej »givas» eller stadfästas förrän »å rätt hinderdag», d. v. s. dagen efter bröllopsnatten. För att ytterligare hedra bruden var det ej ovanligt, att brudgummen på hinderdagen utökade morgongåvans värde utöver vad han tidigare lovat, vilket överskott då fick namn av morgongåvoförbättring. Morgongåva kunde givas såväl i lösören som i jordagods. Det senare var mest brukligt bland adeln. Även om morgongåva gavs i penningar, plägade f. ö. den givande härför pantförskriva gods till ett värde, som i regel översteg det utfästa beloppet. Beträffande stadfästelsen å hinderdagen bestämde Kristoffers landslag i GB kap. 10 § 3 följande: »Tolv män skola vid morgongåva fasta vara och trettonde den som fore skil (d. v. s. för ordet).» Någon glav omtalas varken här eller på något annat ställe i lagboken.

¹ De anförda förordningarna äro tryckta bl. a. hos Schmedeman (1706).

² Änkas ärbarhet (pudicitia) ansågs dock lika hedersam som jungfruligheten (virginitas) och kunde därför på samma sätt hedras.

³ E. Cothmann efter citat hos Cl. Rålamb, *Observationes juris practicae* (1679), s. 237. Jfr även J. Stiernhöök i *Förarbeten till Sveriges rikes lag 1666—1686* (ed. J. E. Almquist, 1933), s. 132.

För att erhålla en närmare kännedom om den egendomliga ceremoni, som enligt 1600-talets överflödsförordningar skulle hava förekommitt vid adliga bröllop i sammanhang med morgongåvas stadfästelse, blir det tydligen nödvändigt att uppsöka andra källor än de rent juridiska. En dylik källa utgör innehållet i ett numera tryckt brev från Jesper Crusebjörn till riksrådet Johan Oxenstierna, vari den förre utförligt skildrar det av honom bevistade bröllopet mellan landshövdingen Axel Turesson [Natt och dag] och Elisabet Gyllenhielm, vilket år 1645 firades på Stockholms slott i drottning Kristinas närvaro.¹ Enligt denna skildring skedde vigseln på bröllopsdagens afton (den 13 november), varefter brudparet »sängledes». Dagen därpå samlades bröllopgästerna i rikssalen. »Svante Banér bar glaven fram.» Riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhielm »upprepade vad förra dagen var lovat (till morgongåva) och bad det måtte med glaven bekräftas.» Alla närvarande riksråd blevo därpå framkallade för att lägga händerna på glaven. Efter denna ceremoni kastades »glaven ut genom dörren neder på borggården». — Att själva glavkastandet ansetts betydelsefullt och även hedersamt för den, som anförtratts detta värv, framgår av en annan källa, nämligen landshövding Gabriel Kurcks uttalande i sin självbiografi: År 1655, säger han däri, »stod ock greve Ture Oxenstiernas bröllop med fru Beata Leijonhufvud, på vilket jag såsom dess syskonbarn och nästa släktinge anmodades att kasta dess glav.»²

Dessa notiser ge vid handen, att glaven, som var ett slags stickspjut eller tyngre lans,³ spelat en framträdande roll vid morgongåvas stadfästelse. Man får dock endast veta, att vittnena manifesterat gåvan genom handpåläggning på glaven, och att denna sedermera brukat utkastas från bröllopsgården av en brudparet närstående person. Hur glaven sett ut på 1600-talet få vi däremot upplysning genom några anteckningar av riksskattmästaren greve Gabriel Bengtsson Oxenstiernas maka, fru Anna Banér († 1656), vilken säkerligen deltagit i åtskilliga högadliga bröllop och därför måste betraktas som synnerligen vittnesgill på området. Av hennes anteckningar framgår, att glaven skulle vara nio alnar lång och beprydd med 50 alnar långa

¹ Brevet är tryckt i Historiska samlingar, D. 4 (ed. C. A. Adlersparre, 1812), s. 68—75.

² Landshövdingen friherre Gabriel Kurcks lefnadsminnen (ed. R. Hausen, 1906), s. 83. Bröllopet firades den 16 oktober 1655 i Stockholm.

³ Enligt A. F. Dalin, Ordbok öfver svenska språket, D. 1 (1850), s. 610, var *glav* eller *glaven* (n. el. m.) ett slags stickvapen, som fordom brukades av rytteriet, om 18—21 fots längd, d. v. s. 9—10,5 alnar. Jfr Hist. handl., D. 3 (1863), s. 1 ff., samt C. A. Adlersparre, Afhandling om svenska krigsmagtens och krigskonstens tillstånd ifrån k. Gustaf I:s död till k. Gustaf Adolfs antråde till regeringen (Vitt.-Hist.- och Ant.-akad:s handl., D. 3, 1793), s. 274 ff. Glavens användning som stridsmedel för det svenska rytteriet synes hava upphört redan under 1570-talet.

band i olika färger. Om spetsen var av järn, borde den förgyllas eller försilvras.¹

Ännu utförligare skildringar av morgongåvoceremonien kunna emellertid framskaffas. Den engelske ambassadören BULSTRODE WHITELOCKE bevistade den 11 maj 1654 bröllopet mellan friherre Christer Horn och drottning Kristinas hovfröken Görvel Sparre, vilket firades på Stockholms slott i närvaro av drottningen och de förnämsta i riket. Whitelocke blev därvid vittne till ett för honom sällsamt skådespel, som han därför omständligt beskrivit i sin *Journal of the Swedish embassy*.² Brudgummen och hans fränder infunno sig i den stora salen, berättar Whitelocke, där drottningen och bröllopgästerna redan intagit sina platser. Under pukors dån och trumpeters smattrande inträdde en adelsman, bärande ett spjut eller lans, som intill den dyrbara silverspetsen var omvirad med taftband i brudgummens färger. Adelsmannen steg fram till bruden, hållande det fällda spjutet i jämnhöjd med bröstet. Samtidigt intog brudgummen sin plats vid brudens sida. Omedelbart därefter uppsteg riksrådet Bonde och tillkännagav — efter ett högtidligt tal till drottningen — vad brudgummen denna dag, d. v. s. dagen efter bröllopsnatten, givit sin brud i morgongåva, varutöver 2,000 dukater tillagts till morgongåvoförbättring, samt att tolv adelsmän av brudparets släktingar varit vittne härtill och lovat tillse, att gåvan, om hustrun överlevde mannen, bleve använd till hennes och barnens bästa. Därpå uppropades dessa vittnen, som i tur och ordning framträdde, gjorde en bugning för drottningen och lade högra handen på spjutet. På detta sätt stadfästes morgongåvan och dess förbättring, varefter spjutet nedlades för brudens fötter. Sedan de i ceremonien deltagande återvänt till sina platser, upptogs spjutet av den förstnämnde adelsmannen, som genom ett öppet fönster utkastade det bland de utanför samlade åskådarna. Dessa sletos om den dyrbara spjutspetsen och taftbanden, av vilka sistnämnda envar ville fästa ett stycke på hatten till brudens ära.

Härmed bör jämföras den beskrivning, som J. LOCCENIUS ger i sina *Antiquitates* (3 uppl. 1670)³, s. 155: 'Morgongåvan lämnas på adliga bröllop först dagen efter vigseln i närvaro av tolv brudparets fränder eller vänner samt en trettonde, som beskriver och formulerar

¹ Ang. fru Anna Banérs anteckningar, se *Swenska magazinet*, Bd 1: 4 (1769), s. 290. Jfr E. M. FANT, *Accessiones ad historiam Sviogothicam* (Diss. Uppsala 1807. Resp. J. Hedin), s. 6—7.

² Tryckt i London 1772, ny uppl. 1855. I svensk översättning Uppsala 1777.

³ Ordalydelsen är något olika i 4 uppl. 1676. Denna upplaga är översatt till svenska av Nils Hufwedsson Dal under titeln: *Swenske och göthiske gamle handlingar*. (Sthlm 1728). Jfr J. HERMÄNSSON, *De ritibus nuptiarum apud veteres Sveo-Gothos* (Uppsala Diss. 1726), s. 19.

gåvan. Denna bekräftas med brev och vittnens underskrift. Dessutom nedlägga fränderna ett spjut (*contus vel lancea*), smyckat med sidenband, för brudparets fötter. Sedan ett kort tal över denna sed hållits, upplyftes spjutet och beröres till gåvans bekräftelse av de närvarande, som bevittnat brevet. Spjutet utkastades därefter genom fönstret och skövlas av adelns tjänare, men själva spjutspetsen — om den är av stål — plägar av brudgummen återlösas med penningar och bevaras till minne av den högtidliga ceremonien.¹

I och med de två sista beskrivningarna, vilka tillkommit helt oberoende av varandra, hava vi fått en efter allt att döma fullständig bild av morgongåvas stadfästelse med glaven. Det återstår emellertid att undersöka ceremoniens juridiska innebörd, dess ursprung och anledningen till dess slutliga upphörande. Det är framför allt dessa spörsmål, som i det följande komma att upptagas till behandling.²

Den förste, som sökt förklara glavens förekomst vid bröllop, är OLAUS MAGNUS i sin 1555 utgivna *Historia de gentibus septentrionalibus*. I bok 14, kap. 4, omtalar denne författare, att vissa vapen av ålder i egenskap av brudgåva plägade förekomma vid nordiska bröllop. Bland dessa vapen nämner han särskilt spjutet (*hasta*), vilket han anser angiva, att de första äktenskapen kommo till stånd 'genom brudens våldsamma bortförande'. Den viktiga handpåläggningsceremonien förbigår han visserligen med tystnad, men däremot framhåller han, att 'spjutet, sedan uppgörelse om morgongåvan träffats, utkastades enligt övlig sed genom ett fönster i bröllopgården till ett tecken, att de tu ingått förbund med varandra och för beständigt skola sammanbo'. Dessa förklaringar äro till sitt värde högst tvivelaktiga, men äro av intresse så till vida, som de synas utvisa, att den verkliga innebörden av bröllopsceremonien redan vid 1500-talets mitt hunnit bliva fördunklad. Påståendet att vapen brukade givas i brudgåva överensstämmer f. ö. näppeligen med verkliga förhållandet i Sverige vid medeltidens slut, men omtalas däremot av TACITUS i hans skildring av germanerna (kap. 18), från vilken källa Olaus Magnus efter allt att döma hämtat uppgiften.³

Vår förste rättshistoriker, JOHAN STIERNHÖÖK, har däremot i sitt bekanta arbete *De jure Sveonum et Gothorum vetusto* (1672),

¹ Jfr G. Djurklou i Svenska fornminnesföreningens tidskrift, Bd 1 (1872), s. 243.

² I det följande kommer jag därför så gott som alldeles att förbigå morgongåva i lös egendom, vilken icke erfordrade någon glav. Morgongåva betyder alltså här nedan morgongåva i fast egendom, såvida motsatsen icke direkt framhålles. Ej heller komma stadsrättens bestämmelser om morgongåva att behandlas i detta sammanhang.

³ Jfr H. J. Grape, *Studier i Olai Magni författarskap* (1942), s. 218 ff., där likväl förhållandet till Tacitus i detta sammanhang ej observerats.

s. 162—63, lämnat en mera tillfredsställande förklaring.¹ Efter att i korthet hava beskrivit ceremonien vid morgongåvas givande, sammanställer han denna med de gode män eller fastar, som omtalas i landslagen och tidigare i landskapsrätten, och vilka skulle förekomma 'vid varje avtal rörande jords avyttrande antingen det skedde genom köp, byte, arvsfördelning eller genom gåva såsom vid äktenskaps ingående'. Det enda i ceremonien, som Stiernhöök finner egendomligt, är att vid adliga bröllop begagnades ett spjut (hasta) i stället för en stav (baculum), vilket syntes honom vara det naturliga vid meddelandet av fasta. Stiernhöök omtalar vidare, att morgongåva vid ofrälse personers bröllop plägade givas vid brudbägaren och med helt andra formaliteter än de, som voro gängse bland adeln. Därvid synes han dock förutsätta, att det vid dessa bröllop alltid var fråga om morgongåva i lös egendom, och under sådana förhållanden behövdes ju ej heller några fastar.

Även i sitt år 1669 avslutade förslag till giftermålsbalk² har Stiernhöök sammanställt ceremonien med de gamla bestämmelserna om fasta. »Ty», säger han där bl. a., »i alla jordesaker, där jord antingen såldes, byttes, bortgavs etc., måste alltid vara tolv fastar, som icke allenast vittnade vad skett var, utan ock firmerade och fäste kontraktet med påhållande på skaft av något gevär³ eller någon stav. Vår adel haver i den staden, när fästning på morgongåva skulle givas, framburit en glav eller lans till ett tecken av deras ridderliga stånd, på vilken de tolv firmatores eller fastar hålla skulle, och då var lagligen jord given, vilken ceremoni vi än allt intill denna tid behållit hava, men nu begynner så småningom bliva avlagd, efter som man hos den gemene man ej heller mera vet om fasta med skaft eller kavle.⁴ Men när morgongåva gavs i lösören, då fordrar vår gamla lag [d. v. s. i detta fall Västmannalagen] allenast vittnen av dem, som när voro, då bröllopet stod, och som vår gamla lag säger öl drucko.»⁵

Det spår, som Stiernhöök här med sitt vanliga skarpsinne uppdagat, leder tillbaka till vår äldsta rätt och påfordrar samtidigt vårt intresse för ett ålderdomligt institut, som synes vara av rent svenskt ursprung. Några fastar omtalas nämligen icke i övriga germanska

¹ Av övriga 1600-talets jurister nämnes glavceremonien i förbigående av C. L. Rålamb, *Observationes juris practicæ* (1679), s. 237, dock utan något försök till förklaring.

² Tryckt i *Förarbeten till Sveriges rikes lag 1666—1686* (ed. J. E. Almquist, 1933), s. 133. Ang. dateringen av förslaget jfr SvJT 1943, s. 204.

³ Gevär är i detta sammanhang identiskt med det tyska *Gewehr* och betyder alltså här vapen i allmänhet.

⁴ Ang. kavle, jfr L. B. Falkman, *Om mått och vikt i Sverige*, D. 1 (1884), s. 273; C. J. Schlyter, *Glossarium ad corpus iuris Sueo-Gotorum antiqui* (1877), s. 337.

⁵ Jfr VmL, ÅB 4.

lagar. Som fasteinstitutet inom litteraturen flerfaldiga gånger gjorts till föremål för speciell undersökning,¹ kunna vi i det följande nöja oss med en kortfattad översikt.

I landskapslagarna omtalas flera olika symboliska former vid överlåtelse av fast egendom. Den äldsta formen var förmodligen den s. k. *skötningen*, som ursprungligen torde förekommit endast vid gäva. Skötning beskrives i ÖgL, ES 1: 1² och kännetecknades därav, att givaren tog en torva av jorden och lade den i mottagarens sköte. En annan form var den s. k. *omfärden*, som enligt urkunderna begagnats i Västergötland och Värmland. Omfärden innebar en rundvandring omkring de ägor, som voro föremål för överlåtelsen.³ En tredje form slutligen var den s. k. *skafthållningen*, som verkställdes av överlåtaren jämte ett visst antal gode män eller fastar genom beröring av ett »skaft». Att skötningen i dess egentliga bemärkelse relativt tidigt spelat ut sin roll som symbolisk form för jordöverlåtelse, framgår av förhållandet, att de övriga här nämnda formerna redan under 1200-talet och senare i urkunderna stundom gå under namn av skötning eller dess latinska motsvarighet *scotatio*. I DS 1038 (a. 1291) heter det sålunda: »Scotatione legitima et approbata secundum patriæ consuetudinem scotavi, videlicet manu mea cum manibus astantium haste apposita.» Detta citat visar, att skötning (*scotatio*) här identifierats med skafthållning. Skaft (skapt) återges nämligen i de latinska urkunderna alltid med *hasta*. I DS 4044 (a. 1341) heter det vidare: »Scotamus . . . cum omni ratificatione et modo legum Vestgotorum, dictis *skapt* et *umfærdh*», och i DS 4130 (a. 1347): »Scotatione legitima, que vulgariter dicitur *umfærdh*.» Då det i ett gåvobrev från år 1349 (DS 4438) till omväxling står: »Per scotationem, quæ vulgariter dicitur *skötning*», kan man således icke med bestämdhet säga vilken form, som brevutfärdaren i själva verket åsyftat.

I detta sammanhang är det av naturliga skäl skafthållningen, som tilldrager sig det största intresset. Denna form förekom vid varje överlåtelse av jord, stundom i sammanhang med omfärden.⁴ Fastarnas antal var som regel i de flesta landskap åtta, i Södermanland däremot tolv och i Uppland 12, 16 eller 24, allt efter jordens värde.⁵ Som fas-

¹ Se t. ex. K. v o n A m i r a, Nordgermanisches Obligationenrecht, Bd 1 (1882), s. 269 ff.; J. A s k, Om formaliteter vid kontrakt II (LUÅ 1887—88), s. 52 ff.; K. L e h m a n n, Abhandlungen zur germanischen, insbesondere nordischen Rechtsgeschichte (1888), s. 97 ff.

² Jfr VgL II, JB 12.

³ Jfr VgL I, JB 2 pr; II, JB 1, GB 2. D j u r k l o u, a. a., s. 249.

⁴ Se t. ex. SRP 1888 (a. 1379). Jfr SD 813 (a. 1407), där gods säges vara »farit med skaft och skäl . . . och dessa 12 fastar voro uppå omfärden».

⁵ Se härom närmare L e h m a n n, a. a., s. 97 ff.

tarnas talesman uppträder härjämte styrefasten i Västergötland, som motsvaras av skilamannen eller forskilamannen i andra landskap. Fastarnas uppgift var att stadfästa överlåtelsen *hastam scotationis tenentibus ad rei memoriam firmiorem*, som det heter i äldre urkunder.¹ Vad särskilt morgongåva beträffar, finnas åtskilliga diplom, som visa att fastar och skafthållning även vid dylik jordöverlåtelse varit bruklig form. Följande exempel må här anföras: DS 4871 (a. 1352). Bengt Algotsson [tre stengavlar] ger sin hustru flera gårdar i morgongåva enligt västgötarätt »cum hasta scotationis». — SRP 417—18 (a. 1359). Holmger Tyrkilsson [två korslagda färlor] låter verkställa »skötning» och fasta å flera morgongåvogods (till större delen belägna i Södermanland) med 12 fastar. Brodern Magnus Tyrkilsson uppträder som forskilaman. — SRP 1888 (a. 1379). Anund Nycommin ger sin hustru gods inom Västgöta lagsaga i morgongåva, varvid »uppå omfärd stodo» förutom Anund nio personer. Efter allt att döma är det här fråga om åtta fastar jämte styrefasten.²

Å andra sidan förekomma bland urkunderna åtskilliga morgongåvobrev, i vilka saknas varje upplysning om några formaliteter vid stadfästelsen, om man bortser från sigillvittnena.³ Två möjligheter stå därvid öppna. Antingen hava fastar i det speciella fallet ej anlitats, eller också har det ansetts onödigt att i urkunden lämna något meddelande om att dylik form iakttagits.⁴ Det förra alternativet stödes av det egendomliga förhållandet, att ehuru de flesta landskapslagarna⁵ förklara, att morgongåva skall ske »mæþ fastum och fullom skiælum», de i regel⁶ icke stadga någon påföljd för underlåtenhet härutinnan.⁷ Ansågs i trots härav fastars närvaro vid morgongåva i fast gods som en nödvändig förutsättning för gåvans giltighet, har det säkerligen ålegat dem, som jämte brevutfärdaren beseglat rättshandlingen, att i mån av behov styrka, att alla lagliga formaliteter iakttagits.⁸

Från början hade ej endast stadfästelsen av morgongåva utan även av varje annan jordöverlåtelse skett oberoende av tingsmyndig-

¹ Jfr DS 3809, 4205 och 5122.

² Jfr DS 1267 (a. 1299), 3276 (a. 1337) och 4205 (a. 1347) samt SRP 655 (a. 1365).

³ Med detta uttryck avses här de personer, som jämte brevutfärdaren beseglat morgongåvobrevet.

⁴ En förklaring härtill kan möjligen vara, att i praxis två urkunder plägat utgivas, den ena innehållande morgongåvoutfästelsen och den andra fasteförfarandet. I varje fall finns bevarat ett exempel på ett dylikt system i SRP 417—18 (a. 1359).

⁵ UL, ÅB 4 pr.; HL, ÅB 4; VmL, ÅB 4. Jfr SdL, GB 3: 2.

⁶ Ett undantag härifrån utgör ÖgL, GB 10 pr., vari föreskrives, att om morgongåva ej var given »mæþ fæstum», hustrun vid mannens död ej kom i åtnjutande av fastigheten utan samtycke av mannens arvingar.

⁷ Jfr A s k, a. a., s. 63.

⁸ Se t. ex. SD 1725 (a. 1413), som handlar om vittnesmål rörande morgongåva.

heten. På denna ståndpunkt står exempelvis Västgötalagen.¹ Efter hand ansågs det emellertid lämpligt, att sådana fång som köp, byte, pant och i någon mån vanlig gåva verkställdes på tinget. Att denna sedvänja även tillämpats i Västergötland före landslagens antagande därstädes, framgår av ett köpebrev från år 1355.² Väpnaren Håkan Pedersson omtalar däri, att han »ståndit å häradstinget och farit det godset Bysslätt och undan mig och min hustru och våra arvingar och under Martin Swan och hans arvingar till evärdlig ägo med dessa goda manna vittnen, som å omfärd voro och å skaftet höllo, först Torsten Akumle, som forskilde å häradets vägnar, och så nio män, därpå och jag själv, Petter Ribbing och Mårten Svan». I svealagarna var denna form redan fullt utbildad och fastställdes sedermera för hela riket genom Magnus Erikssons landslag (EB kap. 12), som dessutom bestämde, att fastarna skulle till antalet vara tolv, och att häradshövdingen skulle å ämbetets vägnar tjänstgöra som deras forskilaman. Ehuru det icke uttryckligen stadgas i landslagen, ledde utvecklingen dock småningom därhän, att fastarnas funktion i allt större utsträckning kom att överflyttas på häradsnämnden.³

Denna allmänna utveckling lämnade emellertid morgongåvoinstitutet tämligen oberört. Även enligt landslagen skulle nämligen morgongåva givas på hinderdagen, och denna bestämmelse har tydligen omöjliggjort rättshandlingens förläggande till tinget. Då utfästelse och fasta ansågos bära företagas i ett sammanhang och dessutom omfärden icke längre erkändes av lagen som överlåtelseform, följde härav, att morgongåva måste bekräftas inför bröllopsgästerna medelst skafthållning. Magnus Erikssons landslag, GB kap. 10 § 3, stadgar härom blott följande: 'Tolv män skola fastemän vid morgongåva vara och trettonde den som för ordet'. Forskilamannens funktion behövde sålunda icke överlämnas till häradshövdingen, liksom då det var fråga om jordöverlåtelse på tinget. Endast för det fall, att bröllopet stått utom häradet, där de bortgivna godsens voro belägna, synes i praktiken ett tillkännagivande av morgongåva och dess bekräftelse vid häradstinget ansetts erforderligt. Som exempel må anföras DS 3521 (a. 1340) och SD 1943 (a. 1414). På det senare stället heter det bl. a.: »Och giver jag [d. v. s. brevutfärdaren] häradshövdingen makt i de härad gods ligger detta å tinget kungöra och stadfästa», och detta, ehuru morgongåvogodset tidigare »å rätt hinderdag» redan blivit »skött och skafftört».

¹ VgL I, JB kap. 2—3, där det bl. a. heter: 'Säljare av jord skall själv med fastar stadfästa köpet och vara tillstädes vid omfärden'.

² B 16 (RA). Jfr Djurklou, a. a., s. 251.

³ Jfr Lehmann, a. a., s. 159.

I landslagen fanns visserligen intet bestämt om skafthållning,¹ men då denna, särskilt efter omfärdens upphörande, utgjorde fastarnas huvudsakliga funktion, ansågs ett direkt omnämnande härav betydelselöst.² Att skafthållning fortfarande begagnats i praktiken, visa nämligen åtskilliga bevarade diplom från medeltidens sista århundraden.³ Av samma urkundsmaterial framgår också, att formen för morgongåvas stadfästelse ej undergått någon förändring under loppet av mer än 100 år. Alltjämt höllo fastarna på skaft eller »å fæst» såsom en bekräftelse på morgongåvans lagliga utgivande å hinderdagen. Om någon glav finnes intet nämnt.

Första gången en förändring möter i uttryckssättet är vid själva ingången till nya tiden. Då Måns Bryntesson [Lilliehöök] på hinderdagen den 28 januari 1528 utfärdade morgongåvobrev åt sin maka Brita Jönsdotter [Roos], omtalar han, att tolv uppräknade personer höllo »uppå glavenet».⁴ Samma uttryck återfinnes också i Erik Arvids-sons [Stålar] morgongåvobrev den 18 januari 1545⁵ och blir sedermera allt vanligare.⁶ Efter ytterligare 150 års förlopp söker man förvägs efter något omnämnande av glavceremonien i morgongåvobreven. Sista gången glaven begagnats som stadfästelseform för morgongåva, lär hava varit den 4 augusti 1680, då översten greve Gustaf Douglas sammanvigdes med grevinnan Beata Stenbock i Stockholm.⁷

¹ Jag bortser då från förhållandet, att några sena handskrifter av den yngre landslagen försetts med ett tillägg i GB 10: 3, vilket lyder som följer: »Och skal morghongáfwo göras medh skafft och skiäl och fast göras».

² I flera morgongåvobrev från senare delen av medeltiden uppräknas också fastarnas namn utan att skafthållning särskilt är omnämnd. Se t. ex. De la Gardiska arkivet, D. 2 (1832), s. 57—59, och D. 3 (1832), s. 79—81.

³ Följande belägg må här anföras: SD 1025 (a. 1409). Morgongåva, given å rätt hinderdag »med flera gode män, som på skaftet höllo». — SD 1431 (a. 1411). 12 personer, som »a fastone höllo». — 1433 ²⁷/₇ (Bergshammars arkiv, RA). 12 personer höllo »å skaftet». — 1440 ¹⁸/₇ (RA). Brudgummen och 11 personer höllo »a fæsthinne». — 1455 ²¹/₁₀ (UBPerg.). »A fæst höllo» 3 kvinnliga släktingar och 9 män. — 1459 ¹⁸/₈ (Bergshammars arkiv, RA). 12 personer »höllo å skaftet». — 1460 ¹⁸/₈ (HSH 9: 26). »Och att dessa morgongåvor äro så lagliga på rätt hinderdag givne, skaffförde och fullbordade, då voro dessa 12 efterskrivne faste vid dessa gåvor». — 1477 (Fant—Krapp, Diss. Ups. 1797, s. 11). 12 personer »höllo på festana». — FMU 4045 (a. 1485). Dito. — 1510 ¹⁴/₁₀ (UBPerg.). 12 personer »höllo på skaftet». — 1515 ⁶/₂ (Rääf, Ydre härad I: 289). Dito. — 1517 ²⁸/₁ (Sävestaholms arkiv, RA). Dito. — 1526 ¹⁷/₈ (VFT, I: 2, s. 59). Dito.

⁴ Brevet är med felaktigt årtal tryckt i De la Gardiska arkivet, D. 4 (1833), s. 22.

⁵ Tryckt i Bidrag till Finlands historia, D. 3 (ed. R. Hausen, 1904), s. 164.

⁶ Se t. ex. 1549 ²⁸/₁ (Rääf, Ydre härad I: 295); UBPerg. 1544 ²⁴/₆, 1547 ⁶/₂, 1601 ²⁸/₁₂, 1605 ¹¹/₁₁, 1606 ²²/₉ (»Thesse efther:ne wore faste och huldo på gläfwen»), 1609 ⁸/₆ (Här omtalas, att glaven blev »skjuten», vilket förhållande betecknas såsom »god gammal adlig sedvana och lovligt bruk»); Viks pappersbrevsaml. 1562 ²/₁₁ (n:o 73) och 1581 ¹⁰/₉ (n:o 81). Jfr A. G. Oxenstierna, Förteckning öfver handskriftsamlingen på Viks sätesgård i Upland (i Hist. handl., D. 4). — Den gamla benämningen *skafft* återfinnes dock fortfarande i vissa morgongåvobrev även efter 1528. Se t. ex. 1539 ²⁴/₆ (Sävestaholms arkiv, RA).

⁷ Enligt uppgift hos J. P. Tollstorp, Beskrifning om Södermanland I (1837), s. 79. Jfr H. Hildebrand i Kongl. Vitt.- Hist.- och Ant.-akad:s månadsblad, Bd 1: 1 (1872), s. 107.

Denna uppgift bestyrkes i viss mån av P. ABRAHAMSSON, som år 1702 i första upplagan av sin kommentar till landslagen vid GB kap. 10 § 3 gör följande anmärkning: »Detta är nu ur bruk; och fästes morgongåva ettdera skriftligen eller med vittnen, som i annor mål plägar ske.»

Anledningen till att glaven efter 1680 för alltid indrogs vid adliga bröllop är förmodligen dubbel. Huvudskälet ligger säkerligen däri; att hela ceremonien efter 1644 förlorat sin rättsliga innebörd, då morgongåvan genom den nämnda år utfärdade överflödsförordningen fick bortgivas, icke liksom förut med full äganderätt, utan endast med nyttjanderätt under änkans livstid. Då jorden sålunda ej bytte ägare, erfordrades i själva verket ej längre något fasteförfarande. Att glaveremonien icke desto mindre i vissa högadliga kretsar fortsatte att tagas i bruk, får därför betraktas närmast som en gärd åt traditionen. Det är därvid betecknande, att denna tradition ej längre upprätthölls efter 1680, den stora reduktionens begynnelseår.

Av undersökningen har framgått, hurusom det medeltida »skaftet» vid nya tidens början omärkligt övergår till »glaven», och att således Stiernhöök haft rätt i sin förmodan om ett nära samband mellan glaven och fastar. Frågan blir då, om vi här hava att göra endast med en namnförändring eller om själva föremålet samtidigt skiftat form. Det senare alternativet gillas tydligen av Stiernhöök, då han uttrycker sin förvåning över att man vid adliga bröllop på hans tid begagnade ett spjut i stället för fastarnas stav (*baculum*). K. VON AMIRA har i sin *Nordgermanisches Obligationenrecht I* (1882), s. 273, tolkat skaft som spjutskaft (*Speerschaft*), vilket likväl ej hindrat honom att å s. 514 i samma arbete översätta enahanda ord med stav (*Stab*). I sin senare avhandling: *Der Stab in der germanischen Rechtssymbolik* (1909)¹ gör han gällande, att skaft icke bör tolkas som stav utan som spjut (*Speer*). Samtidigt går han till rätta med sin tidigare uppfattning, som han erkänner sig hava okritiskt hämtat från Stiernhöök. Någon motivering för sin åtminstone delvis förändrade mening lämnar han dock icke i detta sammanhang. I den övriga moderna litteraturen² återfinnes i allmänhet uppgiften, att fastarna under medeltiden höllo på ett spjutskaft.

Visserligen är det riktigt, att ordet *skaft* (skapt) i det medeltida folkspråket³ stundom använts i betydelse av spjutstång, spjutskaft

¹ Abhandl. der königlich bayerischen Akademie der Wissenschaften, Bd 25 (München 1909—11), s. 147, not 3.

² Se t. ex. C. G. Bergman, Översikt av svensk rättsutveckling (1918), s. 17 och 26; N. Beckman, Äldre västgötalagen (1924), s. 62.

³ Se härom K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltidsspråket (1884 ff.).

eller t. o. m. spjut, och att även dess latinska motsvarighet *hasta* som regel begagnats i enahandå bemärkelse, men härav kan man ingalunda med säkerhet sluta, att dessa ord även i rättsspråket haft denna innebörd. Enligt SCHLYTER har skaft i det svenska lagspråket aldrig betytt någonting annat än käpp eller handtag. Ordet *spjutsskaft* finnes däremot belagt i Södermannalagen. I urkunderna är det däremot aldrig tal om något spjut i samband med fasta. Under sådana omständigheter synes det vara lämpligt att undersöka, om möjligen en annan tolkning av uttrycket skulle befinnas hava mera skäl för sig.¹

Det första, som därvid faller i ögonen, är termen *hasta scotationis*, som förekommer på ett flertal ställen i urkunderna. Efter orden betyder detta uttryck en »hasta», som begagnades vid skötning eller rättare i överflyttad bemärkelse vid omfärd. Nu är det föga troligt, att ett spjut använts vid själva omfärden. Däremot har man efter allt att döma haft behov av en mätstång. I de flesta fall överläts ett visst mått jord, och det ligger därför nära till hands att antaga, att fastarna vid omfärden kontrollerat detta mått. Vid själva stadfästelsen har en dylik stång eventuellt fått utgöra symbol för måttet, vilket manifesterats genom att överlåtaren och fastarna efter styrefastens resp. förskilamannens tal lagt sina händer på »skaftet». Avsikten härmed skulle närmast hava varit att på ett högtidligt sätt inpränta hos fastarna storleken och läget av den jord, som överlåtits (»ad rei memoriam firmiorem»). Häremot skulle kunna invändas, dels att omfärd icke förekom i alla landskap, och dels att *hasta scotationis* i överflyttad bemärkelse även kan betyda en »hasta», som begagnades vid skafthållning. Båda dessa invändningar äro riktiga men träffa näppeligen sakens kärna. Enligt min mening har nämligen bruket att »hålla på skaftet» ursprungligen utbildats inom Västergötlands lagsaga, som samtidigt också är omfärdens egentliga hemland.² Då detta bruk sedermera spreds till andra landskap, vilkas lagar ej föreskrevo omfärd vid jordöverlåtelse, kan »skaftet» inom dessa lagsagor naturligtvis lätt hava förlorat sin ursprungliga karaktär av mätstång och ersatts med exempelvis ett vanligt spjut.³ I de trakter däremot, inom vilka

¹ D j u r k l o u har i sitt a. a. (1872) sökt sammanställa skafthållningen med det fornordiska vapentaget. Något stöd för sin hypotes har han dock icke lyckats förebbraga. — Ej heller synes spjutet som sådant i germansk äldre rätt hava utgjort någon symbol för jord eller egendom. Jfr J. G r i m m, Deutsche Rechtsaltertümer, D. 1 (4 uppl. 1922), s. 225. Annorlunda i klassisk romersk rätt. Se härom G a i u s, Inst. IV: 16.

² Alldeles uteslutet är det väl icke, att omfärd förekommit över hela riket, innan solskiftet gjorde ett dylikt bruk onödigt. Som bekant saknar just Västgötalagen regler för solskifte.

³ Jfr nedan s. 99.

omfärd fortfarande begagnades,¹ är det intet som hindrar, att mätstängen alltså kommit till användning vid skafthållningen.

Att jorden under medeltiden mätts med stång, finnes belagt redan i landskapslagarna. Själva mätandet kallas i Södermannalagen *stangfall*, vilket uttryck i form av längdmått tidigt förekommer i praxis.² Mätstängens utseende i äldsta tid är tyvärr icke så noga känt; längden, som alltid uttryckes i alnar, synes hava varierat i olika landskap.³ Från senare tid angives mätstängen hava varit försedd med doppsko, som förmodligen haft spetsig form, då stängen ofta behövde nedstickas i jorden.⁴ Mätstängen har sålunda efter allt att döma haft en viss likhet med ett långt spjut. I Östgötalagen, ES 1: 2, finnes ett uttryck, som kan tänkas hava ett visst samband med mätstängen. När konungen ville sälja allmänningsjord, varmed förmodligen avses hans konungslott däri,⁵ skulle nämligen hans stallare »vafa riða». Enligt SCHLYTER betyder detta ett uppgående av gränsen »på det sättet, att en människa går (eller rider) i rät linje emellan de vid rämärkena uppställda stänger».

De språkliga vittnesbörden lägga icke något hinder i vägen för den ovan uppställda hypotesen. Tvärtom vitsordar DU CANGE,⁶ att hasta i det internationella rättsspråket under medeltiden identifierats med mätstång, och för Sveriges vidkommande instämmer härmed HAMMARSTRÖM.⁷ Det synes emellertid hava undgått den senare, att två diplom från 1300-talets förra hälft⁸ bevarats till eftervärlden, vilka synas ställa den antagna betydelsen utom allt tvivel. Det är bekant, att jorden i äldsta tid mättes i alnar eller stänger. Det senare måttet översattes i de anförda diplomerna med *hastæ*.

Om det således får anses styrkt, att hasta scotationis kan översättas med den mätstång, som begagnas vid omfärd, uppstår frågan, om även ordet *skapt* haft enahanda betydelse. Detta är svårare att bevisa. Anmärkningsvärt är dock, att skapt såväl i danskt som norskt lagsspråk begagnats som uttryck för mätstång. Denna betydelse kan från grannländerna hava spritt sig till götalandskapen, i vilken landsända

¹ I Värmland är uttrycket »omfärd» belagt 1444 och i Västergötland ännu 1461. Jfr J. G. Liljegren, Förteckning öfver en samling af permbref uti Lars von Engeströms bibliotek (1819), s. 33; VFT I: 2, s. 47—48.

² Se t. ex. DS 3836 (a. 1344).

³ Vid början av 1600-talet ivrade Karl IX för att mätstängen skulle hava lika längd i alla landskap, nämligen nio alnar. Se härom Falkman, a. a., D. 1, s. 260 ff. Enligt fru Anna Banérs ovan omnämnda anteckningar gick samma mått igen hos glaven.

⁴ Jfr Falkman, a. a., D. 1., s. 268 ff.

⁵ Jfr J. E. Almqvist, Skogskommissionerna under det karolinska enväldet (Studier i svensk jorðrätt 1928), s. 5, jämte där anförd litteratur.

⁶ Glossarium mediæ et infimæ latinitatis (1883—87).

⁷ Glossarium till Finlands och Sveriges latinska medeltidsurkunder (H-fors 1925).

⁸ DS 2889 (a. 1331) och 3824 (a. 1344).

uttrycken *skapt ok umfærd*, *skaptfærd*,¹ *skaptfjarande*² m. m. dylikt ymnigast förekommer i äldre tid.³

Även om det är riktigt, att skaft från början särskilt i Västergötland betygt detsamma som mätstång, förefaller det sannolikt, att dess ursprungliga funktion småningom råkat i glömska, vilket är ganska naturligt under en tid, då omfärd ej i mannaminne ägt rum. Den spjutliknande mätstången har då ersatts med ett verkligt spjut, som ju under alla förhållanden var lätt att anskaffa. När det gällde morgongåvas stadfästelse utom rätta, hava likväl de adliga familjerna vid nya tidens början utbytt detta mot glaven. Anledningen torde varit den, att de uppfattat spjutet närmast som ett folkvapen, medan de i glaven velat se »ett tecken av deras ridderliga stånd», för att ännu en gång citera Stiernhöök. Glaven var ju också det vapen, som just under 1500-talets förra hälft begagnades av frälset vid rusttjänstens utövande.⁴

¹ DS 1930 (a. 1313) Östergötland.

² Se t. ex. SD 151 (a. 1402) Småland, och SD 648 (a. 1405) Västergötland.

³ Uppgiften hos G. O. Hyltén-Cavallius, Wärend och wirdarne, D. 2 (2 uppl. 1922), s. 296, att skafthållningen under 1600-talet skulle hava kallats *stångfällning*, beror uppenbarligen på en förhastad slutsats. Stångfällning betydde då liksom tidigare detsamma som mätning av jord. Jfr Upplands lagmansdombok 1578—79 (ed. N. Edling, 1929), s. 66; Upplands lagmansdombok 1586 (RA) under 11/8; Upplands renov. lagmansdombok (RA) 1651, fol. 120.

⁴ Även vid häradsrätterna har spjutet med tiden förändrat karaktär. Istället har man börjat använda en vanlig stång eller stav. Denna förändring har dock troligen ägt rum först under 1600-talet, då spjutet i egenskap av personligt vapen upphört att tagas i dagligt bruk av allmogen. I varje fall visar Stiernhööks ovan anförda uttalande, att spjutet på hans tid ej längre begagnades vid skafthållningen inför rätta. Enligt Gaius, Inst. IV: 16 hade redan i den klassiska romarrätten en stav (*festuca*) börjat användas istället för spjutet (hasta), vilket hos romarna tidigare ansetts utgöra symbol för äganderätten (*justum dominium*).

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	Sid.
Förord	3
Förkortningar	4
Om blodsskyldskap såsom äktenskapshinder enligt svensk rätt	5
Den s. k. mellersta lagens bestämmelser om istadarätt . .	25
Den svenska kvinnans arvsrätt	73
Om morgongåvas stadfästelse med glaven	85

